

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

СОКОЛЕНКО ЛЮДМИЛА ФЕДОРІВНА

УДК 330.15:332.142.6:336.02(043.5)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ В СИСТЕМІ
РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування та охорони
навколишнього середовища

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник –
доктор економічних наук, професор
Михайлова Любов Іванівна

Суми – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.....	12
1.1 Еволюція підходів регіонального природокористування.....	12
1.2 Роль та місце екологічної безпеки в системі регіонального природокористування.....	28
1.3 Тенденції та особливості фінансового й екологічного розвитку регіону.....	50
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ	63
2.1 Теоретичні основи фінансово-екологічної безпеки регіону	63
2.2 Організаційно-економічний механізм управління фінансово- екологічною безпекою регіону.....	74
2.3 Методичний підхід до оцінювання фінансово-екологічної безпеки регіонів.....	88
Висновки до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО- ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	119
3.1 Науково-методичний підхід до управління фінансово-екологічною безпекою регіону на основі методу збалансування	119
3.2 Оцінювання рівня фінансово-екологічної безпеки та фінансової спроможності регіонів України.....	143
3.3 Практичні рекомендації до управління фінансово-екологічною безпекою регіону на прикладі Сумської області.....	163
Висновки до розділу 3.....	178
ВИСНОВКИ.....	180

ДОДАТОК А Сутнісна характеристика категорії «сталий розвиток»	183
ДОДАТОК Б Правове регламентування становлення та розвитку економічної безпеки в Україні за хронологією нормативних документів	184
ДОДАТОК В Систематизація підходів до визначення поняття «екологічна безпека»	186
ДОДАТОК Г Систематизація підходів до визначення поняття «фінансова безпека»	190
ДОДАТОК Д Динаміка зміни показників бюджетної безпеки за регіонами України	192
ДОДАТОК Е Вихідні дані для розрахунку рівня фінансової спроможності домогосподарств	196
ДОДАТОК Ж Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2010–2014 рр.	198
ДОДАТОК З Взаємозв'язок об'єктів фінансової безпеки з ВВП	203
ДОДАТОК И Довідки про впровадження результатів дослідження	204
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	207

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах трансформаційних економічних та суспільно-політичних змін, характерних для України, актуалізуються питання щодо забезпечення стабільної та надійної національної безпеки країни, в тому числі в розрізі її складових. Реалізація умов сталого розвитку та фінансові аспекти його забезпечення зумовлюють зростання ролі екологічної та фінансової складової національної безпеки, а також дослідження їх взаємозв'язку в системі регіонального природокористування.

Актуальність дисертаційної роботи визначається потребою у збалансуванні та подальшому управлінні фінансовою та екологічною складовими національної політики, що є однією з визначальних умов стабільного соціально-економічного розвитку регіону та країни в цілому.

Фундаментальні теоретико-методологічні та методичні основи дослідження регіонального природокористування та сталого розвитку знайшли відображення у працях таких вчених, як: О. Ф. Балацький, М. І. Будико, О. О. Веклич, Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська, Л. В. Жарова, С. М. Ілляшенко, Л. Г. Мельник, Є. В. Мішенін, Л. І. Михайлова, П. В. Тархов, О. М. Теліженко, С. К. Харічков, О. В. Шкарупа та ін.

Теоретичні й практичні аспекти безпеки та її елементів широко висвітлені в працях багатьох науковців: М. М. Веденіна, О. К. Голіченкова, Н. В. Зіновчук, А. Б. Качинського, Д. О. Кривошеїна, В. А. Ліпканя, Г. А. Пастернак-Таранущенко, Н. М. Роєвої, С. М. Романко, Г. П. Сєрова, М. М. Бринчука, Є. В. Хлобистова, Ж. В. Поплавської, М. Ф. Реймерса, О. М. Хіміча, Ю. Л. Хотунцева. Проте подальшого дослідження потребують питання формування організаційно-економічних і методичних засад управління екологічною безпекою регіонів у системі регіонального природокористування на основі врахування взаємозв'язку та взаємовпливу фінансових та екологічних аспектів безпеки.

Теоретичне та практичне значення питань управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування, що відповідає сучасним завданням екологоорієнтованого розвитку, зумовило вибір теми, мети, завдань дисертаційного дослідження, визначило його зміст та структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у контексті Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2014–2018 рр. (Постанова Президії НАН України № 179 від 20.12.2013), а саме: економіка природокористування й охорони навколишнього середовища; фінанси, грошовий обіг і кредит, та відповідно до пріоритетних комплексних міждисциплінарних досліджень: проблеми раціонального природокористування, регіональний розвиток; Основних напрямів державної політики України у сфері охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (Постанова ВРУ від 05.03.1998 № 188/98-ВР); Основних засад державної екологічної політики України на період до 2020 року (Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-IV); Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері (Розпорядження КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р). Наукові результати дисертаційної роботи ввійшли до науково-дослідних робіт Сумського національного аграрного університету: «Розвиток національного менеджменту за умов ринкових трансформацій та глобалізації економіки» (номер державної реєстрації 0108U000341, 2008–2012 рр.), де автором обґрунтовано підходи до формування ефективного механізму управління екологічною безпекою в умовах глобалізації економіки; та «Розвиток менеджменту організацій в умовах світогосподарської інтеграції та глобалізаційних викликів» (номер державної реєстрації 0114U002209, 2014–2018 рр.), де автором обґрунтовано підходи до врахування рівня фінансово-екологічної безпеки на

національному та регіональному рівнях під час розроблення державних та регіональних стратегій розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розроблення науково-методичних положень щодо вдосконалення організаційно-економічних засад управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування.

Відповідно до мети у роботі поставлені такі завдання:

- визначити та обґрунтувати роль екологічної безпеки в системі регіонального природокористування;
- систематизувати підходи до визначення поняття «фінансово-екологічна безпека регіону»;
- дослідити організаційно-економічні основи забезпечення екологічної безпеки регіону;
- визначити фактори, загрози та індикатори, що формують фінансово-екологічну безпеку регіонів;
- розробити науково-методичні підходи до оцінювання фінансово-екологічної безпеки та фінансової спроможності регіону;
- удосконалити теоретико-методичні засади до управління фінансово-екологічною безпекою регіонів України;
- розробити практичні рекомендації до впровадження механізмів та інструментів управління фінансово-екологічною безпекою регіонів за умов економічної нестабільності.

Об’єктом дослідження є процес управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування.

Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають між суб’єктами системи регіонального природокористування в процесі управління екологічною безпекою регіону.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, системний підхід,

історичний підхід, фундаментальні положення економічної теорії, сучасні концепції з економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища, основи теорії стратегічного управління.

Для вирішення поставлених завдань дослідження були використані такі методи наукових досліджень: метод наукової абстракції та логічного узагальнення – при систематизації теоретичних засад щодо визначення сутності понять «природокористування», «екологічна безпека», «фінансова безпека»; системно-структурний та логічний аналіз – під час дослідження впливу факторів та загроз на рівень фінансово-екологічної безпеки регіону; статистичний, графічний та порівняльний методи – під час дослідження стану фінансового та екологічного розвитку регіону; економіко-математичного моделювання – під час оцінювання та прогнозування регіонального розвитку за індикаторами фінансово-екологічної безпеки регіону.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти; офіційні статистичні дані; аналітичні матеріали міністерств і відомств, інших органів державного й регіонального управління; монографії та науково-аналітичні статті вітчизняних і зарубіжних авторів; інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях; електронні ресурси, представлені в мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у такому:

вперше:

– розроблено науково-методичний підхід до оцінювання рівня фінансово-екологічної безпеки регіону, що базується на розрахунку інтегрального показника, який визначається шляхом діагностики фінансових та екологічних індикаторів безпеки за критерієм наявності взаємозв'язку між ними та з урахуванням ступеня їх мінливості під впливом ризиків природного та антропогенного характеру;

удосконалено:

– визначення сутності поняття «фінансово-екологічна безпека регіону», що на відміну від існуючих дефініцій передбачає розгляд даного поняття як комплексної характеристики стану регіону, визначеної шляхом формалізації ролі та місця екологічної безпеки в системі регіонального природокористування, та відображає спроможність суб'єктів системи регіонального природокористування забезпечити захищеність регіону від потенційних загроз та сформуванню достатній обсяг фінансових ресурсів для підтримання екологічно сталого розвитку регіону;

– науково-методичні засади управління фінансово-екологічною безпекою регіону, що на відміну від існуючих базуються на побудові матриці відбору стратегій регіонального розвитку на основі збалансування рівнів фінансово-екологічної безпеки та фінансової спроможності регіону й передбачають формування організаційно-економічного механізму управління екологічною безпекою за кластерним підходом;

– методичний інструментарій кількісного оцінювання ступеня збалансованості обсягів фінансового забезпечення суб'єктів системи регіонального природокористування із потребами регіону на реалізацію заходів екологоорієнтованої діяльності, що на відміну від інших підходів пропонується визначати на основі розрахунку коефіцієнтів збалансування рівнів фінансово-екологічної безпеки регіону та фінансової спроможності регіону у часі та обсязі в процесі стратегічного управління екологічною безпекою регіону;

дістали подальшого розвитку:

– система принципів забезпечення фінансово-екологічної безпеки регіону, яка поряд з існуючими – системності, обґрунтованості, гнучкості та своєчасності, – включає принцип збалансування фінансово-екологічних індикаторів, що полягає в узгодженні обсягів фінансових ресурсів, згенерованих та необхідних на реалізацію екологоорієнтованих заходів у

контексті забезпечення регіонального розвитку; та принцип стратегічної координації, що передбачає координування дій суб'єктів системи регіонального природокористування, їх взаємодію та узгодження управлінських рішень щодо забезпечення та управління фінансово-екологічною безпекою регіону;

– класифікація стратегій управління екологічною безпекою регіону на основі співвідношення рівнів фінансово-екологічної безпеки регіону та фінансової спроможності регіону, що на відміну від існуючих додатково включає стратегію збереження, підтримуючу стратегію, адаптаційну стратегію, стратегію приросту фінансових можливостей та стратегію приросту безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та методичні положення, висновки й рекомендації дисертаційної роботи доведені до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, реалізація яких сприятиме формуванню та реалізації виваженої, ефективної екологічної політики регіонів та підвищенню їх еколого-економічної безпеки. Зокрема, пропозиції щодо формування системи економічного обґрунтування визначення рівня фінансово-екологічної безпеки регіону були розглянуті й рекомендовані до практичного використання Департаментом екології, паливно-енергетичного комплексу та природних ресурсів Сумської обласної державної адміністрації під час розроблення Стратегії економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» (розділ 1. «Загальна характеристика потенціалу Сумської області», що передбачає оцінювання економічного потенціалу Сумської області та визначення рейтингового місця області в національному вимірі; розділ 10 «Механізми та організаційне забезпечення реалізації стратегії», що передбачає розроблення й реалізацію Програми створення єдиного управлінського простору в Сумській області, підвищення ефективності управління регіоном та координації дій різних гілок влади) (довідка № 01-20/800 від 17.04.2015 р.), запропонований підхід до оцінки ступеня

синхронізації процесів фінансового забезпечення підприємства з рівнем його екологічної безпеки був використаний Комунальним підприємством «Сумижилкомсервіс» Сумської міської ради (довідка № 01/360 від 27.05.15 р.).

Основні теоретичні узагальнення, що містяться у дисертаційній роботі, використовуються у навчальному процесі Сумського національного аграрного університету при викладанні дисциплін «Фінанси природокористування», «Економіка, організація і управління природокористуванням в АПК», «Регіональна економіка (екологія)», «Економіка землекористування і землевпорядкування» (акт від 17 лютого 2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею. В роботі сформульовані та науково обґрунтовані науково-методичні підходи до управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування. Висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок автора у наукових працях, опублікованих у співавторстві, зазначено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідались, обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях, де отримали позитивну оцінку, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективи стабільного економічного розвитку та економічної безпеки України та її регіонів» (м. Ужгород, 8 травня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції для студентів, аспірантів та молодих учених «Соціально-економічні та правові основи сучасної держави в контексті глобалізації» (м. Київ, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Менеджмент, маркетинг, підприємництво: перспективні напрямки розвитку» (м. Одеса, 2015 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасної економіки» (м. Запоріжжя, 2015 р.); Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы

экономики и финансов» (Киев – Санкт – Петербург – Вена, 2014 г.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети нової економіки знань в ХХІ сторіччі» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційна стратегія і тактика фінансово-економічного розвитку суб'єктів національного господарства» (м. Чернівці, 2014 р.); 11-й Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи економіки і управління» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ефективна економіка та менеджмент: теорія і практика» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Фінанси в умовах модернізації регіональної економіки» (м. Київ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Аграрний форум – 2007», присвяченої 30-й річниці заснування Сумського національного аграрного університету (м. Суми, 2007 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 21 науковій праці (із них 4 у співавторстві) загальним обсягом 8,36 друк. арк., з яких особисто авторові належать 7,18 друк. арк., у тому числі 1 підрозділ у колективній монографії, 9 статей у наукових фахових виданнях України (із них 5 публікацій внесені до міжнародних наукометричних баз), 11 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 235 сторінок, у тому числі основного тексту – 170 сторінок. Дисертація містить 37 таблиць на 28 сторінках, 33 рисунки на 18 сторінках, 9 додатків на 24 сторінках, список використаних джерел із 258 найменувань на 29 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1.1. Еволюція підходів регіонального природокористування

У сучасних економічних умовах спостерігаються об'єктивні процеси інтенсифікації виробництва та, як наслідок – екодеструктивного навантаження на навколишнє природне середовище. Обґрунтуванням цього є тенденції змін у показниках, що характеризують основні напрями розвитку в галузі природокористування.

Так, для більш детального аналізу наведемо основні макроекономічні показники, що характеризують рівень екологічного розвитку країни в цілому та її позиціонування серед країн світу. Найпоширенішим світовим показником, що відображає результативність упровадження державної екологічної політики, є Індекс екологічної ефективності (Environmental Performance Index – EPI).

Цей індекс розраховується представниками Уельського університету для 163 країн світу та включає 25 індикаторів, що характеризують вплив стану навколишнього природного середовища на здоров'я суспільства та життєздатність екосистем.

Результати розрахунку індексу (табл. 1.1) свідчать про недостатньо ефективну та виважену вітчизняну державну політику щодо вирішення екологічних проблем. Так, упродовж останніх 5 років Україна лише на пункт покращила свою позицію в рейтингу EPI та зараз займає 95-те місце у світі серед 163 можливих.

Таблиця 1.1

Місце країн за Індексом екологічної ефективності за 2014 рік [235]

Рейтинг	Країна	ЕРІ, бали	Десятирічна зміна значення показника, %	Гігієна навколишнього середовища, бали	Життєздатність екосистеми, бали
1	Швейцарія	87,67	0,8	92,19	84,67
2	Люксембург	83,29	3,02	92,26	77,31
3	Австралія	82,4	2,32	99,44	71,03
4	Сінгапур	81,78	0,94	99,44	70,01
5	Чехія	81,47	3,47	90,63	75,35
6	Німеччина	80,47	1,89	92,83	72,23
7	Іспанія	79,79	1,82	97,63	67,89
8	Австрія	78,32	1,82	92,15	69,11
9	Швеція	78,09	1,3	99,04	64,12
10	Норвегія	78,04	2,79	99,44	63,77
90	Нікарагуа	50,32	5,14	59,9	43,93
91	Ліван	50,15	0,34	85,94	26,29
92	Алжир	50,08	2,48	70,51	36,45
93	Аргентина	49,55	6,42	86,8	24,72
94	Зімбабве	49,54	4,05	46,42	51,62
95	Україна	49,01	5,44	77,71	29,87
96	Антигуа і Барбуда	48,89	4,51	81,6	27,08
97	Гондурас	48,87	7,05	57,52	43,11
98	Гватемала	48,06	8,63	60,55	39,74
99	Оман	47,75	8,42	81,08	25,52
100	Ботсвана	47,6	7,18	62,04	37,98
168	Еритрея	25,76	17,09	43,44	13,98
169	Бангладеш	25,61	3,98	30,42	22,4
171	Судан	24,64	0,49	36,33	16,84
172	Ліберія	23,95	11,03	37,99	14,59
173	Сьєрра- Леоне	21,74	21,79	27,89	17,64
174	Афганістан	21,57	12,17	34,61	12,87
175	Лесото	20,81	4,36	43,31	5,82
176	Гаїті	19,01	6,08	37,06	6,98
177	Малі	18,43	8,67	28,41	11,77
178	Сомалі	15,47	6,62	28,91	6,5

При цьому необхідно відзначити високу ймовірність та надійність використовуваних у процесі розрахунку ЕРІ даних (дані Світового банку [131], Програми розвитку ООН [129], Рамкової конвенції ООН про

зміну клімату [130]), переважна більшість з яких – дані з доповідей національних урядів країн, що беруть участь у розрахунку індексу.

Показовим для проведення аналізу є Глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI), в основі якого лежать показники національної конкурентоспроможності та продуктивності. Наведені на рис. 1.1 дані свідчать про низький рівень конкурентоспроможності України (3,6–4,1) порівняно з іншими країнами світу.

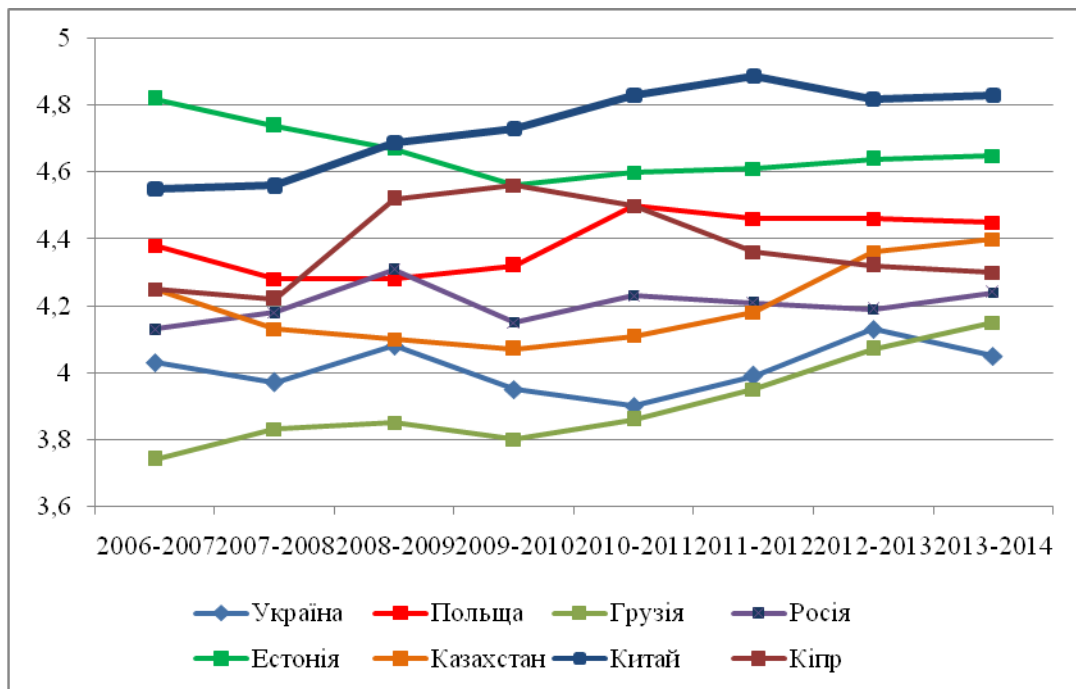

Рисунок 1.1 – Динаміка показників індексу конкурентоспроможності у 2006–2014 роках [132]

Незважаючи на той факт, що цей індекс не враховує безпосередньо екологічних показників розвитку країни, рівень її конкурентоспроможності, покладений в основу розрахунку індексу, є визначальним фактором спроможності країни підтримувати високий рівень доходу, а отже й визначає її можливість здійснювати в достатньому обсязі інвестиції, зокрема і на екологічний розвиток держави.

Ключовим фінансовим показником, що характеризує спроможність суб'єктів підприємницької діяльності вільно функціонувати на вітчизняному ринку товарів та послуг, є Індекс економічної свободи (Index of Economic

Freedom - EF), який включає такі показники: свободу бізнесу, торгівлі, фінансового сектору, інвестицій, праці, монетарну та фіскальну свободу, гарантії прав власності, розмір апарату управління і ступінь захисту від корупції (рис. 1.2).

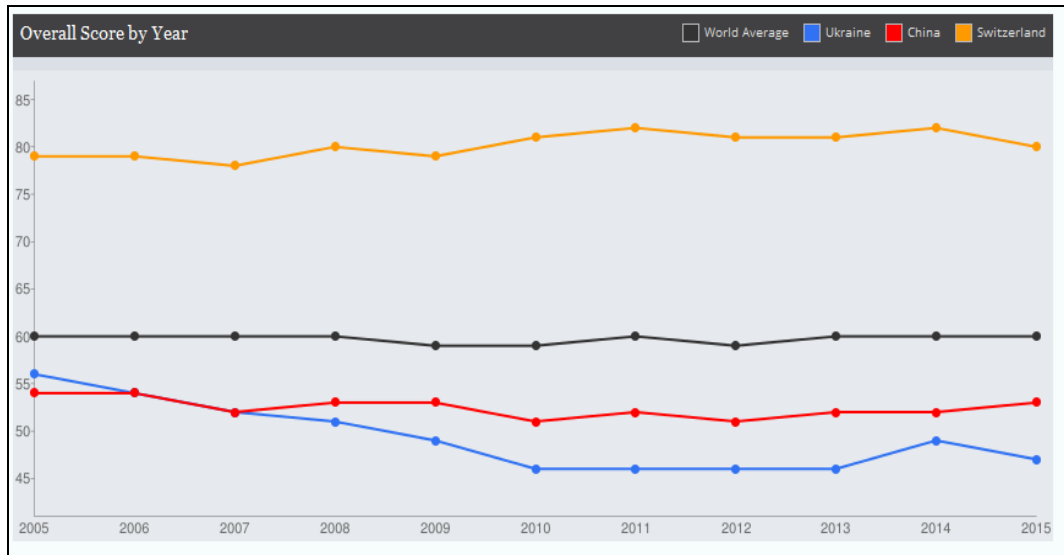

Рисунок 1.2 – Динаміка зміни Індексу економічної свободи [237]

Індекс людського розвитку (HDI) – комплексний показник, що відображає рівень доходу та освіти населення, очікувану тривалість життя. За цим показником Україна займає 83-тє місце серед 187 можливих (табл. 1.2), що свідчить про середній рівень економічного та соціального життя населення.

Таблиця 1.2

Рейтинг країн за індексом людського розвитку за 2014 рік [236]

Місце		Країна	ІЛР	
станом на 2014 р.	станом на липень 2015 р.		станом на 2014 р.	станом на липень 2015 р.
1	2	3	4	5
1	—	Норвегія	0,944	▲ 0,001
2	—	Австралія	0,933	▲ 0,002
3	—	Швейцарія	0,917	▲ 0,001

Продовження таблиці 1.2

1	2	3	4	5
4	—	Нідерланди	0,915	—
5	—	США	0,914	▲ 0,002
6	—	Німеччина	0,911	—
7	—	Нова Зеландія	0,91	▲ 0,002
8	—	Канада	0,902	▲ 0,001
9	▲ (3)	Сінгапур	0,901	▲ 0,003
10	—	Данія	0,9	—
79	▲ (1)	Бразилія	0,744	▲ 0,002
79	▲ (2)	Грузія	0,744	▲ 0,003
79	▼ (1)	Гренада	0,744	▲ 0,001
82	—	Перу	0,737	▲ 0,003
83	—	Україна	0,734	▲ 0,001
84	—	Беліз	0,732	▲ 0,001
84	▲ (1)	Республіка Македонія	0,732	▲ 0,002
86	—	Боснія і Герцеговина	0,731	▲ 0,002
87	—	Вірменія	0,73	▲ 0,002
178	▲ (1)	Мозамбик	0,393	▲ 0,004
179	▼ (1)	Гвінея	0,392	▲ 0,001
180	—	Бурунді	0,389	▲ 0,003
181	—	Буркіна-Фасо	0,388	▲ 0,003
182	—	Еритрея	0,381	▲ 0,001
183	▲ (1)	Сьєрра-Леоне	0,374	▲ 0,006
184	▼ (1)	Чад	0,372	▲ 0,002
185	—	Центральноафриканська Республіка	0,341	▼ 0,024
186	▲ (1)	ДРК	0,338	▲ 0,005
187	▼ (1)	Нігер	0,337	▲ 0,002

Аналіз вищенаведених показників прямо чи опосередковано дає можливість зробити висновки про рівень екологічного та економічного розвитку країни та її потенціал до своєчасної реалізації екологоорієнтованих заходів. Так, Індекс екологічної ефективності безпосередньо враховує певні характеристики економічної ситуації в країні, такі як забруднення атмосферного повітря, емісія CO₂, викиди парникових газів, хвороби,

спричинені екологічною ситуацією в країні – забруднення повітря (вплив на людство), якість води (вплив на людство), забруднення повітря (вплив на екосистему), якість води (вплив на екосистему), біорізноманітність і середовище проживання, зміна клімату.

Такі показники, як Глобальний індекс конкурентоспроможності чи Індекс людського розвитку, враховують такі складові: тривалість життя, інновації які опосередковано пов'язані з екологічною ситуацією. Динаміка зміни цих показників для України за період 2010–2014 рр. наведена в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Місце України серед країн світу за індексами EPI, GCI, EF, HDI за період 2010–2014 рр. (складено на основі [132, 235, 236, 237])

Показник	2010	2011	2012	2013	2014
Індекс екологічної ефективності (EPI)	96	97	95	*	95
Глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI)	89	82	73	84	76
Індекс економічної свободи (EF)	162	164	163	161	155
Індекс людського розвитку (HDI)	83	83	83	83	83

Як засвідчують дані табл. 1.3., Україна істотно не погіршила свої показники з економічної свободи (155-те місце у 2014 році порівняно із 162-м місцем у 2010 році), з конкурентоспроможності (GCI у 2014 році – 76-те місце проти 89-го місця у 2010 році). Незважаючи на відносну стабільність позиціонування України у глобальному вимірі за індексом екологічної ефективності, це 95-те місце серед 178 можливих, що свідчить про високі ризики щодо екологічної ситуації в країні.

Проведений аналіз свідчить про наявність передумов до зростання загроз екологічній безпеці країни та регіонів зокрема.

Таким чином, ведення ефективного та раціонального природокористування, його забезпечення в короткостроковій та особливо

довгостроковій перспективі формує передумови до визначення ключових напрямів процесу забезпечення управління екологічною безпекою на макро-, мезо- та мікрорівні.

В основу розроблення напрямів щодо управління екологічною безпекою покладене дослідження еволюційних основ поняття «природокористування».

Значний доробок у формування теоретичного та методологічного базису дослідження питань взаємодії навколишнього середовища і суспільства зробили такі вчені: В. А. Анучін [6], І. Я. Блехцин [15], Т. П. Галушкіна [33], Н. Г. Ігнатенко [69], Ю. М. Куражськовський [94], В. А. Мінеєв [15], В. П. Нарезний [119], В. С. Преображенський [36], В. П. Руденко [69], В. М. Степанов [20], Ю. Ю. Туниця [200] та ін.

Вперше дефініцію «природокористування» було запропоновано Ю. М. Куражковським в ХХ столітті. Під даним поняттям автор розумів «провідний процес у взаємодії суспільства і природи» [94]. Головною задачею природокористування, на його думку, є розроблення принципів здійснення діяльності, пов'язаної з природокористуванням та впливом на навколишнє середовище. Кінцева мета цієї розробки – забезпечити єдиний підхід до природи як до загальної основи праці [94].

Залежно від специфіки та особливостей своїх наукових досліджень учені по-різному розглядають «природокористування». Аналіз підходів до визначення поняття «природокористування» подано в таблиці 1.4.

Цікавим є підхід Ю. Ю. Туниці щодо визначення сутності та завдань природокористування [200]. Науковець виділяє тривекторність процесу природокористування: використання, охорону та відтворення «двоєдиних компонентів природної основи матеріального виробництва – природних ресурсів та природного життєвого довкілля».

Таблиця 1.4

Систематизація підходів до визначення поняття «природокористування»
(складено на основі [6, 15, 20, 36, 69, 94, 107, 119, 200, 266])

Автор	Визначення
1	2
В. А. Анучін	Природокористування – поняття ємне і не завжди однозначно розуміється. Воно містить у собі проблеми комплексного використання природних умов і ресурсів у їх територіальних сполученнях. Природокористування має на меті не лише економічно ефективно залучення територіальних комплексів географічного середовища до процесу суспільного виробництва, а й їх охорону, а в цілому ряді випадків відновлення та перетворення.
І. Я. Блехцин, В. А. Мінеєв	Природокористування – сукупний вид діяльності, що охоплює надзвичайно широку систему господарських заходів, які здійснюють у комплексі вплив на навколишнє природне середовище і безпосередньо пов'язаних із розвитком промисловості, сільського господарства, невиробничої сфери
Б. В. Буркінський, В. М. Степанов	Природокористування як об'єкт комплексних досліджень є багатовекторною проблемою і на сучасному етапі пов'язане з глобальними екологічними змінами негативного характеру, великими регіональними та світовими економічними й соціальними трансформаціями, на які сильний вплив роблять багаторівневі політичні процеси
Н. Г. Ігнатенко, В. П. Руденко	Природокористування – процес взаємодії природи й суспільства взагалі, не зводиться (з боку людини) лише до «використання природних благ», а неминуче охоплює їх вивчення, охорону та відтворення
Ю. М. Куражськовський	Природокористуванням називають провідний процес у взаємодії суспільства і природи... Природокористування як важлива складова частина взаємодії суспільства та природи являє собою сферу виробничої та наукової діяльності, спрямованої на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відтворення, покращання й охорону природного середовища та природних ресурсів із метою розвитку продуктивних сил і забезпечення сприятливих умов для життя людини
А. М. Маринич	Природокористування – найважливіша складова частина проблеми взаємодії природи та суспільства, що включає систему заходів до вивчення, освоєння, використання, перетворення й охорони природного середовища та його природних ресурсів

Продовження таблиці 1.4

1	2
В. П. Нарезний	Природокористування є теорія й практика взаємовідносин природи та суспільства (наука і практична діяльність у сфері взаємовідносин природи і суспільства). Раціональність використання природних об'єктів полягає в оптимальному поєднанні спеціалізації та комплексності їх експлуатації
В. С. Преображенський	Природокористування – сфера діяльності, спрямована на забезпечення зростаючих потреб суспільства у природних ресурсах і формування здорового середовища існування людей, що поєднує галузі ресурсокористування, діяльність з вивчення, відтворення і збагачення природних ресурсів, збереження й поліпшення навколишнього середовища, охорону природних багатств і різноманітність їх розвитку
Ю.Ю. Туниця	Природокористування – це використання, охорона та відтворення природних ресурсів тієї чи іншої території усього світу, групи країн, окремої країни чи її районів
М.П. Федоренко	Природокористування – цілеспрямоване втручання людини в природні процеси, що проходять у біосфері

І. Я. Блехцин і В. А. Мінеєв [15] розширюють та доповнюють попереднє трактування природокористування. Так, учені виділяють наступні напрямки діяльності у галузі природокористування:

1) ресурсоспоживання, що передбачає видобуток ресурсів, їх використання з метою забезпечення відтворення елементів навколишнього природного середовища;

2) конструктивне перетворення: включає програми щодо перетворення природного середовища, покращення властивостей ресурсів середовища, ліквідацію наслідків господарської діяльності;

3) відтворення природних ресурсів – безпосереднє відтворення ресурсів та забезпечення умов для відтворення поновлюваних ресурсів;

4) охорону середовища існування і природних ресурсів – запобігання наслідкам негативного впливу виробничої та споживчої діяльності, охорона та збереження ландшафтів і біосфери [15];

Отже, таке трактування основних завдань природокористування, на

нашу думку, тісно пов'язане з поняттям «раціональне природокористування» (табл. 1.5), що на відміну від «природокористування» в широкому розумінні концентрує увагу, як зазначають І. П. Герасимов та В. С. Преображенський [36], на «найбільш доцільному використанні природних ресурсів».

Таблиця 1.5

Трактування поняття «раціональне природокористування» представниками різних наукових шкіл (складено на основі [36, 120, 225, 227])

Автор	Визначення
Л. І. Абалкін	Раціональне природокористування – процес взаємовідносин людини та природи, в ході якого для нестатків і цілей суспільства використовують природні ресурси й природні умови – основний засіб життєзабезпечення людства на всіх етапах його розвитку
І. П. Герасимов, В. С. Преображенський	Раціональне природокористування виходить із можливості та необхідності найбільш доцільного використання природних ресурсів у рамках соціально-економічного розвитку та оптимізації взаємодії суспільства й природи шляхом не лише усунення, а й попередження негативного послідовного антропогенного впливу на природу
А. П. Нестеров	Раціональне природокористування – система суспільних заходів, спрямованих на планомірну підтримку та збільшення природних ресурсів, покращання виробничих основ продуктивності ґрунтів, вод, повітря, рослин, тварин та інших факторів виробництва
Т. С. Хачатуров	Раціональне природокористування включає процеси та явища в суспільному житті, викликані обмеженістю багатьох природних ресурсів, зростанням масштабів виробництва та забрудненням усіх сфер Землі

На думку Т. С. Хачатурова [225], ключовим елементом у процесі забезпечення раціонального природокористування є результатний підхід. Сутність цього підходу полягає у плануванні суспільного виробництва за критерієм максимізації використання природних ресурсів у процесі виробництва (якісний аспект), а не залученням додаткових обсягів природних ресурсів для виробництва продукції (кількісний аспект). Автор підкреслював, що природокористування «включає в себе процеси та явища в суспільному житті, викликані обмеженістю багатьох природних ресурсів,

зростанням масштабів виробництва та забрудненням усіх сфер Землі».

В основу вивчення раціонального природокористування покладене дослідження його базисних принципів, що розкриваються у працях В. І. Вернадського [115], В. В. Докучаєва [48] та інших учених-природознавців. Так, С. А. Генсірук [35] запропонував виділення таких принципів природокористування:

- єдність використання та охорони природних ресурсів;
- необхідність суворого врахування стану природних ресурсів та умов природного середовища;
- вивчення та всебічне врахування законів природи у процесі використання її ресурсів;
- врахування зональності природних умов та ресурсів, що історично склалася;
- всебічне вивчення ділянок незайманої природи, що збереглися;
- застосування досягнень науки й техніки в природокористуванні;
- комплексний підхід до вивчення та використання природних ресурсів [35].

Аналіз сутнісної основи та особливостей поняття «раціональне природокористування» дозволяє виділити властиві йому специфічні характеристики:

- раціональну організацію ведення господарства;
- раціональне використання усіх видів ресурсів;
- оптимальне розміщення продуктивних сил за умов забезпечення охорони навколишнього середовища.

Найбільш глибоко сутнісна характеристика природокористування розкривається під час дослідження історичного аспекту категорії «сталий розвиток».

У 70-х рр. ХХ ст. на зміну концепції раціонального природокористування прийшло поняття «сталий розвиток» як наступний

етап у дослідженнях сутності еколого-економічного розвитку країн.

Аналіз підходів до визначення поняття «сталий розвиток» (додаток А) дозволив зробити висновок про тривимірність цього поняття: його економічної, екологічної та соціальної природи, що взаємодіють та взаємообумовлюють одна одну.

На думку О. О. Веклич [25], сталий розвиток являє собою «процес узгодження економічного прогресу зі збереженням природно-ресурсного потенціалу з метою забезпечення життєвих потреб нинішнього і майбутнього поколінь». Охорона довкілля та раціональне природокористування, на думку автора, є визначальними складовими людського розвитку.

Вважаємо, що найбільш цікавим у контексті дослідження екологічної безпеки в роботі є визначення поняття «сталий розвиток», запропоноване експертами Всесвітнього банку [131]. Вони акцентували увагу на визначальній ролі стратегічного управління фінансовими ресурсами, як запоруки досягнення цілей та завдань сталого розвитку. Дійсно, в основу формування системи екологічної безпеки країни та її регіонів зокрема покладене узгодження екологічних та економічних аспектів розвитку суспільства та досягнення їх збалансованості в стратегічній перспективі. Необхідною умовою при цьому є додержання положень «Стратегії сталого розвитку ЄС» [137], що регламентують особливості переходу країн до політики сталого розвитку. Так, більшість країн займаються розробленням та поступовим упровадженням на практиці програм переходу до концепції сталого розвитку. Це підтверджує факт глобального виміру та масштабності даного процесу.

На сучасному етапі розвитку суспільства в економічній літературі більшої популярності та пріоритетності набуває концепція «зеленої економіки», впроваджена Програмою ООН з охорони довкілля (UNEP).

У широкому розумінні під «зеленою економікою» розуміють розроблення, виробництво й експлуатацію технологій та обладнання для

контролю і зменшення викидів забруднюючих речовин та парникових газів, моніторингу й прогнозування кліматичних змін, а також технологій енергетика та ресурсозбереження і відновлювальної енергетики. Так, до «зеленої економіки» відносять ті напрямки діяльності, які поряд з модернізацією виробництва, впровадженням ресурсо- та енергоємних технологій, забезпечують поліпшення умов життя суспільства. При цьому офіційні документи різних країн містять різні акценти щодо сутності «зеленої економіки»: у розвинених країнах на першому місці – конкуренція, робочі місця; у країн, що розвиваються, – сталий розвиток, вирішення проблем бідності, питання справедливості та участі громадян; у групи країн БРІКС – ефективність використання ресурсів.

«Зелена економіка – це економіка, за якої поняття «мінова вартість» замінюється терміном «споживча вартість», тобто перевагу надають якості, а не кількості. Так, у стандартній концепції капіталістичної економіки визначення багатства завжди було пов'язане з накопиченням грошей і матеріальних благ. У сучасному постіндустріальному світі на перший план виходить економіка якості.

«Зелена економіка» акцентує увагу на задоволенні потреб людини з урахуванням її взаємодії з навколишнім середовищем. Сьогодні монетарна політика та державне регулювання не здатні створити розумну економічну систему [95]. Метою концепції «зеленої економіки» є надання інвестиційних коштів «зеленим» секторам розвитку, таким як: відновлювана енергетика, водопостачання, транспорт, управління відходами, «зелене будівництво», органічне сільське господарство, як допомога урядам країн при впровадженні політики «зеленої економіки» [256]. «Зелена економіка» передбачає зміни не лише в навколишньому середовищі. Екологічна трансформація вимагає внутрішнього розвитку людини і розширення демократії. Тому в концепції «зеленої економіки» соціальні та екологічні перетворення тісно взаємозв'язані.

Реалізація концепції «зеленої економіки» передбачає перетворення і громадського, і приватного сектору в напрямі орієнтування на соціальні та екологічні цінності. Роль держави полягатиме у тісній співпраці з громадськими організаціями в цілях інноваційного перетворення [95].

Згідно з рішенням ЮНЕП та Комісії ООН зі стійкого розвитку [65] поступовий перехід до «зеленої економіки» передбачає використання широкого спектра інструментів:

- ціноутворення, що відповідає принципам сталого розвитку та включає відмову від неефективних субсидій, оцінювання природних ресурсів у грошовому вираженні та введення екологічних податків;

- політики державних закупівель, що заохочує виробництво екологічної продукції та використання методів виробництва, які відповідають принципам сталого розвитку;

- реформування систем «екологічного» оподаткування, що передбачає зміщення акценту з податку на робочу силу на податки на забруднення;

- зростання державних інвестицій в інфраструктуру, що відповідає принципам сталого розвитку (включаючи громадський транспорт, поновлювані джерела енергії, будівництво енергоефективних будівель);

- цільова державна підтримка досліджень і розробок, пов'язаних зі створенням екологічно чистих технологій;

- соціальні стратегії, покликані забезпечити узгодження між цілями в соціальній сфері та існуючими або пропонованими економічними стратегіями.

Визначну роль у розвитку концепції «зеленої економіки» відіграла Економічна та Соціальна Комісія Азії і Тихого океану (ЕСКАТО), за ініціативою якої в 2005 році була прийнята стратегія «зеленого зростання». Основними напрямками даної стратегії були визначені: раціональні моделі споживання і виробництва; «озеленення підприємств і ринків»; стійка

інфраструктура і «зелена податкова і бюджетна реформи». Пізніше даний перелік напрямів стратегічного розвитку був доповнений інвестуванням в природний капітал і показниками екологічної ефективності.

Згодом були додані ще два напрямки – інвестування в природний капітал і показники екологічної ефективності.

Республіка Корея була першою країною, що оголосила реалізацію концепції «зеленого росту» як національної стратегії. Основну увагу в рамках цієї стратегії приділяють трьом елементам: промисловості, енергетиці та інвестиціям. Стратегія націлена на збереження масштабів продуктивної економічної діяльності при мінімальному використанні енергоресурсів та інших ресурсів; зведення до мінімуму навантаження на навколишнє середовище всіх використовуваних видів енергії та ресурсів і вживання заходів для перетворення інвестицій в природоохоронну діяльність та рушійну силу економічного зростання.

Таким чином, концепція «зеленої економіки» передбачає трансформацію підходів та механізмів управління процесами природокористування, виходячи за рамки постіндустріальної економіки [256]. В основу впровадження цієї концепції покладена реалізація таких принципів [95, 97, 149]:

- принципу рівності та справедливості у межах одного покоління і між поколіннями;
- принципу ефективності (стабільне виробництво та споживання);
- принципу зв'язку між поколіннями (інвестиції у майбутнє);
- принципу застережності (врахування граничного навантаження на навколишнє середовище та обережність щодо соціальних наслідків);
- принципу цінності ресурсів (розуміння високої цінності природного та соціального капіталу).

Дослідження та аналіз наукових праць дозволили виділити етапи еволюції природокористування (рис. 1.3).

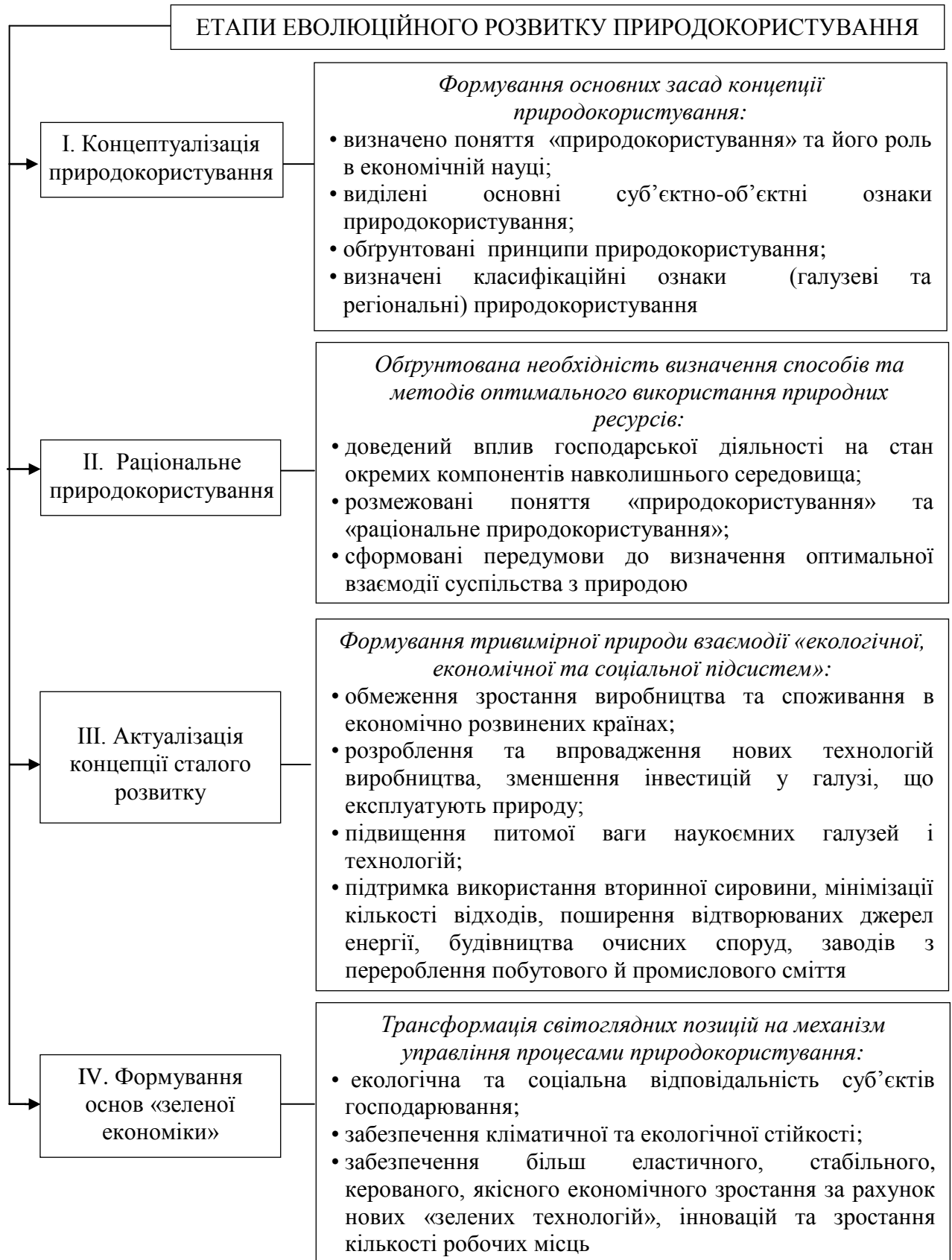

Рисунок 1.3 – Історичні аспекти еволюційного розвитку концепції природокористування (розроблено автором)

Виділені в роботі етапи еволюційного розвитку концепції природокористування формують передумови до дослідження сутності та складових елементів системи природокористування. Крім того, зважаючи на те, що еколого-економічний розвиток держави здебільшого забезпечується завдяки його реалізації на рівні регіонів, актуалізації набуває виокремлення регіонального аспекту реалізації системи природокористування.

1.2. Роль та місце екологічної безпеки в системі регіонального природокористування

Проведений аналіз історичного генезису природокористування формує базис для подальшого дослідження сутнісних ознак та особливостей системи регіонального природокористування, місця в ній екологічної безпеки та її взаємозв'язку з ключовими елементами системи.

З огляду на те, що державна політика на локальному рівні здійснюється з акцентом на управління екологічною безпекою регіону, вважаємо за необхідне досліджувати в роботі саме регіональний аспект природокористування.

Розглядаючи природокористування як категорію, що являє собою симбіоз екології та економіки, необхідно наголосити на тому, що сталий розвиток економіки та відповідно раціональне природокористування забезпечуються лише за умови, що всі природні ресурси відновлюються (відновлювані) або заміщуються штучно створеним природним капіталом (невідновлювані) темпами, швидшими за темпи їх використання. За цих умов своєчасний контроль та регулювання з боку суб'єктів регіонального природокористування є ключовими елементами досягнення цілей і завдань сталого розвитку країни в цілому та окремих її регіонів зокрема.

Дослідження регіонального природокористування пропонуємо здійснювати в роботі за системним підходом, відповідно до якого

природокористування розглядається як цілісна сукупність множини елементів (підсистем), що перебувають у неперервній єдності та пов'язані між собою. Використання системного підходу дає можливість дослідити не окремі елементи системи, а всю їх сукупність одночасно, визначити фактори та загрози, встановити ступінь взаємозв'язку між окремими її складовими.

В основу функціонування системи регіонального природокористування покладена, на нашу думку, взаємодія керуючої підсистеми з керованою через реалізацію першою функцій регулювання, контролю, стимулювання та превентивної функції.

Реалізація функції регулювання орієнтована на забезпечення екологічно безпечного середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. Головними контролюючими та регулюючими органами в галузі природокористування є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство економіки, Державний комітет статистики, Державний комітет зі стандартизації, метрології та сертифікації, Міністерство охорони здоров'я тощо.

Основними напрямками реалізації функції регулювання на державному рівні є [147]:

- розроблення, затвердження та визначення умов реалізації державної екологічної політики;
- затвердження місцевих екологічних програм;
- періодичний моніторинг стану навколишнього природного середовища;
- контроль за додержанням екологічного законодавства;
- розроблення та затвердження нормативів стану окремих компонентів навколишнього середовища.

Регулювання процесу природокористування на регіональному рівні передбачає:

- розроблення екологічних програм;
- установлення гранично допустимих концентрацій речовин, визначення нормативів плати за забруднення навколишнього природного середовища та розміщення відходів;
- організацію процесу збирання, перероблення, утилізації та захоронення відходів на своїй території;
- розроблення правового забезпечення екологічної політики на регіональному рівні;
- контроль за додержанням природоохоронного законодавства.

Під час здійснення регулювання природокористування використовують такі методи прямого та опосередкованого впливу [10], характеристика яких наведена в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Методи державного регулювання природокористування [10]

Група	Вид	Засіб і напрям	Характеристика методів
1	2	3	4
Прямого впливу на ресурсокористувачів	Адміністративні	<ul style="list-style-type: none"> • контроль за дотриманням законодавства в галузі природокористування; • надання ліцензій на ведення державного підприємництва; • примусові методи, тобто встановлення норм та стандартів, впровадження системи штрафів 	Передбачають розробку та прийняття нормативно-правових актів, що регулюють процеси природокористування, визначають права та обов'язки головних суб'єктів системи природокористування
Опосередкованого впливу на ресурсокористувачів	Бюджетні	<ul style="list-style-type: none"> • бюджетні норми і нормативи; • бюджетні та податкові стимули; • бюджетні резерви; • бюджетні санкції; • бюджетне планування і прогнозування 	Базуються на використанні коштів державного бюджету; здійснюються шляхом різних видів асигнувань із державного бюджету (дотацій, субсидій, прямого фінансування, контрактів, державних капіталовкладень)

Продовження таблиці 1.6

1	2	3	4
	Методи оптимізації управлінських рішень	<ul style="list-style-type: none"> • прогнозування, планування; • програмування; • моделювання 	Дозволяють розробити оптимальні та ефективні моделі еколого-економічного розвитку територій
	Економічні	<ul style="list-style-type: none"> • цінова політика; • визначення граничних значень рентабельності випуску окремих товарів та надання послуг; • контроль розміру витрат за надані послуги, проведені роботи та інше, стабілізація валютного курсу; • валютна стабілізація; • стимулювання особистих нагромаджень; • субсидювання та інші форми фінансової підтримки; • фінансування, кредитування 	Передбачають використання різних економічних інструментів: цін, тарифів, платежів, штрафів, премій, фондів економічного стимулювання, кредитних механізмів.
	Організаційні	<ul style="list-style-type: none"> • екологічне виховання; • спеціальна освіта; • стимулювання до здійснення ресурсоощадливого виробництва; • субсидювання цін; • надання податкових пільг 	Організація функціонального розподілу при здійсненні управління, забезпеченні технологічної дисципліни та контролю, впровадження передового досвіду управлінських методів
	Соціально-психологічні	<ul style="list-style-type: none"> • стабілізація та відновлення природного середовища; • створення умов для покращання життєдіяльності населення; • збереження природно-ресурсного потенціалу 	Забезпечують сприятливі умови для життєдіяльності населення, зменшення захворюваності та збільшення тривалості життя; збереження естетичної цінності природних ландшафтів, заповідних зон тощо

Реалізація суб'єктами системи природокористування контрольної функції передбачає здійснення діяльності, спрямованої на додержання законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища органами державної та регіональної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами.

Залежно від суб'єктів, що здійснюють реалізацію цієї функції згідно із [60], можна виділити такі види контролю:

– державний контроль, що передбачає моніторинг додержання вимог законодавства у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями на території України;

– відомчий контроль – моніторинг здійснюваний міністерствами та державними комітетами щодо додержання вимог екологічного законодавства підприємствами, установами й організаціями в межах підпорядкованої їм галузі;

– виробничий контроль, який передбачає перевірку відповідними структурними підрозділами підприємства, додержання екологічних вимог на виробництві;

– громадський контроль – здійснення громадськими об'єднаннями перевірок у галузі природокористування.

В умовах зростаючого антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, що супроводжується збільшенням обсягів утворених відходів, викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, водоймища, упровадження заходів, спрямованих на попередження негативного впливу на довкілля, набуває більшої актуальності, ніж ліквідація та відшкодування економічного й екологічного збитків. Таким чином забезпечується реалізація превентивної функції суб'єктів системи регіонального природокористування. При виконанні цієї функції використовують економічні санкції та здійснюють оцінювання їх впливу на кінцеві результати діяльності економічних суб'єктів.

Функція стимулювання реалізується шляхом орієнтації суб'єктів господарювання на досягнення ефективних результатів діяльності на принципах екологічної відповідальності. При цьому дана функція реалізується на основі використання сукупності мотиваційних інструментів, основні з яких будуть розглянуті в розділі 2.

Реалізація зазначених функцій керуючої підсистеми здійснюється в розрізі її структурних елементів. Елементами керуючої підсистеми є органи державної влади та місцевого самоврядування, інвестори, страхові компанії, комерційні банки, міжнародні фінансові установи, спеціалізовані фінансово-кредитні установи, суб'єкти підприємницької діяльності, домогосподарства. Зв'язки між суб'єктами керуючої підсистеми зумовлені відповідними зв'язками між окремими функціями управління, між окремими складовими частинами загального процесу управління системою регіонального природокористування. Кожна структурна одиниця керуючої підсистеми повинна забезпечити реалізацію відповідного блоку управлінської діяльності через здійснення визначених функцій, прав, обов'язків. Так, органи державної влади та місцевого самоврядування забезпечують регулювання діяльності суб'єктів господарювання з метою мінімізації негативного впливу підприємницької діяльності та навколишнє середовище.

Суб'єкти підприємницької діяльності та домогосподарства, з одного боку, під впливом органів державної влади та місцевого самоврядування орієнтують свою діяльність на досягнення цілей і завдань сталого розвитку, а з іншого – як складові елементи керуючої підсистеми, беруть участь у реалізації природоохоронних заходів і тим самим впливають на діяльність інших підприємств даної галузі.

Домогосподарства, створюючи попит на конкретні товари, стимулюють суб'єктів підприємницької діяльності до виробництва товарів із певними характеристиками. Враховуючи той факт, що основною метою функціонування будь-якого суб'єкта господарювання є отримання прибутку, домогосподарства як споживачі продукції є рушійною силою в процесі зміни пріоритетів функціонування та відповідно способів організації виробничого процесу суб'єктами підприємницької діяльності.

Інвестори, комерційні банки, страхові компанії, міжнародні фінансові установи в контексті сталого розвитку визначають основним критерієм вкладання інвестиційних ресурсів у реалізацію суб'єктами господарювання

соціо- та екологоорієнтованих проєктів, чим і стимулюють їх до впровадження заходів даного спрямування.

Отже, суб'єкти керуючої підсистеми впливають на керовану підсистему через контроль і моніторинг показників та індикаторів зниження ресурсомісткості виробничих процесів, проведення заходів щодо очищення, відновлення та утилізації відходів шляхом реалізації природоохоронних заходів відповідного спрямування.

При визначенні структури керованої підсистеми, на нашу думку, більш доцільним є акцентування уваги не на окремих природних ресурсах (вода, земля, повітря, ґрунт тощо), а на заходах та напрямках діяльності суб'єктів системи природокористування (відтворення, очищення, утилізація). Реалізація такої діяльності забезпечить покращання стану навколишнього природного середовища та відповідно зменшить ступінь екодеструктивного впливу на нього.

За цих умов додержуємося підходу [10], згідно з яким об'єктами керованої підсистеми в роботі вбачаємо такі: ресурсоспоживання, конструктивне перетворення, відтворення природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, керування й моніторинг.

Ресурсоспоживання реалізується через:

- оцінювання природних ресурсів;
- видобуток та вилучення ресурсів;
- ресурсокористування;
- використання довкілля для здійснення господарської діяльності та розміщення відходів.

Конструктивне перетворення здійснюється за такими напрямками:

- антропогенним перетворенням природного середовища;
- покращанням окремих властивостей довкілля;
- насиченням природного середовища новими елементами.

Відтворення природних ресурсів забезпечується суб'єктами керованої підсистеми шляхом:

- відтворення відновлюваних ресурсів;
- створення умов для відновлення природних ресурсів;
- відновлення елементів навколишнього природного середовища.

Охорона навколишнього середовища передбачає:

- захист довкілля від стихійних явищ;
- запобігання негативним впливам антропогенної діяльності;
- охорону природних ландшафтів;
- консервацію об'єктів ресурсокористування;
- ресурсозбереження.

Керування і моніторинг забезпечуються через:

- регулювання стану природного середовища та наявних природних ресурсів;
- управління процесами природокористування;
- інвентаризацію, облік і контроль за станом довкілля та вилучення ресурсів.

Забезпечення взаємодії між керуючою та керованою підсистемами реалізується через виділені нами підсистеми регіонального природокористування:

- підсистему нормативно-інформаційного забезпечення;
- економічну (виробничу) підсистему;
- природну підсистему;
- фінансову підсистему.

Підсистема нормативно-інформаційного забезпечення представлена сукупністю нормативно-правових актів, серед яких: Конституція України [87], Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [60], постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти у формі наказів, директив, положень, інструкцій, що

в цілому визначають напрями діяльності, права та обов'язки суб'єктів системи регіонального природокористування. Особливості державного і регіонального регулювання відносин у галузі раціонального використання та охорони окремих об'єктів системи регіонального природокористування визначені Повітряним [139], Земельним [66], Водним [32], Лісовим кодексами [101], Законом України «Про рослинний світ» [62], «Про тваринний світ» [62], Кодексом України «Про надра» [84] тощо.

Ураховуючи проведений аналіз нормативно-правової бази щодо регламентації особливостей функціонування системи регіонального природокористування та сучасні тенденції зміни основних показників стану навколишнього середовища, як природні ресурси системи регіонального природокористування в роботі виділяємо водні, земельні, лісові, атмосферне повітря. Крім того, використання переважної більшості природних ресурсів супроводжується утворенням різного роду відходів, що істотно посилює навантаження на навколишнє середовище та впливає на його асиміляційну спроможність. Тому поряд із зазначеними вище природними ресурсами актуалізується дослідження в роботі обсягу утворених відходів.

Виробнича підсистема реалізується через здійснення суб'єктами керуючої підсистеми економічної (виробничо-господарської) діяльності.

Оскільки більшість вітчизняних суб'єктів господарювання функціонує у галузі промисловості, зокрема 80% з них здійснюють підприємницьку діяльність у сфері важкого машинобудування [127], невід'ємною частиною їх діяльності є природокористування.

Зважаючи на те, що більшість виробничих процесів на підприємствах пов'язана з обробленням, використанням природних ресурсів, утворенням відходів, важливого значення набуває дослідження сутності природної підсистеми та її зв'язку з іншими складовими системи регіонального природокористування.

Функціонування природної підсистеми забезпечується природними умовами та природними ресурсами (водними, земельними, повітряними і

лісовими). Саме природна підсистема обумовлює характер господарського устрою регіону, його спеціалізацію, особливості розміщення продуктивних сил, технологічні характеристики процесу виробництва, спеціалізацію сільського господарства.

До природних ресурсів відносять земельні, лісові, водні, паливно-енергетичні, мінерально-сировинні. Обсяг, структура та якість природних ресурсів істотно впливають на рівень економічного потенціалу регіону. До природних умов належать клімат, ґрунти, рельєф місцевості, характер ґрунтів тощо.

Функціонування природної підсистеми перебуває під впливом значної кількості ризиків природного та антропогенного характеру (розділ 2). Так, використання підприємствами застарілого обладнання, порушення тривалості виробничого циклу призводять до виникнення аварій антропогенного та природного характеру.

Фінансова підсистема системи регіонального природокористування орієнтована на здійснення фінансового забезпечення функціонування та взаємодії всіх елементів системи регіонального природокористування. Кошти суб'єктів керуючої підсистеми є основними джерелами фінансових ресурсів, які спрямовані на екологоорієнтовані заходи.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [60] визначено, що фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Втім, на думку Т. П. Галушкіної, цей перелік джерел фінансування природоохоронних заходів необхідно доповнити шляхом включення до нього міжнародних грантів та міжнародних кредитів [33]. Крім того, аналіз

зарубіжного досвіду свідчить про поширення участі корпорацій, фондів та банків у фінансуванні заходів природоохоронного спрямування [243].

Функціонування підсистем регіонального природокористування здійснюється на основі сукупності факторів, функцій та принципів регіонального природокористування (рис. 1.4).

Беручи до уваги важливість принципів регіонального природокористування, проведемо дослідження їх сутності та аналіз наукових підходів до їх класифікації.

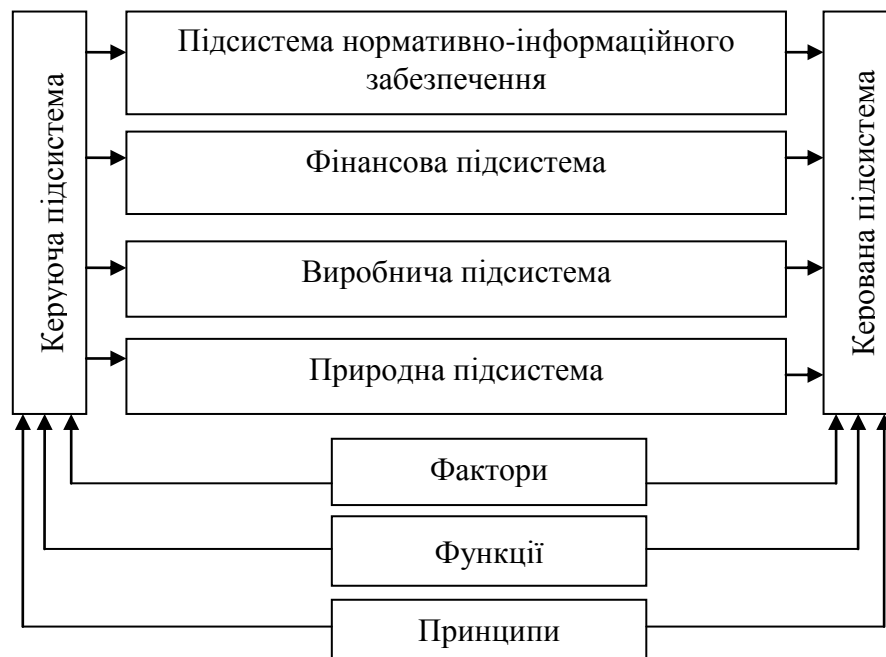

Рисунок 1.4 – Загальна схема системи регіонального природокористування (розроблено автором)

А. А. Івашура та В. М. Орехов [73] запропонували виділення принципів у вигляді правил:

- інтегрального ресурсу, під яким розуміється зростання протиріч між економікою та екологією;
- міри перетворення природних систем, тобто їх використання відбувається в допустимих обсягах, за яких можливе їх самовідновлення;
- «м'якого» управління природною системою, тобто досягнення позитивних наслідків природокористування - відомих в економіці як «сприятливих ланцюгових реакцій»;

- «твердого» управління природною системою, яке пов'язане з впровадженням технічних засобів і може викликати «небажані ланцюгові природні реакції».

Втім, на нашу думку, застосування цього підходу до виділення принципів системи регіонального природокористування є недоцільним, оскільки він зосереджений переважно на констатації фактів і не мотивує органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, домогосподарства до реалізації природоохоронних заходів.

М. М. Приходько [151] виділяє такі принципи: системності, геоecологічної обґрунтованості, єдності використання природних ресурсів, їх збереження та відтворення, цілковите врахування дії законів природи.

Ю. Ю. Туниця [202] у своїй праці «Економіка і ринок: подолання суперечностей» виділяє принцип комплексності використання, охорони і відтворення природних ресурсів та якості умов природного довкілля; принцип урахування дефіцитності окремих компонентів та умов природного довкілля і природних ресурсів; принципи регіональної диференціації оцінок та динамічності абсолютних оцінок у часі, а також принцип урахування бумеранг-ефектів. При цьому, на думку автора, принцип комплексності використання, охорони і відтворення природних ресурсів та якості умов природного довкілля є домінуючим, оскільки функціонування економіки з урахуванням даного принципу сприятиме «правильному з еколого-економічної точки зору комбінуванню спеціалізації, концентрації і кооперуванню виробництва у єдиному територіальному виробничому комплексі». Не применшуючи важливої ролі та значення запропонованих автором принципів, не можемо не погодитися з М. Д. Балджи, який стверджує, що ці принципи незважаючи на їх роль та значення є дуже загальними і не розкривають в повній мірі сутність природокористування. Так, на думку вченого, перший принцип слід було б поділити на два або більше принципів (використання, охорона і відтворення ресурсів), що дозволило б сконцентрувати увагу на відповідній першооснові. Другий,

третьої і четвертої принципи, вважає М. Д. Балджи, націлені на проведення оцінки природних ресурсів без урахування їх аналізу та напрямів подальшого використання. Крім того, запропоновані принципи орієнтовані на врахування економіко-екологічних проблем, не включаючи соціальні [10].

Відповідно до Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року основними принципами, на яких повинна базуватися національна екологічна політика, є [88]:

- принцип рівноправності всіх складових державного розвитку: економічної, екологічної, соціальної, тобто врахування наслідків для навколишнього середовища при прийнятті економічних рішень;
- принцип екологічної відповідальності, що реалізується через відповідальність за порушення екологічного законодавства;
- принцип запобігання, тобто проведення аналізу і прогнозування величини екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах проведення державної екологічної експертизи та здійснення державного екологічного моніторингу;
- принцип інтеграції екологічної складової при реалізації секторальної політики, що передбачає поєднання екологічних, економічних і соціальних цілей секторальної політики на одному рівні;
- принцип «забруднювач та користувач платять повну ціну» реалізується через стимулювання забруднювача до скорочення рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище та повну відповідальність користувача за природні ресурси у його користуванні;
- принцип міжсекторального партнерства та залучення до реалізації політики широкого кола зацікавлених сторін – наголошує, що лише завдяки залученню всіх секторів суспільства до вирішення спільних проблем можливо забезпечити реалізацію успішної екологічної політики [88].

Дослідження широкого кола робіт щодо вивчення наукових підходів до виділення принципів регіонального природокористування [10, 33, 73, 88, 151,

202] дозволило нам виділити найбільш адекватні сучасному стану навколишнього середовища в Україні та пріоритетні принципи, що повинні бути покладені в основу екологічної політики країни (рис. 1.5).

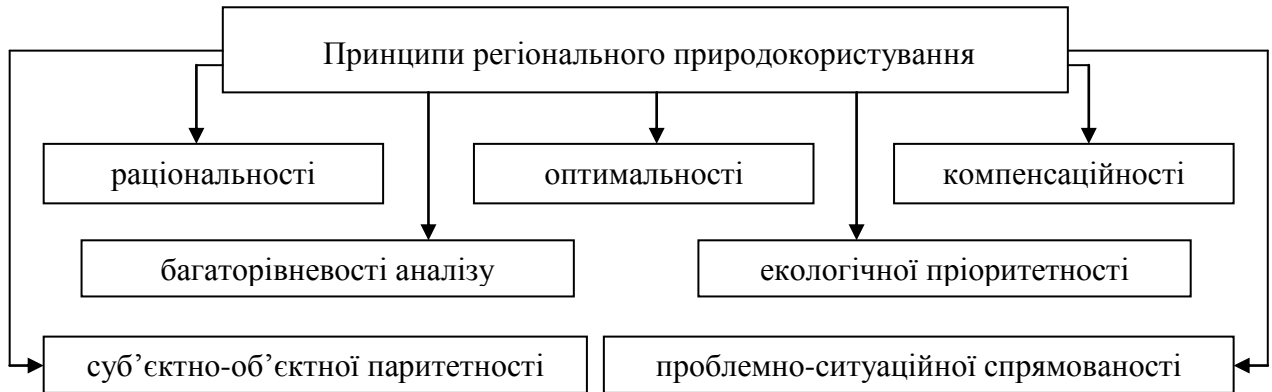

Рисунок 1.5 – Принципи регіонального природокористування (складено автором на основі [10, 33, 73, 88, 151, 202])

Принцип суб'єктно-об'єктної паритетності передбачає рівність потреб суб'єктів економічної діяльності та навколишнього середовища. Однак, зважаючи на сучасний стан економіки України, дотримання цього принципу, на нашу думку, є найбільш гострою проблемою сьогодення. Так, переважна більшість суб'єктів економічної діяльності першочерговим завданням своєї діяльності ставить максимізацію прибутку за умови мінімізації витрат, не враховуючи збитків, яких дане виробництво може завдати навколишньому середовищу.

Підтвердженням фактом є те, що реалізація підприємством екологоорієнтованих заходів не лише не зменшує обсягу отриманого чистого прибутку, а й, навпаки, сприяє зміцненню його конкурентних позицій на ринку, збільшенню довіри з боку споживачів, розширенню мережі збуту продукції, виходу на іноземні ринки реалізації товарів. Так, проведене російським рейтинговим агентством АНО «НЕРА» дослідження свідчить про наявність тісного впливу екологічних факторів на фінансово-економічні показники діяльності суб'єктів господарювання. Вартість акцій підприємств, що мали високі показники екологічної ефективності та надавали прозору

екологічну звітність, зросла майже на 40 % після того, як було оголошено, що вони офіційно увійшли до складу фондового екологічного індексу NERAX Eco [257].

В основу принципу проблемно-ситуаційної спрямованості покладений критерій еколого-економічної комфортності життя суспільства. При цьому першочергового значення набувають своєчасне та достовірне оцінювання якості окремих компонентів навколишнього середовища, періодичний моніторинг їх стану. Усвідомлення суспільством важливої ролі природних ресурсів щодо забезпечення життєдіяльності людини, задоволення її потреб є необхідною умовою переходу країни на новий щабель свого розвитку, за якого екологічні проблеми будуть розглядатися на одному рівні з економічними.

Розроблення політики та заходів регіонального розвитку, розподіл бюджетних коштів, надходження інвестицій відповідно до цього принципу повинні здійснюватися з урахуванням пріоритетності вирішення екологічних проблем.

Принцип багаторівневості аналізу передбачає проведення оцінювання ефективності екологічної політики та впровадження природоохоронних заходів на трьох рівнях: глобальному, регіональному та локальному. В рамках цього дослідження нами буде акцентовано увагу саме на регіональному аспекті природокористування.

Відповідно до принципу екологічної пріоритетності основними критеріями відбору пріоритетних програм та заходів на регіональному та локальному рівнях повинні бути екологічні, а не економічні результати реалізації заходів.

Принцип оптимальності передбачає вибір найбільш оптимального з точки зору співвідношення «екологічні збитки – економічні результати» варіанта вирішення господарських завдань з урахуванням екологічного фактора. Оптимальність економічного зростання полягає у знаходженні співвідношення між динамікою темпів економічного зростання та джерелами

такого зростання.

Принцип раціональності означає, що основним мотивом діяльності економічного суб'єкта є максимізація безпосередньої вигоди. Мікроекономічні суб'єкти ухвалюють рішення на основі порівняння витрат та вигод і реалізують їх, якщо вигоди перевищують витрати.

Принцип платності передбачає платне використання природних ресурсів та посилення економічної відповідальності природокористувачів за забруднення навколишнього середовища. Зважаючи на щорічне зростання обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, скидів у водойми, утворення відходів, однією з найбільш актуальних проблем сьогодення є проблема обмеження вмісту шкідливих речовин у літосфері, гідросфері, атмосфері. За цих умов найбільш доцільним, на нашу думку є додержання принципу «забруднювач платить», шляхом запровадження жорсткого державного контролю за додержанням законодавства у сфері охорони навколишнього середовища.

Сукупність факторів системи регіонального природокористування є невід'ємною частиною формування цілісності та єдності даної системи з орієнтиром на забезпечення еколого-економічного розвитку територій у перспективі.

Науковці [10, 156] виділяють значну кількість факторів природокористування: історико-економічні, територіальні (економіко-географічне положення), локалізовані (природно-ресурсний потенціал регіону), демографічні (населення і трудові ресурси), соціально-економічні, науково-технічні, адміністративно-територіальні, транспортні, форми територіальної організації господарства, інфраструктуру та ін.

Крім того, всі фактори за можливістю впливу на них суб'єктів системи регіонального природокористування поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних факторів відносять ті, що існують поза впливом людини: економіко-географічне положення (ЕГП), природно-ресурсний потенціал (ПРП) тощо. До суб'єктивних – фактори, які можуть бути задіяні та

враховані (або не враховані) людиною залежно від її бажання, обставин, передумов тощо.

Вважаємо, що в умовах швидких темпів розвитку НТП, зміни свідомості суспільства та з урахуванням об'єкта дисертаційного дослідження доцільно розподілити спектр факторів природокористування на традиційно-сформовані та інноваційно-орієнтовані.

До традиційно-сформованих факторів природокористування відносимо: географічне положення території, природно-ресурсний потенціал території, рівень державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, обсяг наявних фінансових ресурсів, рівень конкуренції тощо.

Інноваційно-орієнтовані фактори зумовлені, на нашу думку, трансформацією економічних відносин у світі та зміщенням акцентів і цільових орієнтирів розвитку економіки в напрямі додержання принципів сталого розвитку.

Виходячи із взаємозв'язку та впливу виробничої та фінансової підсистеми на природну, на нашу думку, для мінімізації або ліквідації негативних наслідків від використання природних ресурсів постає необхідність в удосконаленні організаційно-економічних засад управління системою регіонального природокористування, що передбачає досягнення балансу економічних та екологічних потреб суспільства. У цьому плані важливого значення набуває урахування екологічної складової економічної безпеки в системі регіонального природокористування.

Передумовою до визначення місця екологічної безпеки в системі регіонального природокористування є дослідження її сутності та особливостей. Аналіз підходів до визначення екологічної безпеки нерозривно пов'язаний із поняттям «економічної безпеки». Це пояснюється тим, що економічна безпека – це більш загальне поняття, що поряд з екологічною включає інші види безпеки (фінансову, громадську, військову тощо).

Як свідчить проведений аналіз, до середини ХХ століття проблему економічної безпеки як явища в науковій теорії не порушували. Крім того, не зустрічалося й саме поняття «економічної безпеки», хоча проблеми безпеки, які розглядалися в основному у зв'язку із зовнішньою загрозою, зокрема військовою, існували завжди. Загострення проблематики економічної безпеки та відповідно її наукове дослідження в країнах Заходу припадає на кінець 80-х – початок 90-х років минулого століття. Причини цього – валютна та структурна криза 70-х років ХХ ст., боргова криза 80-х років ХХ ст., і найбільша – розпад СРСР на початку 90-х років ХХ століття. Наслідками таких подій стали: відкритість національних економік, економічна інтеграція, що супроводжувалися зростанням не просто залежності, а взаємозалежності між державами, посиленням глобалізації світової економіки. За цих умов ключовим завданням перед країнами постало забезпечення стабільної національної економічної безпеки.

На сучасному етапі розвитку, який у науково-практичних колах відомий як «епоха глобалізації», питання досягнення економічно безпечного функціонування країни та регіонів зокрема особливо актуалізується. Хронологію правового регламентування становлення та розвитку економічної безпеки в Україні на основі нормативно-правових актів подано в додатку Б.

Проведений у роботі аналіз сутнісної основи економічної безпеки свідчить про численні дослідження вчених у цьому напрямі (табл. 1.7).

Спільною характеристикою для всіх наведених визначень економічної безпеки є її здатність забезпечити досягнення стабільного та надійного економічного розвитку на відповідному територіальному рівні (національному, регіональному або локальному).

В умовах зростання ролі та значення сталого розвитку економіки забезпечення успішного економічного розвитку можливе лише на основі взаємодії соціо-еколого-економічних факторів.

Таблиця 1.7

Систематизація підходів до розуміння поняття «економічна безпека» на національному та регіональному рівнях (складено на основі [42, 54, 126, 162, 196])

Поняття	Автор	Трактування
Національна економічна безпека	Б. Губський	Визначає здатність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, проводити поступальний розвиток економіки з метою підтримки стабільності суспільства та достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій
Національна економічна безпека	Є. Олейніков	Це такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціальноспрямований розвиток держави у цілому, достатній економічний та оборонний потенціал при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів
Національна економічна безпека	В. Сергєєв	Стан економіки, при якому забезпечується вирішення трьох взаємозв'язаних завдань: високого і стійкого розвитку, ефективного задоволення суспільних потреб, захисту економічних інтересів держави на національному і міжнародному рівнях
Економічна безпека регіону	В. Ткаченко	1) Здатність регіональної економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення, тобто стійкого економічного зростання, максимально забезпечувати прийнятні умови життя та розвитку особистості для більшості населення. 2) Сукупність поточного стану, умов, факторів, що характеризують стабільність і поступальний розвиток економіки регіону, органічно інтегрованої в економіку країни як відносно самостійну структуру. На рівні муніципального утворення економічна безпека передбачає підтримання стабільного розвитку провідних підприємств, що попереджає негативний вплив на умови життя місцевого населення
Економічна безпека регіону	О. Жихор, Т. Куценко	Здатність регіональної влади забезпечити конкурентоспроможність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури. В основі економічної безпеки регіону як категорії відображаються регіональні інтереси

У науковій літературі вчені по-різному трактують термін «екологічна безпека» (додаток В). У цілому можна виділити два підходи до трактування цього поняття. Згідно з першим екологічна безпека розглядається як статичний показник, що характеризує певний стан довкілля, суспільства, держави тощо. Так, на думку М. М. Веденіна, екологічна безпека – це стан захищеності людини, суспільства, держави та навколишнього природного середовища від негативного природного і техногенного впливів, що забезпечується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами відносин [23]. Д.В. Зеркалов трактує екологічну безпеку як стан захищеності особистості, суспільства й держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також стихійних лих і катастроф [67].

Відповідно до другого підходу екологічна безпека – це динамічний показник, що відображає процес, діяльність, спрямовану на досягнення екологічно безпечного рівня життя суспільства, стан навколишнього природного середовища. Так, на думку С.О. Боголюбова [16], екологічна безпека – це процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, природи та держави від реальних і потенційних загроз, що створюються антропогенним та природним впливом на навколишнє природне середовище.

Таким чином, зважаючи на проаналізовані підходи щодо визначення сутності екологічної безпеки вбачаємо об'єктивним її розміщення в системі регіонального природокористування та взаємозв'язку з іншими підсистемами, факторами і принципами регіонального природокористування (рис. 1.6).

Екологічна безпека пов'язана з керуючою та керованою підсистемами через реалізацію першою функцій, принципів з урахуванням дії інноваційно-орієнтованих і традиційно сформованих факторів.

Рисунок 1.6 – Місце екологічної безпеки в СРП (розроблено автором)

Ефективна взаємодія всіх складових системи регіонального природокористування в контексті досягнення екологічно безпечного розвитку формує необхідність наявності прозорості та правомірної нормативно-інформаційної бази. Більше того, забезпечення стійкості, надійності екологічної безпеки на перспективу безпосередньо залежить від таких підсистем, як природна та фінансова. Так, якщо взаємодія екологічної безпеки з природною підсистемою реалізується через уникнення та

запобігання надзвичайним ситуаціям, то фінансова підсистема (а саме фінансове забезпечення) цілком може контролюватися суб'єктами системи регіонального природокористування.

Взаємозв'язок екологічної безпеки з елементами СРП реалізується за такими напрямками:

1) впливом керуючої підсистеми на керовану шляхом регулювання екологічної безпеки органами державного та місцевого самоврядування й реалізації безпеки спеціалізованими фінансово-кредитними інститутами, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами;

2) вплив основних принципів природокористування на формування теоретичного базису екологічної безпеки; факторів, що визначають вектор функціонування СРП; функцій, які реалізуються керуючою системою щодо керованої

3) основними засадами теоретичного базису та методичного апарату, побудованими на основі законодавчих актів підсистеми нормативно-інформаційного забезпечення;

4) узгодженням функціонування економічної та природної підсистем у сукупності, з одного боку, з фінансовою підсистемою, – з іншого, покладеним в основу оцінювання показників екологічної безпеки;

5) практичною реалізацією безпеки регіону на основі взаємодії фінансових та екологічних індикаторів, можливою за умов повного, своєчасного та надійного фінансування, яке забезпечує фінансова підсистема природокористування.

З метою визначення перспективних напрямів регулювання, контролю та забезпечення достатнього фінансування екологічного розвитку постає необхідність аналізу показників фінансового та екологічного розвитку регіонів України.

1.3. Тенденції та особливості фінансового й екологічного розвитку регіону

Аналіз фінансового та екологічного розвитку проведемо у двох площинах:

- аналіз показників, що характеризують екологічну ситуацію в країні;
- аналіз показників, які відображають рівень фінансового забезпечення органів державної і місцевої влади, суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств із точки зору їх спроможності до реалізації природоохоронних заходів (рис. 1.7).

Рисунок 1.7 – Аналіз тенденцій зміни основних показників у галузі природокористування (складено на основі [127])

Одним із показників, що характеризує стан навколишнього природного середовища, є обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Дані, наведені на рисунку 1.7 в, свідчать про істотне скорочення обсягу викидів забруднюючих речовин порівняно з попередніми роками. Однак, урахувавши той факт, що дані 2014 року наведені без урахування деяких адміністративно-територіальних одиниць країни (АРК, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), це скорочення зумовлюється, насамперед, зменшенням площі території для розрахунку, а не результатами проведених підприємствами екологоорієнтованих заходів та реалізації екологічних програм.

Не менш важливим показником, що істотно впливає на стан здоров'я населення, є стан водоймищ (рис. 1.7 а). Останнім часом зростає кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що скидають зворотні води у водні об'єкти. Так якщо у 2010 році таких суб'єктів було 2 790, то у 2013 – 3 021, тобто щорічно зростає обсяг використаної прісної води, переважна частина якої спрямовується на виробничі потреби (табл. 1.8). Втім, незважаючи на цей факт, обсяг скидів забруднюючих речовин має непостійний характер у динаміці.

Таблиця 1.8

Динаміка зміни обсягу використання прісної води в Україні [127]

	2010	2011	2012	2013	2014
Використано прісної води, зокрема на:	8 887	9 130	9 678	10 092	8 104
побутово-питні потреби	1 917	1 860	1 848	1 765	1 500
виробничі потреби	4 581	4 558	4 853	5 363	4 266
зрошення	1 377	1 638	1 759	1 770	1 218
ставкаво-рибне господарство та сільськогосподарське водопостачання	970	1 033	1 174	1 154	1 120

Гостро постає проблема утворення значного обсягу відходів (рис. 1.7 г) для таких областей, як: Дніпропетровська, Донецька, Київська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська. У цих регіонах

обсяг утворених відходів в розрахунку на душу населення в середньому становить 80–100 кг за один рік. Крім того, негативною динамікою характеризується показник обсягу утилізованих відходів. За останні 5 років він практично не змінився і становить у середньому 30 % від обсягу утворених відходів. Динаміку зміни основних показників поводження з відходами наведено на рисунку 1.7 г.

Істотним зростанням характеризуються показники обсягу заготівлі деревини (рис 1.7 б). За останні 5 років цей показник збільшився на 22 тис. м³, тобто на 13 % порівняно з 2010 роком.

Отже, проведений аналіз тенденцій зміни основних показників у галузі природокористування дозволив виявити такі проблеми:

- непостійний характер динаміки зміни обсягу викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря та водоймища;
- зростання обсягів утворення відходів, заготівлі деревини.

Зростання частоти надзвичайних ситуацій (НС) та їх наслідків для навколишнього середовища та населення на сьогодні є однією з основних причин дестабілізації економіки і відповідно – найголовнішим стримуючим чинником в процесі розроблення та впровадження організаційно-економічних й управлінських заходів, спрямованих на досягнення екологічно безпечного розвитку держави.

Збільшення концентрації промислових підприємств, інтенсифікація господарської діяльності, використання значної кількості потенційно небезпечних речовин збільшують імовірність виникнення техногенних аварій, що завдають істотного збитку економіці та навколишньому середовищу, а інколи навіть становлять загрозу життю та здоров'ю людей.

Одним із найбільш дестабілізуючих факторів, що впливають на рівень економічної й екологічної безпеки країни та окремих її регіонів, є

катастрофи природного характеру, що, як правило, призводять до матеріальних втрат і загибелі людей.

В економічній літературі [152] надзвичайні ситуації прийнято класифікувати за критерієм територіального поширення та характером походження (рис. 1.8).

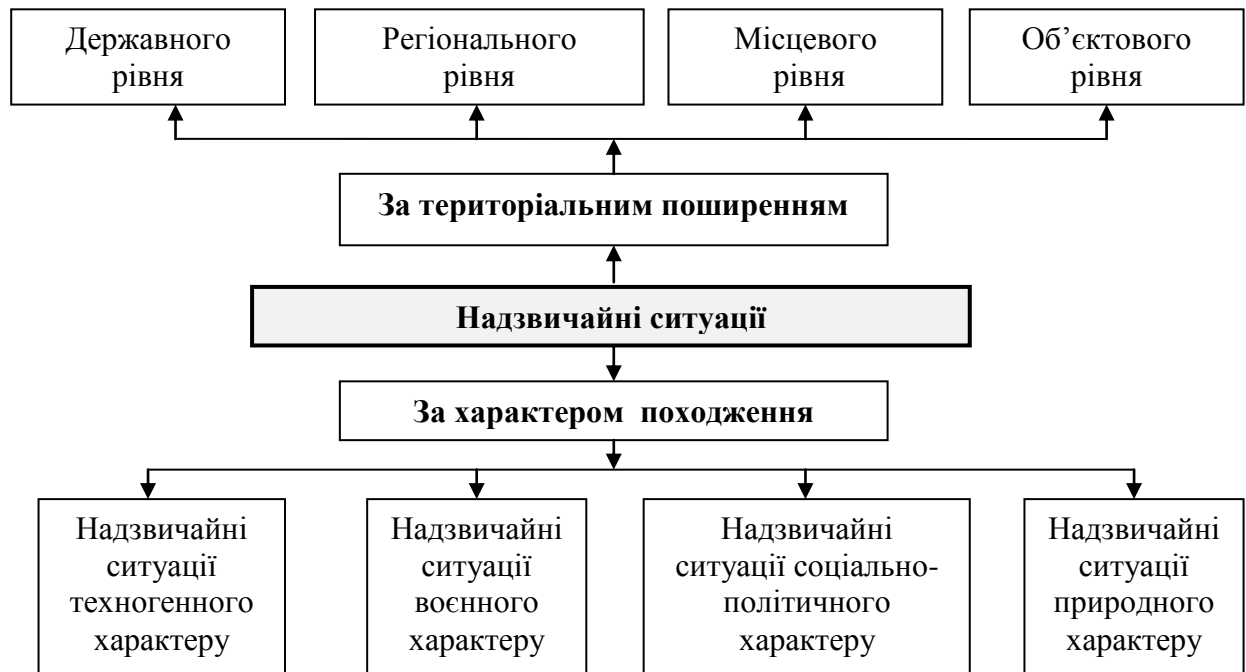

Рисунок 1.8 – Класифікація надзвичайних ситуацій (складено на основі [152])

Надзвичайна ситуація природного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній, або на водному об'єкті, пов'язане з небезпечним геофізичним, геологічним, метеорологічним або гідрологічним явищем, деградацією ґрунтів чи надр, пожежею у природних екологічних системах, зміною стану повітряного басейну, інфекційною захворюваністю та отруєнням людей, інфекційним захворюванням свійських тварин, масовою загибеллю диких тварин, ураженням сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками тощо.

Залежно від обсягів заподіяних наслідків, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, виділяють надзвичайні ситуації державного, регіонального, місцевого і об'єктового рівнів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Класифікація надзвичайних ситуацій залежно від обсягів заподіяних наслідків (складено на основі [152])

Вид	Характеристика
1	2
Надзвичайна ситуація державного рівня	<ul style="list-style-type: none"> – поширилася або може поширитися на територію інших держав; – поширилася на територію двох чи більше регіонів України, а для її ліквідації необхідні матеріальні й технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих регіонів, але не менше ніж один відсоток від обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів (надзвичайна ситуація державного рівня за територіальним поширенням); – призвела до загибелі понад 10 осіб або внаслідок якої постраждало понад 300 осіб (постраждали – особи, яким унаслідок дії уражаючих чинників джерела надзвичайної ситуації завдано тілесне ушкодження або які захворіли, що призвело до втрати працездатності, засвідченої в установленому порядку) чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 50 тис. осіб більше ніж на 3 доби; – внаслідок якої загинуло понад 5 осіб або постраждало понад 100 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності понад 10 тис. осіб на тривалий час (більше ніж на 3 доби), а збитки (оцінені в установленому законодавством порядку), спричинені надзвичайною ситуацією, перевищили 25 тис. мінімальних розмірів (на час виникнення надзвичайної ситуації) заробітної плати; – збитки від якої перевищили 150 тис. мінімальних розмірів заробітної плати; – в інших випадках, передбачених актами законодавства, за своїми ознаками визнається як надзвичайна ситуація державного рівня
Надзвичайна ситуація регіонального рівня	<ul style="list-style-type: none"> – поширилася на територію двох чи більше районів (міст обласного значення) Автономної Республіки Крим, областей, а для її ліквідації необхідні матеріальні й технічні ресурси в обсягах, що перевищують можливості цих районів, але не менше ніж 1 відсоток обсягу видатків відповідних місцевих бюджетів (надзвичайна ситуація регіонального рівня за територіальним поширенням); – призвела до загибелі від 3 до 5 осіб або внаслідок якої постраждало від 50 до 100 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 1 до 10 тис. осіб на тривалий час (більше ніж на 3 доби), а збитки перевищили 5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати; – збитки від якої перевищили 15 тис. мінімальних розмірів заробітної плати;

Продовження таблиці 1.9

1	2
Надзвичайна ситуація місцевого рівня	<ul style="list-style-type: none"> – вийшла за межі територій потенційно небезпечного об'єкта, загрожує довкіллю, сусіднім населеним пунктам, інженерним спорудам, а для її ліквідації необхідні матеріальні й технічні ресурси в обсягах, що перевищують власні можливості потенційно небезпечного об'єкта; – внаслідок якої загинуло 1–2 особи або постраждало від 20 до 50 осіб, чи було порушено нормальні умови життєдіяльності від 100 до 1000 осіб на тривалий час (більше ніж 3 доби), а збитки перевищили 0,5 тис. мінімальних розмірів заробітної плати; – збитки від якої перевищили 2 тис. мінімальних розмірів заробітної плати
Надзвичайна ситуація об'єктового рівня	<ul style="list-style-type: none"> – ситуації, що не підлягають вищезазначеним визначенням

У контексті дослідження системи регіонального природокористування під час визначення основних факторів впливу на показники фінансового та екологічного розвитку регіону нами розглядатимуться надзвичайні ситуації саме регіонального рівня.

Проведемо аналіз НС, що мали місце в Україні у 2012–2013 рр. Так, упродовж останніх п'ятнадцяти років в Україні зафіксовано більше ніж 6 тис. НС, з яких 60 % – це НС техногенного характеру, 35 % – природного та 5 % – соціального характеру. Загальні збитки становили більше ніж 13 млрд гривень [128].

Аналіз НС, що виникли на території України впродовж 2012–2013 років, дозволив зробити висновок, що, незважаючи на зменшення кількості НС у 2013 році порівняно з 2012 роком, матеріальні збитки за ними зросли на 41 % (табл. 1.10).

Одним з основних показників, що відображає відповідність державної екологічної політики цілям і завданням сталого розвитку, є динаміка зміни витрат на охорону навколишнього природного середовища.

Таблиця 1.10.

Характеристика НС, що виникли в Україні у 2012–2013 роках [128]

Дані про надзвичайні ситуації	2012 рік	2013 рік
Загальна кількість надзвичайних ситуацій,	212	143
<i>зокрема:</i>		
техногенного характеру	120	75
природного характеру	74	56
соціального характеру	18	12
об'єктового характеру	115	73
<i>У тому числі за рівнями:</i>		
державним	1	1
регіональним	13	11
місцевим	83	58
Загинуло людей унаслідок НС	301	253
Постраждало людей унаслідок НС	861	854
Матеріальні збитки внаслідок НС, тис. грн	249 792	352 255

Як свідчать дані, наведені на рисунку 1.9, із кожним роком істотне суттєве зменшення витрат за рахунок коштів державного бюджету (25 % у 2011 році порівняно з 4 % у 2014).

Рисунок 1.9 – Динаміка зміни показників стану охорони навколишнього природного середовища в Україні (складено на основі [127])

В умовах істотного скорочення обсягу державного фінансування витрат на охорону навколишнього природного середовища можна зробити висновок про посилення ролі самофінансування та інвестування в процесі фінансового забезпечення природоохоронних заходів в Україні.

Трансформаційні процеси, що відбуваються на сучасному етапі розвитку нашої країни, свідчать про започаткування основ децентралізації та посилення самостійності органів місцевого самоврядування (ОМС) у процесі ухвалення рішень та їх реалізації. За цих умов першочергового значення набуває аналіз головних індикаторів розвитку органів місцевого самоврядування як основних джерел акумулювання коштів та реалізації природоохоронних заходів. На нашу думку, такими показниками можуть бути доходи ОМС, валовий регіональний продукт (ВРП) та обсяг міжбюджетних трансфертів.

Аналіз співвідношення обсягу міжбюджетних трансфертів та доходів місцевих бюджетів у розрізі регіонів України (рисунок 1.10) свідчить про істотний рівень залежності місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів.

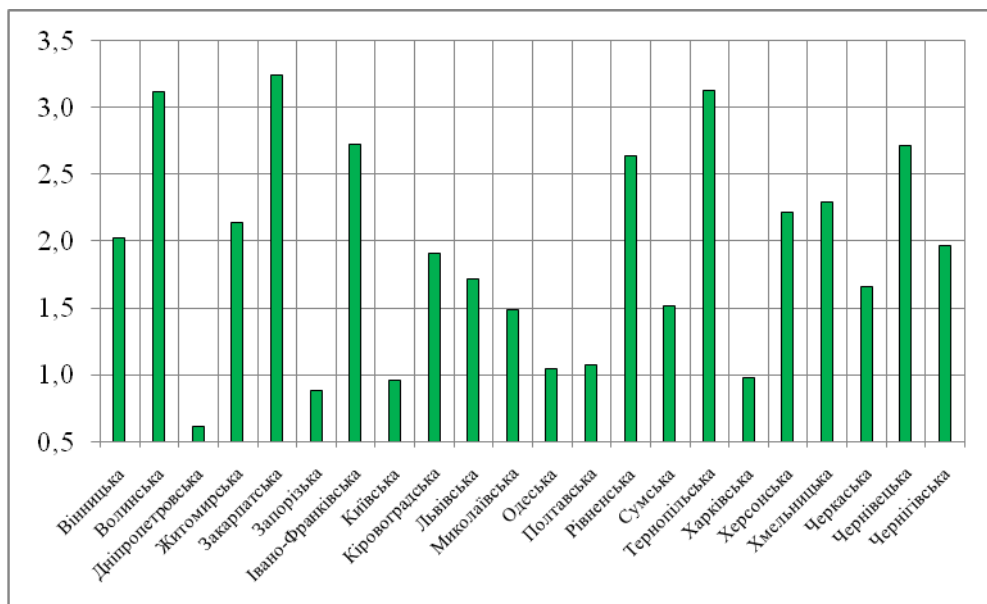

Рисунок 1.10 – Співвідношення обсягу міжбюджетних трансфертів та доходів місцевих бюджетів за регіонами України у 2014 році (складено на основі [127])

Так, у більшості областей обсяг міжбюджетних трансфертів майже вдвічі перевищує обсяг власних коштів. До регіонів із високим ступенем фінансової залежності можна віднести Вінницьку, Волинську, Житомирську, Закарпатську, Івано-Франківську, Кіровоградську, Рівненську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку, Чернівецьку та Чернігівську області.

Істотну залежність переважної більшості місцевих бюджетів від залучених коштів підтверджує й аналіз частки власних доходів у структурі доходів бюджету, що в середньому у країні не перевищує 40 %.

Результуючим показником ефективності функціонування економіки регіону, що відображає результат виробничої діяльності суб'єктів економічної діяльності, є ВРП, динаміка зміни якого наведена в табл. 1.11.

Таблиця 1.11

Динаміка зміни ВРП в розрахунку на душу населення в розрізі регіонів країни, тис. грн/особу (складено на основі [127])

Регіон	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6
Вінницька	9,2	12,1	12,2	14,4	17,8
Волинська	9,7	12,3	11,8	13,9	17,0
Дніпропетровська	20,9	31,0	27,8	34,8	42,2
Житомирська	8,5	11,6	11,5	14,7	17,2
Закарпатська	8,5	10,6	10,1	12,3	14,4
Запорізька	18,1	23,3	20,7	23,7	27,6
Івано-Франківська	10,1	12,9	12,5	14,8	19,4
Київська	15,1	20,7	21,8	26,2	34,4
Кіровоградська	9,6	13,6	13,2	15,6	20,0
Львівська	10,9	13,9	14,1	16,4	20,5
Миколаївська	12,3	16,2	17,1	20,3	23,5
Одеська	13,8	19,6	20,3	22,6	25,8
Полтавська	18,6	22,6	22,4	29,8	35,4
Рівненська	9,7	12,2	11,7	13,8	16,7
Сумська	10,3	13,7	13,7	15,8	19,9
Тернопільська	7,5	9,7	10,3	11,7	15,1

Продовження таблиці 1.11

1	2	3	4	5	6
Харківська	15,7	21,3	21,3	23,7	28,0
Херсонська	8,2	12,0	12,3	14,4	17,0
Хмельницька	9,1	12,0	11,8	13,6	17,3
Черкаська	10,4	14,6	14,4	17,4	21,1
Чернівецька	7,4	9,8	9,4	10,9	13,2
Чернігівська	10,2	13,3	13,2	15,5	19,4

Найвищий рівень ВРП (більше ніж 30 тис. грн. на душу населення) спостерігається в Дніпропетровській, Київській та Полтавській областях, найнижчий – у Волинській, Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

Показником, що характеризує фінансовий стан домогосподарств, є рівень їх доходів і витрат та їх співвідношення між собою. На рисунку 1.11 показано динаміку зміни наявного та реального доходів домогосподарств за 2009–2013 рр. У цілому цей показник суттєво не змінюється упродовж останніх років. Як свідчать наведені дані, величина наявного доходу з кожним роком зменшується, а у 2013 році дорівнювала величині реального наявного доходу.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про недостатній для повноцінного фінансування екологічного розвитку регіонів обсяг фінансових ресурсів, що виділяється з боку органів державної та місцевої влади на заходи екологоорієнтованого спрямування.

Низька прибутковість суб'єктів господарювання, застаріле обладнання, незначні обсяги власних доходів місцевих бюджетів, відсутність дієвих законодавчо закріплених механізмів реалізації політики екологоорієнтованого регіонального розвитку та в результаті низька інвестиційна привабливість регіонів - все це зумовлює необхідність до проведення трансформаційних змін в механізмах та інструментах

забезпечення організаційно-економічного управління екологічною безпекою регіонів.

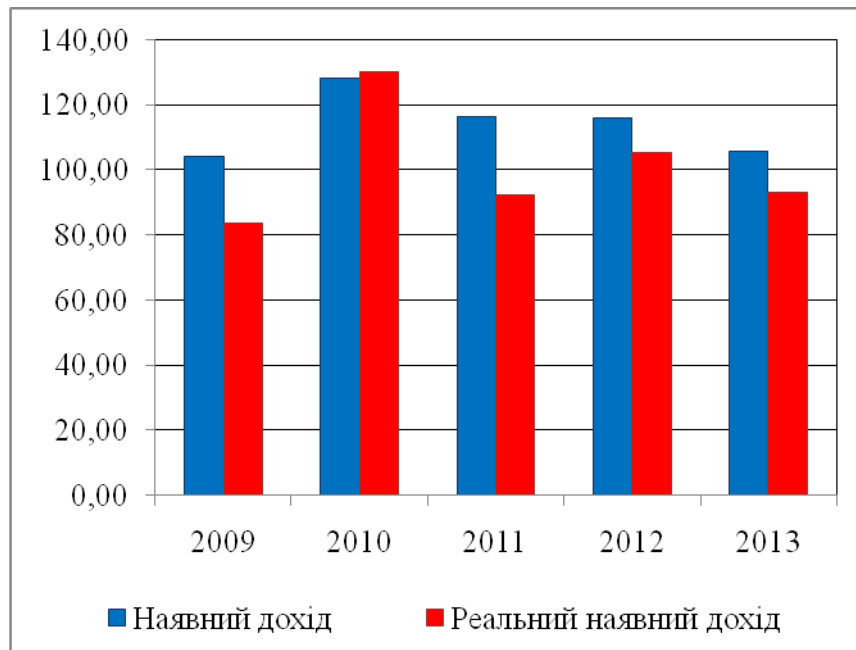

Рисунок 1.11 – Темпи зростання (зниження) наявного доходу та реального наявного доходу населення за 2009-2013 роки (складено на основі [127])

При цьому пріоритетне значення має не стільки пошук нових джерел фінансування, скільки оптимізація існуючого обсягу фінансових ресурсів із точки зору їх ефективного та обґрунтованого розподілу між регіонами країни.

Висновки до розділу 1

1. Проведений аналіз сутності, значення та ролі екологічної й економічної безпеки дозволив зробити висновок про їх відокремлене функціонування щодо системи регіонального природокористування. Вважаємо, що сучасні трансформаційні економічні умови, глобалізаційні процеси, що їх супроводжують, зумовлюють необхідність дослідження

взаємозв'язку екологічної та економічної безпеки та розгляду їх у неперервній єдності. При цьому серед складових економічної безпеки, на нашу думку, доцільним є зосередження уваги саме на її фінансовій складовій.

Так, можливі загрози фінансовій безпеці стримуватимуть розвиток економіки в цілому та регіонів зокрема і, як наслідок, призведуть до зростання соціальної напруженості та погіршення показників стану навколишнього середовища. Отже, вивчення взаємозв'язку екологічної та фінансової безпеки в системі природокористування за цих умов значно актуалізується.

2. У роботі проведено аналіз проблем екологічної безпеки та тенденцій фінансового забезпечення її реалізації на рівні регіону. В умовах дефіциту фінансових ресурсів постає питання самозабезпечення регіонів, зокрема екологічної та соціальної складових розвитку.

На основі проведеного аналізу взаємозв'язку індикаторів екологічної та фінансової безпеки в розрізі основних суб'єктів, що функціонують у системі природокористування: органів державної та місцевої влади, суб'єктів підприємницької діяльності, спеціалізованих фінансово-кредитних установ та домогосподарств, – обґрунтовано їх взаємодію та взаємообумовленість у процесі реалізації екологічної політики регіону.

3. В основу функціонування системи регіонального природокористування під впливом дії традиційно сформованих та інноваційно-орієнтованих факторів природокористування покладена взаємодія керуючої підсистеми з керованою підсистемою через реалізацію першою регулюючої, контрольної, превентивної та компенсаційної функцій. Основними підсистемами системи регіонального природокористування є такі: підсистема нормативно-інформаційного забезпечення; виробнича; природна; фінансова. Функціонування підсистем регіонального природокористування здійснюється на основі сукупності факторів, функцій та принципів регіонального природокористування.

4. Обґрунтовано роль безпеки в системі регіонального природокористування. Взаємозв'язок екологічної безпеки з елементами системи регіонального природокористування реалізується в таких напрямках:

1) вплив керуючої підсистеми на керовану шляхом регулювання екологічної безпеки органами державного та місцевого самоврядування й реалізації безпеки спеціалізованими фінансово-кредитними інститутами, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами;

2) формування теоретичного базису екологічної безпеки на основі принципів природокористування; факторів, що визначають вектор функціонування СРП; функцій, що реалізуються керуючою системою щодо керованої;

3) основні засади теоретичного базису та методичного апарату побудовані на основі законодавчих актів підсистеми нормативно-інформаційного забезпечення;

4) в основу оцінювання показників екологічної безпеки покладене узгодження функціонування економічної та природної підсистем у сукупності, з одного боку, з фінансовою підсистемою – з іншого;

5) практична реалізація безпеки регіону на основі взаємодії фінансових та екологічних індикаторів можлива за умов повного, своєчасного та надійного фінансування, яке забезпечує фінансова підсистема природокористування.

5. Урахування взаємозв'язку та взаємовпливу екологічних та фінансових чинників регіонального розвитку за сучасних умов господарювання зумовило необхідність удосконалення існуючого методичного забезпечення організаційно-економічних засад управління екологічною безпекою в СРП.

Основні положення цього розділу були опубліковані автором у працях [172; 173; 176; 182].

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

2.1 Теоретичні основи фінансово-екологічної безпеки регіону

Проведений у підрозділі 1.3 аналіз показників фінансового та екологічного розвитку регіонів країни дозволяє виявити тісні взаємовплив та взаємозалежність між фінансовими та екологічними індикаторами. Адже достатнє, своєчасне, повноцінне, оптимально розподілене у часі та за регіонами фінансування формує підґрунтя для реалізації заходів щодо забезпечення екологічної безпеки на місцях. Як правило, в економічній теорії та практиці екологічна безпека розглядається як певна складова системи регіонального природокористування, відокремлена від економічної безпеки й така, що функціонує автономно від неї (рис. 2.1 а). Однак аналіз, підтверджений даними підрозділу 1.3, дозволяє виявити трансформаційні зміни у взаємозв'язку фінансової та екологічної безпеки, зумовлені посиленням їх взаємодії та взаємовпливу в сучасних економічних умовах. Дотримання стандартів екологічної безпеки є метою та пріоритетним завданням державного регулювання природокористування. З огляду на те, що державне регулювання є складовою загальної системи природокористування, вважаємо за доцільне розглядати екологічну безпеку як елемент такої системи 2.1 б.

Трансформаційні зміни в характері взаємодії таких складових безпеки, як екологічна, економічна та фінансова, щодо системи регіонального природокористування показані на рисунку 2.1.

Практичний досвід фінансового та екологічного розвитку регіонів України (підрозділ 1.3) та обґрунтований вище на цій основі взаємозв'язок фінансової та екологічної безпеки є підґрунтям щодо формування теоретичного базису «фінансово-екологічної безпеки регіону» (ФЕБР).

Передумовою до дослідження сутності поняття «фінансово-екологічна безпека» є аналіз ознак та специфіки екологічної (підрозділ 1.2) та фінансової безпеки в сучасних умовах господарювання.

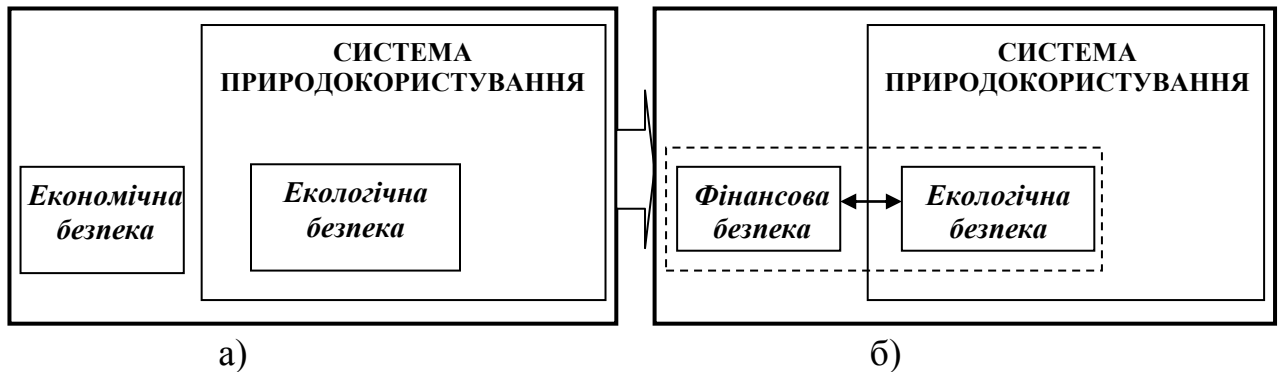

Рис. 2.1 – Трансформація характеру взаємодії складових безпеки в системі природокористування (розроблено автором)

Теоретичні та практичні аспекти безпеки та її елементів широко висвітлені у працях багатьох вчених, таких як Веденін М. М. [23], Голіченков О. К. [37], Качинський А. Б. [77], Кривошеїн Д. О. [223], Лазора О. Я. [96], Ліпкан В. А. [100], Муравей Л. А. [223], Пастернак-Таранущенко Г. А. [136], Роєва Н. М. [223], Романко С. М. [157], Серов Г. П. [163], Бринчук М. М. [18], Хлобистов Є. В. [208], Поплавська Ж. В. [143], Поплавський В. Г. [143], Реймерс М. Ф. [156], Хіміч О. М. [207], Хотунцев Ю. Л. [212], Шмаль А. Г. [221].

Зважаючи на більшу фундаментальність та комплексність поняття «економічна безпека», яке поряд із виробничою, громадською, соціально-демографічною, продовольчою та іншими видами безпеки включає фінансову та екологічну, основою для подальших досліджень є проведений у підрозділі 1.2 аналіз особливостей економічної безпеки. Таким чином, для завершення формування теоретичного підґрунтя для визначення сутності та ознак ФЕБР, на нашу думку, необхідно проаналізувати історичний генезис поняття «фінансова безпека».

Вивчення підходів до дослідження сутності фінансової безпеки

(додаток Г) підтверджують їх різноманітність та різновекторність. Так, як зазначає Шлемко І. Ф., фінансова безпека держави – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної та податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та її зростання [220].

Кульпінський С. пропонує під фінансовою безпекою розуміти розробку комплексу заходів щодо проведення фіскальної та монетарної політики, націленої на забезпечення стабільної фінансової системи та формування сприятливого інвестиційного середовища [93].

Більш комплексно до визначення сутнісних характеристик фінансової безпеки держави підійшов Барановський О. І. [12]. На його думку, під фінансовою безпекою слід розуміти:

- одну з ключових складових економічної безпеки держави, що формується на засадах незалежності, ефективності та конкурентоспроможності фінансово-кредитної системи країни; та визначається в розрізі дієвої системи фінансів, високої ліквідності активів та необхідного обсягу грошових і золотовалютних резервів;

- ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин;

- рівень забезпеченості фінансовими ресурсами, які є достатніми для задоволення потреб та виконання зобов'язань наступних суб'єктів: громадян, домашніх господарств, суб'єктів господарювання, регіонів, галузей, секторів економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, міжнародного співтовариства;

- стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів,

здатністю запобігти зовнішній фінансовій експансії, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання;

- стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю й наявністю апробованих механізмів регулювання та саморегулювання;

- така якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан існуючих та потенційних клієнтів банків, а також гарантує (за потреби) повернення вкладених коштів [12].

На думку Савицької О. [161], фінансова безпека – це найважливіша складова економічної безпеки в умовах ринкової економіки, яка включає:

- стан фінансів та фінансових інститутів, при якому забезпечується гарантований захист національних економічних інтересів;

- гармонійний та соціально спрямований розвиток національної економіки, фінансової системи і всієї сукупності фінансових відносин і процесів у державі;

- готовність та здатність фінансових інститутів створювати механізми реалізації та захисту інтересів розвитку національних фінансів;

- підтримку соціально-політичної стабільності суспільства;

- формування необхідного економічного потенціалу і фінансових умов для збереження цілісності та єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів, успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансової безпеки.

На основі дослідження сутнісних характеристик екологічної та фінансової безпеки та з урахуванням визначеного в роботі їх тісного взаємозв'язку під фінансово-екологічною безпекою регіону пропонуємо розуміти комплексну характеристику стану регіону, визначену шляхом формалізації ролі та місця екологічної безпеки в системі

регіонального природокористування, що відображає спроможність суб'єктів системи регіонального природокористування (СРП) забезпечити захищеність регіону від потенційних загроз та сформувавши достатній обсяг фінансових ресурсів для підтримки екологічно сталого розвитку регіону.

При цьому основною метою ФЕБР вбачаємо забезпечення здатності регіону протистояти фінансовим та екологічним загрозам, мінімізувати потенційні ризики, викликані фінансовими та екологічними факторами, при акумулюванні достатнього обсягу фінансових ресурсів для реалізації екологічної політики регіону на засадах екологічно безпечного розвитку.

Реалізація зазначеної мети передбачає виконання відповідних завдань, постановка яких ґрунтується на врахуванні базисних завдань, поставлених перед екологічною та відповідно фінансовою безпекою на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства.

Розглядаючи ФЕБР як комплексну категорію, підґрунтям до формулювання завдань фінансово-екологічної безпеки регіону є систематизація теоретичних підходів до визначення ключових векторів розвитку екологічної безпеки суспільства.

За результатами аналізу праць щодо дослідження сутності та основних завдань екологічної безпеки [16, 18, 23, 37, 77, 157, 156, 223] виділимо основні вектори їх реалізації:

1) екологічна безпека розглядається як ступінь захищеності суспільства та навколишнього середовища від впливу антропогенної діяльності, зокрема від негативного природного й техногенного впливу;

2) екологічна безпека ототожнюється з асиміляційним потенціалом навколишнього середовища;

3) екологічна безпека розглядається як здатність навколишнього середовища протистояти екодеструктивному впливу.

Групування теоретичних підходів до визначення основних завдань екологічної безпеки наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Систематизація підходів до визначення основних завдань екологічної безпеки (узагальнено автором на основі [16, 18, 23, 37, 77, 96, 100, 136, 143, 156, 157, 163, 207, 209, 212, 221, 223])

Підхід	Підхід 1	Підхід 2	Підхід 3
Характеристика			
Особливості підходу	Захищеність людини та навколишнього природного середовища від негативного природного і техногенного впливу	Відновлення навколишнього середовища	Здатність протистояти екологічним ризикам
Автори	Боголюбова С. О., Веденін М. М., Голіченков О. К., Лазора О. Я., Качинський А. Б., Ліпкан В. А., Кривошеїн Д. О., Муравей Л. А., Пастернак-Таранущенко Г. А., Роєва Н. М., Романко С. М., Серов Г. П., Хіміч О. М., Хотунцев Ю. Л., Шмаль А. Г	Бринчук М. М., Хлобистов Є. В.	Поплавська Ж. В., Поплавський В. Г., Реймерс М. Ф.

Виходячи з особливостей розвитку сучасної фінансово-економічної системи, сутнісної основи та специфіки фінансової безпеки, її завдання можна систематизувати за такими напрямками (рис. 2.2).

За результатами проведеного аналізу ключових векторів розвитку екологічної та фінансової безпеки сформулюємо основні завдання, на реалізацію яких націлена фінансово-екологічна безпека регіону. По-перше, це захист інтересів суб'єктів системи регіонального природокористування, діяльність яких спрямована на дотримання цілей екологічно сталого розвитку. По-друге, це підтримка екологічно сталого розвитку території шляхом надання повноцінного, своєчасного фінансування екологічних програм та заходів. По-третє, використання фінансового інструментарію залежно від рівня збалансування фінансових можливостей з екологічними потребами регіону. По-четверте, це задоволення потреб суспільства шляхом здійснення ефективного управління об'єктами системи природокористування.

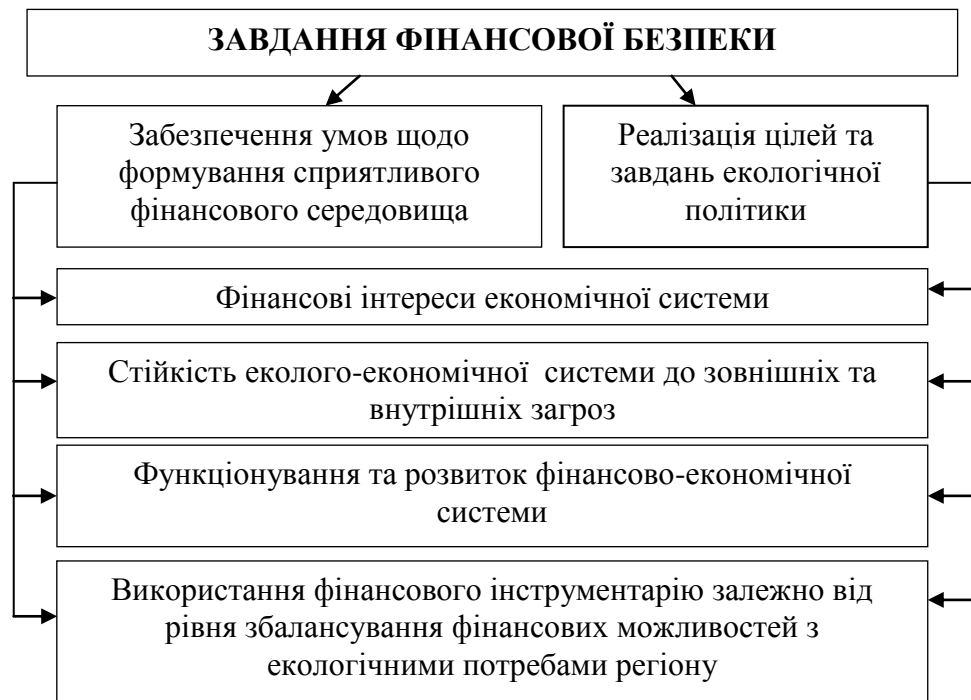

Рисунок 2.2 – Завдання фінансової безпеки (систематизовано автором)

Успішна реалізація ФЕБР ґрунтується на виділених характерних ознаках:

- синергізм фінансової та екологічної складових безпеки;
- гармонізація та узгодження інтересів суб'єктів системи регіонального природокористування;
- адаптаційна спроможність протистояти екзогенним та ендегенним загрозам (урахування контрольованих та неконтрольованих ризиків при реалізації безпеки);
- інтегрованість інструментарію ФЕБР у механізм управління безпекою (з метою здійснення комплексного, інтегрованого управління нею);
- динамічність розвитку ФЕБР (оцінювання та управління ФЕБР здійснюватимуться в динаміці, тобто на стратегічну перспективу з урахуванням розрахованих у роботі показників ФЕБР у ретроспективі).

Реалізація ФЕБР суб'єктами системи регіонального природокористування повинна, на нашу думку, базуватися на використанні відповідних принципів, які, у свою чергу, повинні узгоджуватися з діючими

нормативно-правовими актами, стратегіями регіонального розвитку та ґрунтуватися на загальноприйнятих принципах національної безпеки.

Так, до принципів забезпечення національної безпеки України відносять [100]:

- реалізацію економічної безпеки на засадах верховенства права;
- узгодження економічних інтересів домогосподарств, суспільства, держави;
- своєчасне та адекватне здійснення заходів, спрямованих на відвернення загроз та захист національних економічних інтересів;
- пріоритетна роль договірних (мирних) заходів при вирішенні як будь-яких конфліктів економічного характеру;
- інтеграція національної та міжнародної економічної безпеки.

Зважаючи на те, що забезпечення ФЕБР тісно пов'язано з регіональним розвитком економічної системи, постає необхідність дослідження принципів забезпечення такого розвитку.

У державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року [88] визначено принципи політики регіонального розвитку в Україні. З погляду забезпечення фінансової безпеки суспільства їх зміст буде проявлятися у такому:

конституційність та законність — відповідність Конституції та законам України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

співробітництво — узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, забезпечення взаємодії між ними під час формування та реалізації державної регіональної політики;

паритетність — забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів державної регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

відкритість — прозорість, прогнозованість, передбачуваність, послідовність діяльності органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування під час формування та реалізації державної регіональної політики;

субсидіарність — децентралізація владних повноважень, їх передача іншим органам на найнижчий рівень управління, які можуть їх реалізувати найбільш ефективно;

координація — взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів та програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях;

єдність — зменшення соціально-економічних диспропорцій між окремими регіонами, забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;

історична спадкоємність — урахування та збереження позитивного досвіду розвитку регіонів;

сталий розвиток — забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь [88].

В основу формування системи принципів для реалізації ФЕБР покладено аналіз принципів екологічної та фінансової безпеки з виокремленням серед них ознак, характерних для ФЕБР. При цьому серед існуючих загальноприйнятих принципів безпеки, ми виділили принципи системності, обґрунтованості та гнучкості, що можуть бути покладені в основу системи принципів ФЕБР. Крім того, з урахуванням специфіки ФЕБР пропонуємо доповнити вищезазначені принципи принципами збалансування фінансово-екологічних індикаторів та стратегічної координації (рис. 2.3).

З метою обґрунтування запропонованого переліку принципів наведемо пояснення кожного з них:

1) принцип системності означає, що складові фінансової та екологічної безпеки (їх елементи та індикатори) взаємозв'язані та функціонують у взаємодії;

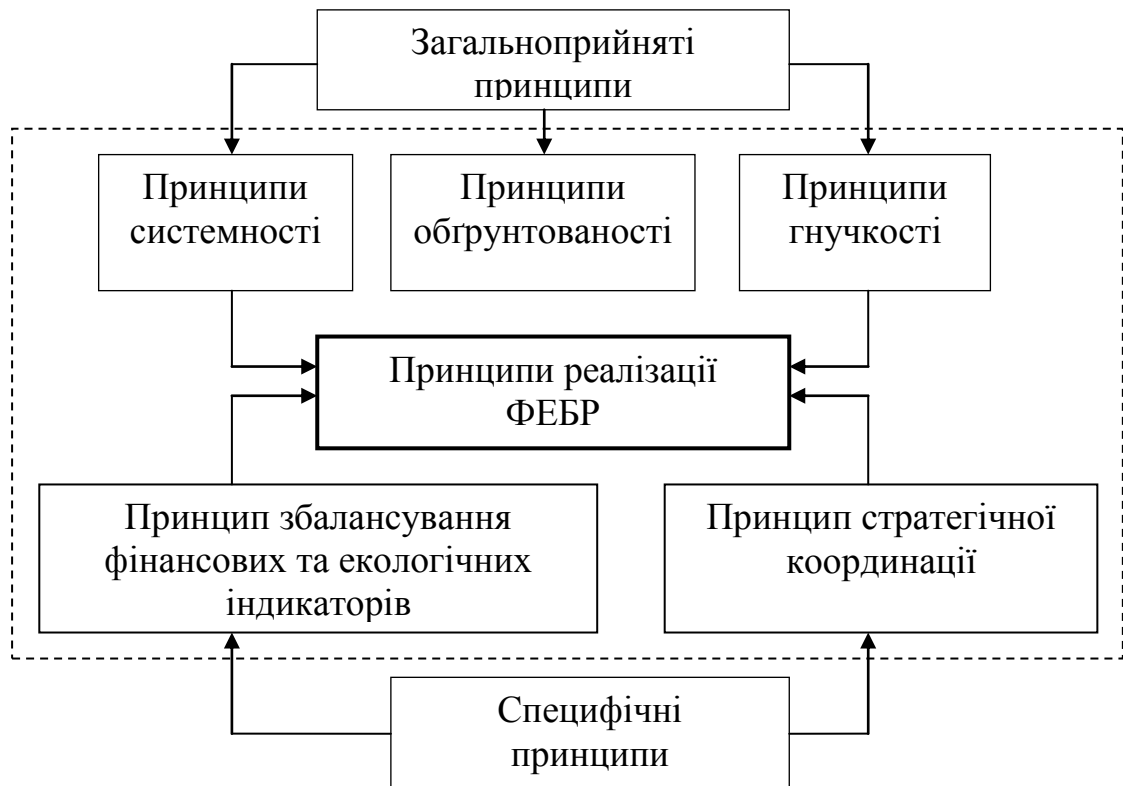

Рисунок 2.3 – Принципи реалізації фінансово-екологічної безпеки регіону (розроблено автором)

2) принцип обґрунтованості. Стратегічні рішення щодо реалізації ФЕБР повинні прийматися з урахуванням обмеженості ресурсів (фінансових, матеріальних, інформаційних, природних та інших), а також з урахуванням ступеня диверсифікації розвитку регіону;

3) принцип гнучкості – це здатність суб'єкта системи регіонального природокористування змінювати стратегію реалізації ФЕБР залежно від розміру та наявності регульованих і нерегульованих ризиків;

4) принцип збалансування фінансово-екологічних індикаторів передбачає узгодження фінансових можливостей регіону з потребами на забезпечення екологічної безпеки регіону;

5) принцип стратегічної координації – це координування дій суб'єктів системи регіонального природокористування, їх взаємодія та узгодження управлінських рішень щодо забезпечення та управління ФЕБР.

Запропонований перелік принципів реалізації ФЕБР органічно взаємодіє з іншими елементами теоретичного базису і розкриває специфіку та основні вектори реалізації ФЕБР.

Запропонований автором понятійний апарат ФЕБР подано на рис. 2.4.

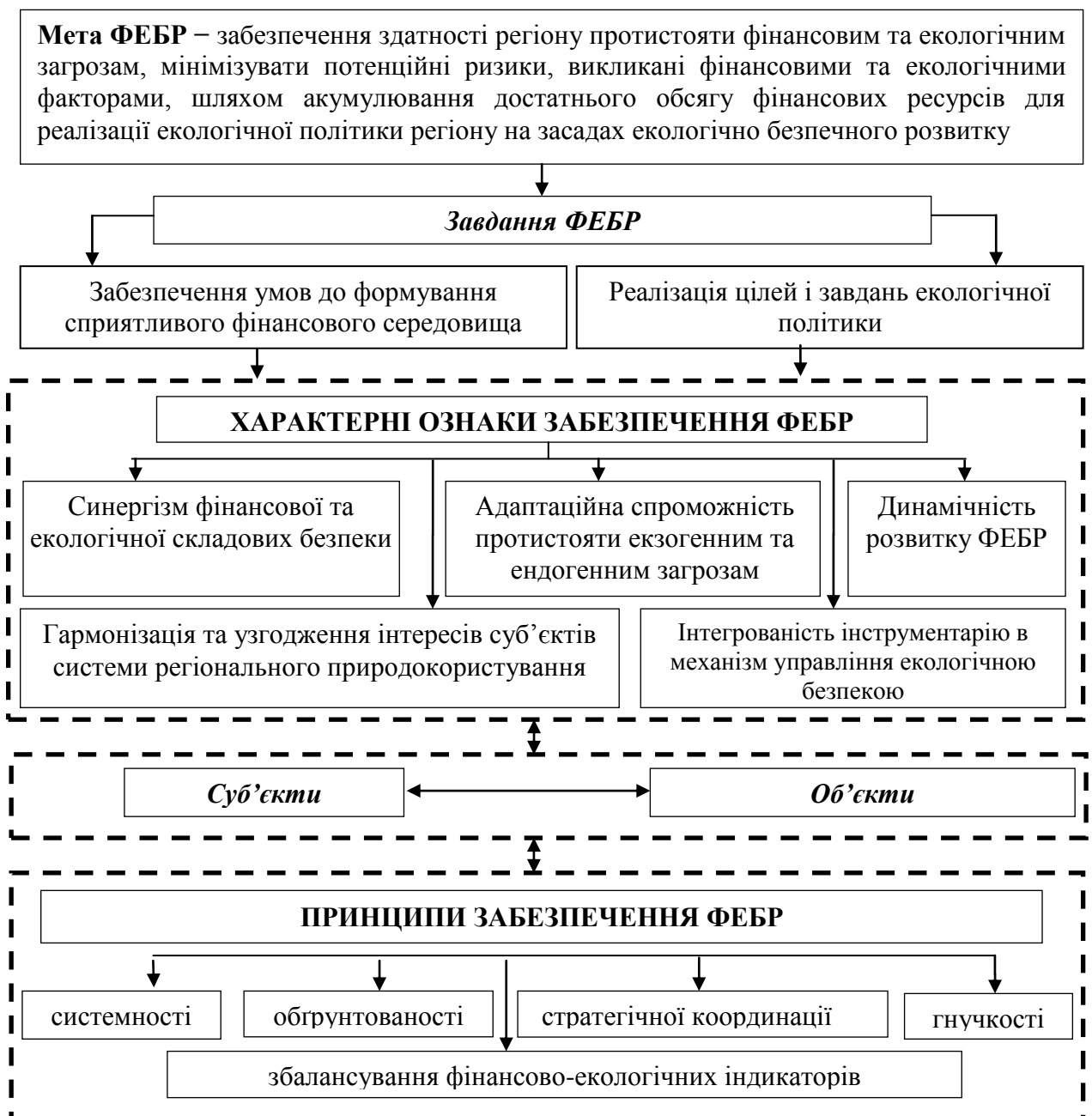

Рисунок 2.4 – Понятійний апарат фінансово-екологічної безпеки регіону (розроблено автором)

Обґрунтований теоретичний підхід до визначення сутності та ключових характеристик ФЕБР стане основою для формування організаційно-економічних засад управління безпекою в розрізі взаємодії суб'єктів та об'єктів системи регіонального природокористування шляхом комплексного врахування взаємозв'язку фінансової та екологічної складових безпеки регіону.

2.2 Організаційно-економічний механізм управління фінансово-екологічною безпекою регіону

На основі запропонованого в роботі понятійного апарату ФЕБР, її організаційно-економічне забезпечення, на нашу думку, повинне здійснюватися шляхом реалізації суб'єктами фінансово-екологічних відносин управлінських дій та заходів на регіональному рівні.

Управління ФЕБР пропонуємо здійснювати на основі організаційно-економічного механізму, що з урахуванням обґрунтованого вище теоретичного базису фінансово-екологічної безпеки дозволить сформулювати комплексний підхід до управління безпекою (рис. 2.5).

Для більш детального розуміння економічної сутності та складових механізму управління фінансово-екологічною безпекою регіону розглянемо систему взаємозв'язаних категорій, таких як «механізм», «механізм управління», «механізм державного управління».

У науковій літературі «механізм» є загальноживаним поняттям. Втім, незважаючи на це, вчені трактують його по-різному.

Аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок про наявність двох підходів до розуміння змісту поняття «механізм». Відповідно до першого підходу [27, 105, 134] механізм управління являє собою набір методів та засобів впливу на об'єкти управління, тобто головна увага в цих твердженнях зосереджена на суб'єктах управління, виходячи з

Рисунок 2.5 – Структура організаційно-економічного механізму управління ФЕБР (розроблено автором)

рівня їх функціонування, – держава, регіон, підприємства.

Друга група авторів [85, 57 та ін.] при визначенні цього поняття акцентують увагу на об'єктах впливу – фінансових відносинах або фінансових ресурсах. Систематизація підходів до розуміння та визначення поняття «механізм управління» наведена в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Визначення поняття «механізм управління» («організаційно-економічний механізм») (складено на основі [4, 211, 142, 99, 125, 51, 82, 89, 114, 45])

Автор	Тлумачення
Ф. І. Хміль	Механізм управління – категорія управління, що включає цілі управління, елементи об'єкта та її зв'язки, на які здійснюється вплив, дії в інтересах досягнення цілей, методи впливу, матеріальні та фінансові ресурси управління соціальним та організаційним потенціалами
В. С. Пономаренко	Механізм управління – сукупність форм, структур, методів та засобів управління, об'єднаних спільністю мети, за допомогою яких здійснюється узгодження суспільних, групових та особистих інтересів, забезпечуються функціонування та розвиток підприємства як соціально-економічної системи
Ю. Лисенко, П. Єгоров	1) Організаційно-економічний механізм – система формування цілей та стимулів, що дозволяють перетворити у процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів 2) Механізм управління – це система формування цілей і стимулів, які дають можливість перетворити у процесі трудової діяльності рух матеріальних та духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів. Ядром організаційно-економічного механізму є система стимулів, що поділяється на дві підсистеми: командно-адміністративні стимули, які примушують до праці; соціально-економічні, що зацікавлюють працівників до вискоєфективної роботи
О. Амосов	На регіональному рівні механізм управління – це сукупність форм і методів впливу територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на реформування та функціонування економічних суб'єктів в усіх сегментах і ланках господарства району
А. Гладишев, А. Іванов, В. Патрушев	Механізм управління – спосіб організації управління суспільними справами, де взаємозв'язані методи, засоби і принципи, що і забезпечує ефективну реалізацію цілей управління

Продовження таблиці 2.2

Автор	Тлумачення
О. Єрмоменко-Григоренко	Механізм управління є системою технологічного, економічного, організаційного і соціального блоків, які включають їх елементи
О. Ковалюк	Механізм управління – це система форм, методів, важелів, інструментів, що використовуються в діяльності держави і підприємств за відповідного нормативного, правового та інформаційного їх забезпечення політикою на мікро- та макрорівні
О. Коротич	Конкретні механізми управління (зокрема державного) – це певне знаряддя для здійснення цілеспрямованих перетворень. Це сукупність способів, методів, важелів, через які суб'єкт управління впливає на об'єкт управління для досягнення певної мети. Кожний конкретний механізм управління – це насамперед сукупність взаємозв'язаних методів управління
Н. Мойсєєв	Механізм управління – це система процедур, що формують рішення або правила його прийняття. Існують певні механізми планування, формування програм, постановки цілей; ринкові механізми, механізми заохочення чи покарання тощо. Питання про механізми – одна з центральних проблем управління будь-якими суспільними процесами
Г. Одінцева	Механізм управління – це засіб вирішення суперечностей явища чи процесу, послідовна реалізація дій, що базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління та спрямовані на досягнення мети

Зважаючи на те, що переважна більшість заходів у сфері раціонального природокористування реалізується саме на державному рівні, вважаємо за доцільне проаналізувати підходи до визначення поняття «механізм державного управління». На думку Ю. Тихомирова [195], механізм державного управління – це демократична державна організація управлінського впливу на суспільні процеси. В основі механізму має лежати взаємодія та взаємозв'язок всіх елементів управління, що прямо або безпосередньо пов'язані між собою та характеризуються причинно-наслідковими зв'язками. Система механізму управління складається із: системи управління; соціальних, правових норм; способів визначення цілей; управлінського процесу як циклу дій керуючої системи, що послідовно змінюють одна одну.

Р. Рудніцька, О. Сидорчук, О. Стельмах [159] під цим поняттям розуміють штучно створену складну систему, призначену для досягнення

поставлених цілей, яка має визначену структуру, сукупність правових норм, методи, засоби, інструменти державного впливу на об'єкт управління.

На думку Н. Нижник [121], механізм державного управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта. Фактори управління для організації можуть бути внутрішніми (коли йдеться про механізм управління організацією) або зовнішніми (тоді говорять про механізм взаємодії з іншими організаціями). Механізм управління охоплює: мету управління, сукупність об'єктів, на які здійснюється вплив, дії в інтересах досягнення мети та вирішення завдань, методи впливу, ресурси управління, потенціал соціального та економічного розвитку, організаційну структуру. На думку Г. Атаманчук [8], механізм державного управління – це складна система державних органів, організованих відповідно до визначених принципів для здійснення завдань державного управління. Механізм формування та реалізації державного управління представляє собою сукупність соціальних елементів, процесів та закономірностей, через які суб'єкт державного управління ідентифікує та регулює потреби, інтереси і цілі суспільства, закріплює та регламентує їх у своїх управлінських рішеннях та діях, втілює на практиці.

З урахуванням проаналізованих вище підходів до визначення механізму управління та механізму державного управління пропонуємо під організаційно-економічним механізмом управління фінансово-екологічною безпекою регіону розуміти складну функціональну систему, що являє собою сукупність взаємозв'язаних та взаємозалежних складових, ефективне функціонування та взаємодія яких сприяють реалізації екологічних цілей та завдань регіону та в кінцевому підсумку забезпечує досягнення екологічно-безпечного регіонального розвитку.

Суб'єктна складова організаційно-економічного механізму управління ФЕБР представлена сукупністю органів законодавчої та виконавчої влади (інституційне забезпечення механізму). Реалізація управлінських дій суб'єктами щодо управління ФЕБР здійснюється на основі принципу

стратегічної координації (підрозділ 2.1) через виконання ними функцій забезпечення та регулювання.

Основною метою реалізації функції забезпечення є запобігання екологічним правопорушенням, захист прав людини на екологічно безпечне життя і пов'язаних із ним інших екологічних прав, що досягається за рахунок здійснення сукупності юридично значущих дій.

Функція регулювання спрямована на врегулювання відносин, забезпечення дотримання пріоритетів, нормативів, стандартів, лімітів та інших вимог у галузі екологічної безпеки за допомогою формування юридичних норм та правил. Структура інституційного забезпечення механізму управління ФЕБР наведена на рисунку 2.6.

Рисунок 2.6 – Інституційне забезпечення організаційно-економічного механізму управління фінансово-екологічною безпекою регіону (розроблено автором)

Ефективна взаємодія всіх суб'єктів керуючої підсистеми регіонального природокористування між собою повинна бути спрямована, на нашу думку, на досягнення таких результатів:

1. Створення сприятливого середовища для здійснення економічної (підприємницької) діяльності на засадах сталого розвитку:

Досягнення цієї мети забезпечується реалізацією таких заходів:

а) удосконалення нормативно-правового забезпечення:

– розподіл повноважень органів державної та місцевої влади щодо усунення дублювання у сфері прийняття та реалізації нормативних актів;

– урахування зарубіжного досвіду регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності у сфері природокористування при розробленні нормативно-правових актів;

– посилення контролю за виконанням нормативних актів у межах своїх повноважень;

б) розроблення механізмів стимулювання суб'єктів господарювання до здійснення екологоорієнтованої діяльності:

– запровадження податкових пільг та канікул;

– розроблення державних програм кредитування та підтримки підприємств, що реалізують заходи екологічного спрямування;

в) популяризація ідей екологічного підприємництва, стимулювання й підтримка ініціатив до повторного використання сировини, перероблення відходів, застосування безвідходного виробництва тощо.

2. Формування механізму забезпечення ефективної фінансової підтримки з боку держави:

а) надання своєчасної та достатньої фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки:

– використання програмно-цільового фінансування, надання дотацій, субвенцій, державного кредитування;

– перегляд існуючих нормативних вимог щодо кредитного процесу, спрощення і стандартизація процедури розгляду заявок на отримання позики та процесу видачі кредитів підприємцям на реалізацію природоохоронних заходів;

– зниження облікової ставки НБУ та ставки рефінансування банківських установ і, як результат, зниження величини відсоткових ставок за кредитами;

– упровадження стимулюючих заходів для банківських установ, що надають позики суб'єктам господарювання для реалізації ресурсозберігаючих проектів та програм;

б) удосконалення податкової системи:

– надання податкових знижок, розширення переліку методів стимулювання сплати екологічних податків (для забруднювачів навколишнього середовища);

– зменшення податкового навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності, що реалізують екологоорієнтовані проекти;

в) посилення інформаційного та ресурсного забезпечення:

– надання консультаційних послуг суб'єктам господарювання з питань змін у законодавстві;

г) активізація інвестиційно-інноваційної діяльності:

– розвиток ринку інвестицій шляхом формування мережі інноваційних менеджерів, інноваційних фінансових установ;

– створення умов захисту державою вітчизняних та іноземних інвесторів та залучення іноземних інвесторів з метою фінансування українських проектів із реалізації екологоорієнтованих та природоохоронних заходів;

д) належне виконання національної та регіональних програм підтримки і розвитку регіонального природокористування на умовах забезпечення високого рівня ФЕБР.

Регулювання та забезпечення процесу управління ФЕБР органи державної влади та місцевого самоврядування здійснюють шляхом застосування цілого комплексу інструментів, які, на нашу думку, більш доцільно розділити на регулюючі та стимулюючі.

Розглянута в підрозділі 1.2 система регіонального природокористування (із виділенням місця в ній екологічної безпеки), що є синтезом елементів, їх взаємозв'язків та взаємовідносин, дозволяє комплексно відобразити процеси використання, охорони та відтворення природних ресурсів і механізми їх

реалізації за допомогою інструментів регулювання поведінки суб'єктів господарювання в галузі природокористування.

До найбільш поширених у міжнародній практиці інструментів регулювання процесу раціонального природокористування належать податки та обов'язкові платежі, які поряд із акумулюванням коштів дозволяють органам державної влади здійснювати вплив на суб'єктів господарювання шляхом встановлення різноманітних пільг, зміни ставок оподаткування за екологоорієнтованими видами діяльності тощо.

У країнах ЄС частка екологічних податків у сукупному ВВП країни перебуває в середньому на рівні 3 %. До країн із найбільшою часткою належать: Данія (5,7 %), Нідерланди (3,9 %), Болгарія і Мальта (3,5 %) [222]. В Україні за результатами 2014 року частка екологічних податків становить менше 1 % ВВП [127].

В Україні процес екологічного оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності регулює Податковий кодекс [140], відповідно до якого виділяють такі елементи механізму державного регулювання процесу природокористування:

- екологічний податок, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин та розміщення відходів;
- збори за спеціальне використання природних ресурсів;
- відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону довкілля.

До основних видів діяльності, які є базою оподаткування при сплаті екологічного податку, належать:

- викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднювальних речовин безпосередньо у водні об'єкти;

- розміщення відходів (крім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання);
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк [140].

Крім екологічних податків, останнім часом значного поширення набули штрафні санкції як один із найбільш ефективних заходів примусового впливу на суб'єктів господарювання.

Штрафи, як правило, стягуються за надмірні викиди, тобто ті, обсяг яких перевищує стандартні норми. Штрафні санкції визначаються залежно від системи податкових ставок. Для промислових підприємств встановлюються тарифи оплати за воду, яку вони споживають, пропорційно кількості її забору з природних джерел або систем водопостачання та обсягам стоків. Тариф підвищується зі зростанням забруднення стоків різними шкідливими речовинами.

Субсидії та дотації встановлюються двома способами: як відсоток до ціни товару, в абсолютній сумі в розрахунку на одиницю товару.

Розглянуті вище інструменти регулювання (як складові механізму державного регулювання) дозволяють примушувати суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють шкідливий вплив на навколишнє середовище, здійснювати зміни у технологіях виробництва, оновлювати обладнання, застосовувати ресурсозберігаючі технології.

До інструментів стимулювання належать пільгове кредитування та оподаткування, субсидії, дотації.

Інструменти пільгового оподаткування є одним із головних важелів стимулювання суб'єктів господарювання до здійснення екологоорієнтованої діяльності, та відповідно – реалізації екологічною безпеки. До основних напрямків надання податкових пільг можна віднести: податкові пільги з ПДВ та податку на прибуток при виробництві продукції екологічного призначення, для

підприємств, що випускають екологічно чисту продукцію; податкові пільги з податку на прибуток на інвестиції екологічного призначення.

Вагомий вплив на поведінку суб'єктів господарювання має пільгове кредитування, що відоме як один із видів підтримуючих інструментів. Так, Законом України «Про інноваційну діяльність» [58] передбачені такі види фінансової підтримки інноваційної діяльності:

а) повне безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів;

б) часткове (до 50 %) безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту й (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повна або часткова компенсація (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачених суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів.

Використання пільгових кредитів дозволяє забезпечити фінансову підтримку суб'єктів господарювання, які впроваджують ресурсозберігаючі технології, реалізують природоохоронні заходи, спрямовують зусилля на розроблення екологічно безпечних технологій, спрямованих на здійснення природоохоронних заходів.

Реалізація управлінських дій та заходів шляхом використання інструментів регулювання, стимулювання з боку суб'єктів організаційно-

економічного механізму управління ФЕБР супроводжується впливом різного роду загроз, що формує необхідність їх урахування в роботі.

У контексті дослідження організаційно-економічного механізму управління ФЕБР вважаємо доцільним вивчення впливу як зовнішніх, так і внутрішніх фінансових та екологічних загроз на функціонування складових елементів механізму (рис. 2.7).

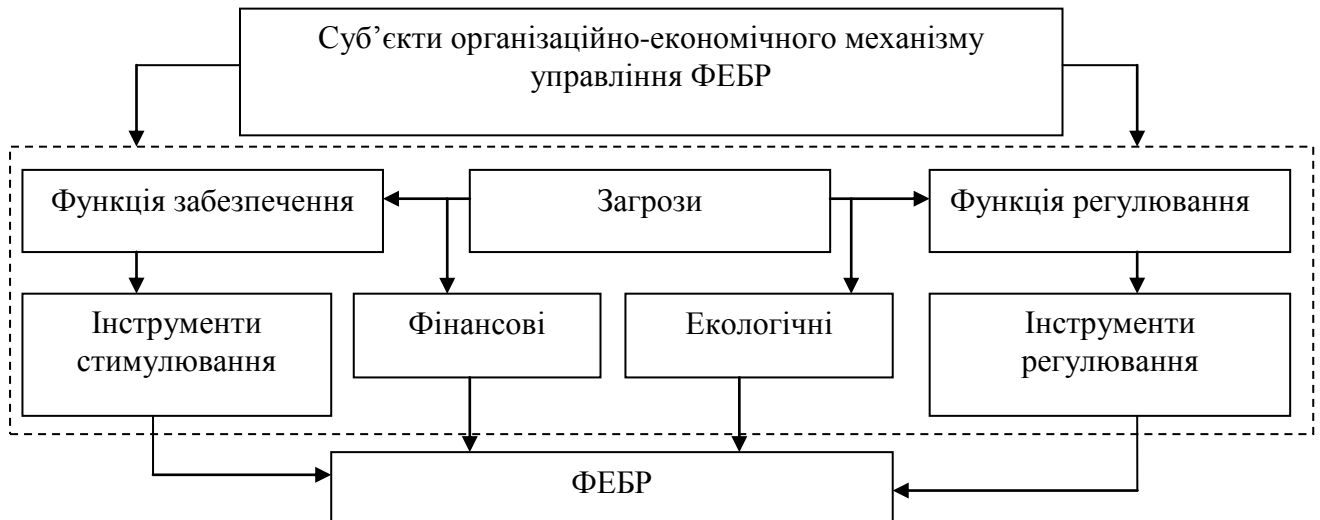

Рисунок 2.7 Врахування впливу фінансових та екологічних загроз на взаємодію суб'єктної та об'єктної складових організаційно-економічного механізму управління ФЕБР (розроблено автором)

Із цією метою ми систематизували внутрішні та зовнішні загрози фінансової та екологічної безпеки [76, 149, 156].

До внутрішніх загроз фінансової безпеки, що прямо або опосередковано можуть вплинути на елементи організаційно-економічного механізму управління ФЕБР, належать:

- 1) недосконала фінансово-економічна політика держави, зокрема бюджетна політика (нецільове використання коштів);
- 2) неефективна податкова система (масове ухиляння від сплати податків);
- 3) зростання економічної злочинності в управлінні фінансовою системою держави;

4) невисокий рівень капіталізації банківської системи, незначні обсяги довгострокового банківського кредитування та високий рівень відсоткових ставок;

5) значна різниця в доходах населення, недостатня соціальна захищеність певних груп населення, падіння платоспроможності населення;

6) різкі коливання валютних курсів;

7) значні обсяги та проблеми з обслуговування державного і гарантованого державою боргу.

Зовнішні загрози фінансової безпеки включають:

1) інтенсифікація процесу транснаціоналізації економічних зв'язків та інтернаціоналізації світового господарства (глобалізаційний аспект);

2) порушення національних пріоритетів України в області фінансів через просування іноземними партнерами вигідних їм економічних проектів і фінансових програм;

3) посилення конкуренції між різними країнами, зокрема в розрізі економічних інтересів, впровадження стратегій завоювання світового економічного простору країнами-лідерами;

4) зростання зовнішньої фінансової заборгованості України, посилення її залежності від іноземних кредитів;

5) нерозвиненість ринків капіталу та їх інфраструктури;

6) криза грошової та фінансово-кредитної систем;

7) нестабільність економіки;

8) безпрецедентне взаємопроникнення внутрішньої та зовнішньої політики держав, які все більше залежать від світових фінансів.

Відповідно до Закону України "Про основи національної безпеки України" [59] до загроз національним інтересам і національній безпеці в екологічній сфері належать:

- високий рівень антропогенного тиску та техногенної перевантаженості всієї території України, зростання ймовірності появи ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів;

- нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- погіршення екологічних характеристик водних ресурсів, зростання рівня транскордонних забруднень;
- загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпрі;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин та організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;
- низька ефективність заходів з подолання наслідків екологічно небезпечної діяльності, зокрема військової діяльності;
- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму;
- зростання кількості випадків щодо виявлення шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів (генетично змінених організмів та біотехнологій);
- наявність застарілого та недостатньо ефективного комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

Однією із загроз національній безпеці в екологічній сфері є намагання створення в Україні «смітника світових відходів», розміщення екологічно небезпечних підприємств і створення екологічної колонії світу.

Необхідно зазначити, що забезпечення екологічної безпеки є складно вирішуваною проблемою, оскільки існують як зовнішні загрози, дія яких є некерованою з боку суб'єктів системи регіонального природокористування, так і внутрішні загрози, тобто ті, що продукуються переважно функціонуванням економічної системи регіону.

Одним із ключових блоків у структурі організаційно-економічного механізму управління ФЕБР є оцінний (аналітичний) блок. Так, постає необхідність дослідження та обґрунтування ключових етапів оцінювання рівнів ФЕБР та ФСР з метою визначення впливу внутрішніх та зовнішніх загроз (ризиків) на ефективність управління екологічною безпекою регіону.

2.3 Методичний підхід до оцінювання фінансово-екологічної безпеки регіонів

Для формування теоретичного підґрунтя до реалізації стратегічного блоку організаційно-економічного механізму управління екологічною безпекою необхідно дослідити методичні основи оцінювання ФЕБР. Визначення кількісних показників фінансово-екологічної безпеки регіону на основі взаємодії таких її складових, як фінансова та екологічна безпека, дозволить здійснити аналіз ФЕБР у динаміці, врахувати фактори, що спричиняють зниження її рівня, та на основі формалізації методичних підходів визначити напрями подальшого управління безпекою.

Дослідженню теоретико-методичного базису забезпечення безпеки, зокрема оцінюванню фінансової, економічної та екологічної безпеки, присвячені праці багатьох учених [18; 23; 37; 77; 96; 100; 143; 156; 207; 212].

Беручи до уваги значний внесок досліджень учених щодо оцінювання екологічної безпеки та окремих її складових, не вирішеним на цей час залишається питання методичного забезпечення оцінювання рівня фінансово-екологічної безпеки в розрізі суб'єктів регіонального природокористування.

Формування системи методичного забезпечення оцінювання ФЕБР, на нашу думку, доцільно здійснювати за таким алгоритмом:

- 1) обґрунтування мети та завдань оцінювання;
- 2) забезпечення інформаційної бази для проведення оцінювання;
- 3) визначення ключових складових ФЕБР;

- 4) нормування часткових показників екологічної та фінансової складових ФЕБР;
- 5) визначення інтегральних показників складових ФЕБР;
- 6) формалізація інтегрального показника ФЕБР ($P_{\text{ФЕБР}}$);
- 7) інтерпретація одержаних результатів.

Перший етап. Метою оцінювання в роботі обґрунтовано визначення рівня ФЕБР для подальшого відбору ключових факторів, що здійснюють негативний вплив як на окремі її складові, так і на показник у цілому, формування та реалізацію системи стратегічних управлінських рішень, спрямованих на забезпечення екологічно безпечного регіонального розвитку.

Предметом дослідження у процесі оцінювання є фінансово-екологічні відносини, що виникають між суб'єктами системи регіонального природокористування (органами державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності, СФКІ та домогосподарствами) з приводу формування умов до ресурсозберігаючого використання та відтворення природних ресурсів шляхом оптимального фінансового забезпечення.

Оцінювання будь-якого показника, зокрема ФЕБР, ґрунтується на формулюванні ключових завдань, що є орієнтованим вектором під час оцінювання та визначення головних пріоритетів цього процесу. На нашу думку, головними завданнями оцінювання фінансово-екологічної безпеки регіону є:

1. Аналіз основних показників регіонального розвитку в динаміці. Враховуючи той факт, що ФЕБР є динамічним, а не статичним показником, що знаходиться під впливом значної кількості факторів, а результати переважної більшості господарських заходів, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації в регіоні, не можуть бути одержані відразу після їх впровадження, якісне оцінювання ФЕБР може бути здійснене винятково через призму розгляду всіх його складових за певний часовий інтервал.

2. Ранжування регіонів за одним узагальненим показником (рівнем ФЕБР). Значна диференціація в рівнях економічного та екологічного розвитку регіонів країни, їх нерівномірні фінансові можливості та значні відмінності техногенного укладу зумовлюють необхідність розроблення єдиного узагальнюючого показника, що характеризує рівень ФЕБР і дає можливість здійснювати ранжування регіонів з метою визначення найбільш пріоритетних із точки зору державного втручання та регулювання напрямів розвитку.

3. Визначення політики регіонального розвитку. Формування ключових засад стратегії регіонального розвитку виходячи з реалій його фінансово-екологічного стану, визначення найбільш доцільних напрямків та завдань розвитку регіону.

Другий етап. Передумовою до розробки підходу до оцінювання ФЕБР є аналіз необхідної інформаційної бази. На сьогодні існує низка нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі природокористування, визначають основні права та обов'язки всіх суб'єктів економічної системи. Головні джерела інформаційного забезпечення в процесі оцінювання формують підсистему нормативно-правового забезпечення системи регіонального природокористування (підрозділ 2.1, рис. 2.6). Не зважаючи на значну кількість нормативних актів в сфері реалізації екологічної та фінансової безпеки прослідковується певна неузгодженість окремих її положень.

Переважає більшість нормативно-правових актів передбачає визначення принципів та умов забезпечення окремих складових безпеки без врахування їх взаємозв'язку та взаємовпливу. Так, в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [118] екологічна безпека не розглядається як складова економічної та відповідно жодним чином не враховується.

Реалізація етапу визначення складових ФЕБР передбачає дослідження фінансово-екологічної безпеки регіону як інтегрального показника, що поєднує в собі фінансову та екологічну складові, в розрізі яких здійснюватиметься оцінювання ФЕБР.

Третій етап. На сьогодні існує значна кількість теоретичних підходів до виділення складових екологічної безпеки [1, 149]. Так, на думку М. Ф. Аверкіної [1], до складових екологічної безпеки належать: природно-екологічна безпека, техногенно-екологічна безпека, соціально-екологічна безпека.

Природно-екологічна безпека характеризується рівнями еродованості та розораності сільськогосподарських угідь; вмістом гумусу; часткою радіаційно-забруднених земель; темпами зростання лісовідновлення на землях загального фонду; часткою води, втраченої при транспортуванні; водоємність валової доданої вартості.

До показників техногенно-екологічної безпеки автор відносить: обсяги викидів шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними та пересувними джерелами; частку води, спожитої на виробничі потреби; частку забруднених вод у загальному обсязі скидання; утворення відходів I–III класу небезпеки.

Оцінювання рівня соціальної безпеки регіону автор пропонує здійснювати за допомогою таких показників: темпів зростання доходів населення; середньомісячної заробітної плати (номінальної); рівня зареєстрованого безробіття; рівня зайнятості населення; кількості лікарняних ліжок на 10 тис. осіб населення; природного руху населення на 1000 жителів; коефіцієнта злочинності; наявності житлового фонду в середньому на 1 особу.

Заслуговує на увагу науково-методичний підхід, розроблений В. Г. Потапенком та Д. С. Бірюковим [149]. На противагу розглянутому вище підходу автори при оцінюванні рівня екологічної безпеки регіону акцентують увагу на ключових об'єктах забруднення (ресурсний підхід). Так, аналіз рівня екологічної безпеки вчені пропонують здійснювати за 4 групами:

1) поводження з відходами (обсяг утворених, утилізованих, оброблених, видалених у спеціально відведені місця та об'єкти відходів);

2) використання та охорона водних ресурсів (обсяги спожитої води, забруднених, очищених, відведених природних водних об'єктів);

3) використання й охорона лісових, тваринних ресурсів та заповідних територій (обсяги заготівлі деревини, відтворення лісів, кількість та площа заповідників, національних природних парків тощо);

4) викиди діоксиду сірки та оксидів азоту в атмосферне повітря.

Позитивно оцінюючи наукові доробки авторів щодо визначення основних показників оцінювання екологічної безпеки регіону, на нашу думку, більш доцільним є поєднання цих підходів з точки зору дослідження показників як за об'єктами впливу (видами природних ресурсів), так і способами цього впливу (техногенний, природний).

Вибір ключових показників у роботі здійснюватиметься на основі встановлення взаємозв'язку між індикаторами екологічної та фінансової безпеки в розрізі їх взаємодії та взаємозв'язку із суб'єктами системи регіонального природокористування (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Аналіз впливу індикаторів екологічної безпеки на фінансову безпеку
(складено на основі [6, 25, 42])

	<i>Позитивний ефект від впливу індикаторів екологічної безпеки на характер поведінки індикаторів фінансової безпеки</i>	<i>Негативний ефект від впливу індикаторів екологічної безпеки на характер поведінки індикаторів фінансової безпеки</i>
1	2	3
Суб'єкти підприємницької діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – зниження собівартості випуску продукції в результаті використання ресурсозберігаючих технологій); – зростання величини доходів (прибутку) як наслідок зменшення витрат на компенсацію чи запобігання негативних наслідків від забруднень; – зростання капіталізації, підвищення ринкової вартості підприємства (зокрема за рахунок екологічного гудвілу); – підвищення конкурентоспроможності продукції; 	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення величини витратних статей виробничої діяльності в результаті проведення природоохоронних заходів; – загрози здоров'ю та життю робітників та службовців на підприємстві, зростання витрат, пов'язаних зі зростанням рівня травматизму та захворюваності працівників, втрат на компенсацію шкоди робітникам у зв'язку з виконанням робіт в умовах забрудненого виробничого середовища; – зростання фінансових витрат у зв'язку з реалізацією

Продовження табл. 2.3

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня інвестиційної привабливості економічного суб'єкта; – вихід на міжнародні ринки капіталу (товарів); розширення мережі збуту 	<p>механізму відшкодування екологічної шкоди для суспільства;</p> <ul style="list-style-type: none"> - зниження рівня конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості продукції та послуг, які не відповідають екологічним нормативам та стандартам; прискорення зносу та передчасний вихід з ладу основних виробничих фондів; відволікання інвестиційних ресурсів на природоохоронну діяльність
Органи місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення обсягів ВРП, зменшення рівня централізації економіки за рахунок приросту власних доходів органів місцевого самоврядування; – зростання національного доходу; – зростання інвестиційної привабливості регіону, залучення додаткових ресурсів у регіон; – збільшення обсягів іноземних інвестицій (зокрема соціально орієнтованих), збільшення надходжень податків та зборів за рахунок зростання прибутку підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> – уповільнення темпів економічного розвитку (виражені динамікою ВРП) найбільш забруднених регіонів країни; – зменшення обсягу податкових надходжень до місцевого бюджету, зростання рівня централізації економіки за рахунок зменшення дохідної бази місцевих бюджетів; – зниження інвестиційної привабливості регіону, зниження конкурентоспроможності окремих галузей економіки
Домогосподарства	<ul style="list-style-type: none"> – зменшення витрат, пов'язаних із роботою у шкідливих умовах; – покращання умов життя 	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення рівня безробіття; – зростання витрат, пов'язаних із роботою в шкідливих умовах
Інвестори	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення екологічної ефективності від реалізації проектів; – зростання інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності інвестиційних проектів унаслідок підвищення екологічної відповідальності інвестора 	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення витрат на реалізацію проекту; – зменшення тривалості життєвого циклу проекту

Таким чином, при оцінюванні рівня екологічної безпеки як складової ФЕБР ми пропонуємо виділяти природно-екологічну, техногенно-екологічну

безпеку, виокремлюючи в рамках кожної з них ключові показники за видами природних ресурсів.

Показники природно-екологічної безпеки відображають рівень захищеності навколишнього природного середовища, населення та інших суб'єктів системи регіонального природокористування від загроз природного характеру (погіршення кліматичних умов, характеристик ґрунту, водних об'єктів, атмосфери, зростання частоти настання природних катастроф та явищ).

До складу показників природно-екологічної безпеки регіону в роботі включатимемо:

- рівень еродованості сільськогосподарських угідь;
- лісовідновлення на землях загального фонду;
- темпи зростання лісовідновлення на землях загального фонду;
- водоємність валової доданої вартості.

Техногенно-екологічна безпека є характеристикою рівня ризику, обумовленого здійсненням виробничої діяльності суб'єктами господарювання (надмірними викидами та скидами в навколишнє середовище забруднюючих речовин; надмірним використанням у процесі виробництва природних ресурсів).

Показниками оцінювання рівня техногенно-екологічної безпеки регіону є:

- обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами;
- обсяг викидів шкідливих речовин в атмосферу пересувними джерелами;
- обсяг утворених відходів I–III класів небезпеки;
- обсяг знешкоджених відходів I–III класів небезпеки;
- співвідношення обсягів скидання забруднених вод і потужностей очисних споруд.

Не менш важливою складовою фінансово-екологічної безпеки регіону, що визначає рівень фінансової захищеності суб'єктів системи регіонального природокористування та їх здатність до самостійного фінансування заходів екологічного спрямування, є фінансова складова безпеки.

На сьогоднішній день існує значна кількість науково-методичних підходів до оцінювання рівня фінансової безпеки. Так, Журавльова І. В. та Миколайчук А.Б. [56] пропонують систему індикаторів стану фінансової безпеки регіону наведену в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Система індикаторів фінансової безпеки регіону [56]

Напрямок індикатора	Найменування індикатора
Бюджетний сектор	Відношення дефіциту державного бюджету до валового регіонального продукту (ВРП), %. Обсяг зовнішнього державного боргу до ВРП, %. Обсяг внутрішнього державного боргу до ВРП, %
Фінансовий сектор	Поточна дебіторська заборгованість. Поточна кредиторська заборгованість. Обсяг міжбюджетних трансфертів, що надаються регіональним бюджетам із центрального бюджету, грн. на особу
Зовнішньоекономічна діяльність	Індекс споживчих цін. Коефіцієнт покриття експортом імпорту. Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, тис. дол. США
Соціальний сектор	Динаміка суми заборгованості з виплати заробітної плати, млн. грн. Рівень безробіття населення (за методологією МОП), % до економічно активного населення
Грошово-валютний сектор	Рівень доларизації грошового обігу

Л. Г. Шемаєва та В. П. Онофрійчук [219] при визначенні показників фінансової безпеки зазначають їх порогові значення (табл. 2.5).

К. С. Горячева [38], досліджуючи питання оцінювання фінансової безпеки підприємства, додержується функціонального підходу. Так, оцінювання показників автор пропонує здійснювати за окремими функціональними підсистемами (складовими):

Таблиця 2.5

Показники фінансової безпеки сектору державних фінансів

Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	2
Рівень дефіциту/профіциту зведеного бюджету, %	не більше 1
Рівень виконання плану за доходами зведеного бюджету, %	не менше 98
Рівень виконання плану за видатками зведеного бюджету, %	не менше 98
Рівень перерозподілу ВВП через дохідну частину ЗБ, %	не більше 30
Рівень перерозподілу ВВП через видаткову частину ЗБ, %	не більше 30
Індекс чистої валютної позиції зведеного бюджету	не більше 1–2
Відношення загальної суми річних платежів за державним та гарантованим боргом до доходів зведеного бюджету (та з розбивкою на внутрішній (Оі) та зовнішній (р _е) борг), %	не більше 3
Частка надходжень від приватизації щодо ресурсів зведеного бюджету, %*	не більше 5
Рівень державного та гарантованого зовнішнього та внутрішнього боргу, %	оптимальне < 30
Коефіцієнт достатності міжнародних резервів для обслуговування зовнішнього боргу	не менше 1
Відношення річних виплат з обслуговування та погашення зовнішнього боргу до експорту товарів та послуг, %	не більше 12
Різниця між середньозваженою дохідністю ОВДП* на первинному ринку та обліковою ставкою НБУ	не більше 4
Рівень податкового боргу платників податків	не більше 1
Рівень заборгованості бюджету із заробітної плати та соціальних виплат	не більше 0,1
Рівень дефіциту Пенсійного фонду (ПФ)	не більше 0,3
Рівень виконання плану за доходами ПФ	не менше 98
Рівень виконання плану з видатків ПФ	не менше 98
Рівень доходів ПФ	не менше 12
Рівень видатків ПФ	не більше 12
Рівень трансфертів із бюджету в доходах ПФ	не більше 23
Рівень заборгованості Пенсійного фонду з пенсій	не більше 5
Рівень дефіциту державних соціальних цільових фондів (крім ПФ)	не більше 0,3
Рівень виконання плану із доходів державних соціальних цільових фондів (крім ПФ)	не менше 98
Рівень виконання плану за видатками державних соціальних цільових фондів (крім ПФ)	не менше 98

Продовження табл. 2.5

1	2
Рівень доходів державних соціальних цільових фондів (крім ПФ)	не більше 2
Рівень видатків державних соціальних цільових фондів (крім ПФ)	не більше 2
Рівень трансфертів із бюджету у доходах державних соціальних цільових фондів (крім ПФ)	не більше 0,5
Рівень заборгованості державних соціальних цільових фондів із соціальної допомоги	не більше 3

1. Рівень безпеки щодо бюджетної складової:

1) частка податків і зборів, що сплачуються з прибутку підприємства у сумі прибутку;

2) частка бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) у сумі оборотних коштів (власних і позикових);

3) відношення кредиторської заборгованості бюджету за податками і зборами.

2. Рівень безпеки щодо грошово-кредитної складової:

1) частка короткострокових кредитів (в тому числі в іноземній валюті у перерахунку на національну) у покритті нестачі власних оборотних коштів;

2) наявність заборгованості із заробітної плати працівникам;

3) співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості (чиста заборгованість).

3. Рівень безпеки відносно валютної підсистеми:

1) частка обсягу продажів за рахунок експортно-імпортних операцій у загальному обсязі продажів;

2) співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості за експортно-імпортними операціями.

4. Рівень безпеки щодо банківської складової визначається співвідношенням обсягів кредитів і депозитів підприємства.

5. Рівень безпеки щодо інвестиційної складової визначається співвідношенням капітальних вкладень (інвестицій) до обсягу основного капіталу підприємства:

6. Рівень безпеки щодо страхової складової визначається такими показниками:

- 1) часткою застрахованого майна у вартості основного капіталу;
- 2) часткою застрахованого прибутку в загальному прибутку;
- 3) співвідношенням суми страхових платежів зі страхування від нещасних випадків і захворювань до фонду оплати праці.

На основі проведеного дослідження існуючої аналітичної бази визначення кількісних показників оцінювання фінансової безпеки [38, 54, 219] ми виділили ключові індикатори, що будуть враховуватися при розробленні методичного підходу до оцінювання ФЕБР у розрізі основних її складових – бюджетної, податкової, інвестиційної.

На сучасному етапі розвитку економіки бюджетна безпека відображає реальні можливості держави та її регіонів забезпечити достатній рівень екологічної безпеки. Бюджетна безпека є базисом для формування сприятливих умов до функціонування інших складових ФЕБР.

Показниками, що характеризують рівень бюджетної безпеки регіону в контексті забезпечення екологічною безпекою, на нашу думку, є:

- темпи зростання (зменшення) валового регіонального продукту (ВРП);
- обсяг зовнішнього державного боргу до ВРП;
- обсяг внутрішнього державного боргу до ВРП;
- відношення обсягу трансфертів до ВРП;
- видатки на реалізацію заходів екологічного спрямування, у % до ВРП.

Ступінь захищеності інтересів суб'єктів системи регіонального природокористування, економічної стійкості та незалежності функціонуючої системи оподаткування та спроможність узгоджувати інтереси суб'єктів

господарювання з інтересами органів державної влади відображають показники податкової безпеки.

До показників податкової безпеки належать:

- відношення обсягу податків до ВРП, у відсотках до ВРП;
- рівень дотаційності регіону;
- коефіцієнт податкового навантаження.

Реалізація екологоорієнтованих заходів на регіональному рівні потребує суттєвих капіталовкладень. Одними із суб'єктів системи регіонального природокористування, що здійснюють фінансування заходів, є інвестори. Обсяг інвестування коштів, як правило, залежить від рівня привабливості та фінансової надійності регіону. Показниками, що відображають інвестиційний клімат у регіоні, є індикатори інвестиційної безпеки, основними з яких є:

- обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу;
- відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП;
- відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів;
- відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП;
- частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій;
- ступінь зносу основних засобів.

Четвертий етап. Для забезпечення зіставності показників екологічної та фінансової безпеки постає необхідність здійснення процедури нормування показників.

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо оцінювання рівня економічної безпеки [118] нормування індикаторів здійснюється за допомогою лінійної функції.

Трансформація абсолютних значень індикаторів у нормовані дозволяє вимірювати їх за шкалою від 0 до 1 або у відсотках: 0 відповідає 0 %, 1 - 100 %. Отже, розраховане нормоване значення індикатора показує ступінь наближення до оптимального значення - 1.

Усі показники поділяються на стимулятори та дестимулятори. Нормування показників-стимуляторів здійснюється за такою формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}}{n_i}\right), x_{ij} < 0; x_{ij} < x_{\text{крит}}, \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{\text{крит}}}, 0 < x_{ij} < x_{\text{крит}}, \\ 0,2 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}}{x_{\text{небезп}} - x_{\text{крит}}}\right), x_{\text{крит}} < x_{ij} < x_{\text{небезп}}, \\ 0,4 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{небезп}}}{x_{\text{нездв}} - x_{\text{небезп}}}\right), x_{\text{небезп}} < x_{ij} < x_{\text{нездв}}, \\ 0,6 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{нездв}}}{x_{\text{здв}} - x_{\text{нездв}}}\right), x_{\text{нездв}} < x_{ij} < x_{\text{здв}}, \\ 0,8 + 0,2 \left(\frac{x_{ij} - x_{\text{здв}}}{x_{\text{опт}} - x_{\text{здв}}}\right), x_{\text{здв}} < x_{ij} < x_{\text{опт}}, \\ 1, x_{\text{опт}} < x_{ij}. \end{cases} \quad (2.1)$$

де x_{ij} – значення i -го індикатора в період j ;

y_{ij} – унормоване значення індикатора x_{ij} ;

n_i – константа згладжування, розраховується на основі експертного методу окремо для кожного індикатора.

Нормування показників-дестимуляторів здійснюється за такою формулою:

$$y_{ij} = \begin{cases} 1, x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,8 + 0,2 \cdot \left(\frac{x_{\text{здв}} - x_{ij}}{x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}}}\right), x_{\text{опт}} < x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \cdot \left(\frac{x_{\text{нездв}} - x_{ij}}{x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}}}\right), x_{\text{здв}} < x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \cdot \left(\frac{x_{\text{небезп}} - x_{ij}}{x_{\text{небезп}} - x_{\text{нездв}}}\right), x_{\text{нездв}} < x_{ij} < x_{\text{небезп}} \\ 0,2 + 0,2 \cdot \left(\frac{x_{\text{крит}} - x_{ij}}{x_{\text{крит}} - x_{\text{небезп}}}\right), x_{\text{небезп}} < x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{крит}}}{x_{ij}}, x_{ij} < x_{\text{крит}} \end{cases} \quad (2.2)$$

Таким чином, приведення показників до єдиного зіставного вигляду здійснюватимемо шляхом їх зіставлення із максимальним/мінімальним значенням залежно від того, що для нас є бажанішим – приріст чи зменшення i -го показника:

$$\begin{aligned} P_i &= \frac{I_i}{I_{\max}}, \\ P_i &= \frac{I_{\min}}{I_i}, \end{aligned} \quad (2.3)$$

де I_{\max} та I_{\min} відповідно найбільше та найменше значення i -го показника з усіх порівнюваних його значень для різних періодів часу.

В основу формалізації складових показника рівня ФЕБР покладено дослідження існуючих підходів та методів оцінювання безпеки як у розрізі фінансової, так і екологічної складової.

П'ятий етап. Інтегральну оцінку рівня економічної безпеки пропонуємо розраховувати за формулами:

$$I_A = \sum_{i=1}^n a_i I_i^A, \quad I_M = \prod_{i=1}^n (I_i^M)^{a_i}, \quad (2.4)$$

де I_A та I_M – часткові індикатори безпеки (для адитивної та мультиплікативної форми) i -ї сфери економічної безпеки;

n - кількість сфер (складових) економічної безпеки;

a_i – вагові коефіцієнти, для яких виконується така умова:

$$\sum_{i=1}^n a_i = 1, \quad a_i \geq 0, \quad i = \overline{1, n}. \quad (2.5)$$

Тоді індикатори i -ї сфери (складової) обчислюються за формулами (в адитивній – I_i^A чи мультиплікативній – I_i^M формах):

$$I_i^A = \sum_{l=1}^{m_i} a_{ij} z_{ij}, \quad I_i^M = \prod_{j=1}^{m_i} (z_{ij})^{a_{ij}}, \quad (2.6)$$

де m_i - кількість показників i -ї сфери економічної безпеки,
 a_{ij} – вагові коефіцієнти, для яких виконується така умова:

$$\sum_{j=1}^{m_i} a_{ij} = 1, \quad a_{ij} \geq 0, \quad j = \overline{1, m_i}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (2.7)$$

Інтегральний показник ФЕБР у розрізі екологічної складової (I_E) запропоновано розраховувати за формулою:

$$I_E = \sqrt[5]{I_3 \times I_{II} \times I_{II} \times I_{Від} \times I_B}, \quad (2.8)$$

де I_3 – інтегральний показник екологічної складової, що характеризує стан земельних ресурсів;

I_{II} – інтегральний показник екологічної складової, що характеризує стан атмосферного повітря;

I_{II} – інтегральний показник екологічної складової, що характеризує стан лісових ресурсів;

$I_{Від}$ – інтегральний показник екологічної складової поводження з відходами;

I_B – інтегральний показник екологічної складової, що характеризує стан водних ресурсів.

Інтегральний показник ФЕБР у розрізі фінансової складової (I_Φ) запропоновано розраховувати за формулою

$$I_\Phi = \sqrt[3]{I_B \cdot I_{II} \cdot I_I}, \quad (2.9)$$

де I_B – інтегральний показник фінансової складової у розрізі показників бюджетної політики регіону;

I_{II} – інтегральний показник фінансової складової у розрізі показників податкової політики регіону;

I_I – інтегральний показник фінансової складової у розрізі показників інвестиційної політики регіону.

На основі обґрунтованого у попередніх підрозділах роботи впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища на показники фінансового та екологічного розвитку регіонів у процесі оцінювання ФЕБР постає потреба в урахуванні в дослідженні ризиків природного та антропогенного характеру.

Для визначення сутності та особливостей оцінювання зазначених у роботі ризиків проаналізуємо теоретичні та науково-методичні основи їх визначення та ідентифікації.

На сьогоднішній день існує значна кількість підходів до трактування дефініції «ризик». Можна виділити два підходи до визначення ризику. Відповідно до першого ризик розглядається як ймовірність настання несприятливої події. В. В. Шахов розглядає ризик як гіпотетичну можливість настання збитку [218].

Представники обох підходів розглядають це поняття як втрати, яких може зазнати економічний суб'єкт унаслідок настання несприятливої події.

Більш комплексно до цього питання підходять В. Г. Горський, Г. А. Моткін, Т. Н. Швецова-Шиловська [216], які визначають ризик як двовимірну величину, що включає дві складові:

- ймовірність настання небажаної випадкової події;
- втрати, пов'язані з настанням небажаної події.

Кількісно ризик настання несприятливої події можна визначити як добуток частоти реалізації конкретної небезпеки на ймовірність знаходження людини в «зоні ризику» при різному регламенті технологічного процесу [29]:

$$R = f \prod_i^n P_i (i = 1, 2, 3, \dots, n), \quad (2.10)$$

де f – кількість нещасних випадків від цієї небезпеки $\text{люд}^{-1} \cdot \text{год}^{-1}$;

P_i – добуток ймовірності знаходження працівників у зоні «ризик».

Згідно з іншим підходом ризик відображає частоту настання події щодо можливого їх числа [29]:

$$R = \frac{N(t)}{Q(f)}, \quad (2.11)$$

де $N(t)$ – кількісний показник частоти небажаних подій за одиницю часу t ;

$Q(f)$ – число об'єктів ризику, які підлягають певному чиннику ризику f .

Величина техногенного ризику відображає ймовірність настання аварії або катастрофи внаслідок антропогенного впливу (надмірні викиди забруднюючих речовин, зростання обсягу утворених відходів тощо) [29]:

$$R_T = \frac{\Delta T(t)}{T(f)}, \quad (2.12)$$

де R_T – техногенний ризик;

ΔT – число аварій в одиницю часу t на ідентичних технічних системах і об'єктах;

$T(f)$ – число ідентичних технічних систем і об'єктів, підлеглих загальному чиннику ризику f .

Природний ризик характеризує ймовірність настання події природного характеру, зумовленої зміною природно-ресурсного потенціалу на певній території чи країні в цілому.

Ймовірність смерті унаслідок настання надзвичайної ситуації природного характеру визначається за такою формулою:

$$P(\text{заг}) = \frac{n_{\text{заг}}}{n_{\text{постр}} + n_{\text{заг}}}, \quad (2.13)$$

де $P(\text{заг})$ – ймовірність виникнення загиблих;

$n_{\text{заг}}$ – кількість загиблих унаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, осіб;

$n_{\text{постр}}$ – кількість постраждалих унаслідок надзвичайних ситуацій природного характеру, осіб.

Ймовірність отримання шкоди внаслідок настання надзвичайної ситуації природного характеру розраховується за формулою:

$$P_{(\text{постр})} = \frac{n_{\text{постр}}}{n_{\text{заг}} + n_{\text{постр}}}, \quad (2.14)$$

де $P_{(\text{постр})}$ – ймовірність отримання шкоди.

Ймовірність виникнення надзвичайної ситуації природного характеру може бути визначена за схемою Бернуллі [26, 52]:

$$P_n(m) = C_n^m \cdot p^m \cdot q^{n-m}, \quad (2.15)$$

де C_n^m – число сполучень із n по m .

Оцінювання ризиків природного та техногенного характеру здійснюватиметься в роботі на основі визначення ризику як двовимірної величини, що враховує ймовірність та втрати при настанні небажаних подій. Таким чином, розрахунок техногенного ризику проводитиметься в роботі за допомогою формули 2.12, ризик природного характеру визначатимемо за формулою 2.14.

Ризик реалізується через збиток, набуваючи конкретних і вимірних форм. Поняття збиток, як правило, трактують з двох позицій – економічної та

екологічної. Відповідно до екологічної позиції збиток являє собою завдану навколишньому середовищу шкоду, а згідно з економічною – суму витрат на ліквідацію цієї шкоди.

Зважаючи на двобічне розуміння цього поняття, останнім часом все більшої популярності набуває поняття «еколого-економічний збиток», під яким розуміють збиток, що виражається у: втраті або погіршенні властивостей матеріальних благ; втраті (недоотриманні) потенційних благ від інвестицій, що мали місце; втраті (недоотриманні) не інвестованих потенційних благ; додаткових витратах на компенсацію зазнаних втрат; неможливості раціонального використання наявних ресурсів [79, 133].

Важливого значення в еволюційному розвитку теорії економічного збитку мають розробки О. Ф. Балацького, який розглядав економічний збиток як величину фактичних або можливих втрат, негативні зміни природи, живих істот, які виникають унаслідок настання подій та їх комбінацій, що можуть бути виражені у вартісній формі [9].

О. О. Вейхер розумів економічний збиток як некорисну втрату створених матеріальних благ та недоодержання матеріальних благ при зазнаних витратах [24].

Як фактичні та можливі втрати внаслідок негативних змін від антропогенного впливу, що виникають у природному середовищі, розглядали економічний збиток І. Я. Блехцин та В. О. Мінеєв [15].

У цілому, незважаючи на широку різноманітність підходів до розуміння сутності поняття еколого-економічних збитків, проблема їх оцінювання на сучасному етапі розвитку значно актуалізується.

Виділяють два методи оцінювання еколого-економічного збитку: метод прямого та непрямого розрахунку.

За методом прямого розрахунку розмір економічного збитку визначається для кожного об'єкту дослідження окремо на основі прямого розрахунку складових втрат, виражених у вартісній формі.

У загальному вигляді величина економічного збитку розраховується за формулою [15]:

$$V = \sum_{i=1}^n S_i N_i |F_i^u - F_i^k|, \quad (2.16)$$

де S_i – показник, який слугує для переведення величини натуральних втрат у вартісне вираження;

N_i – кількість реципієнтів i -го виду, які підлягають безпосередньому впливу небезпеки;

F_i^u – кількісне значення одиничного показника стану i -го реципієнта у досліджуваному районі;

F_i^k – кількісне значення одиничного показника стану i -го реципієнта у контрольному районі;

n – кількість видів реципієнтів.

До методів непрямого розрахунку відносять оцінювання пофакторного та пореципієнтного збитків.

Пофакторні збитки відображають комплексне економічне оцінювання завданої шкоди за основними чинниками дії. До них належать збитки від: забруднення атмосферного повітря, забруднення поверхневих та підземних вод, забруднення земної поверхні та ґрунтів.

Пореципієнтні збитки відображають економічне оцінювання фактичної шкоди, завданої основним реципієнтам від виникнення надзвичайних ситуацій. До них належать збитки від: втрати життя і здоров'я населення; знищення і пошкодження основних фондів, майна, продукції; вилучення або погіршення якості сільськогосподарських угідь; втрат продуктів та об'єктів лісового господарства; втрат рибного господарства; знищення або погіршення якості рекреаційних ресурсів; втрат природно-заповідного фонду [208].

Розмір збитків від втрати людського життя та здоров'я населення визначається за такою формулою [15]:

$$H_p = \sum B_{ТРР} + \sum B_{ДП} + \sum B_{ВТГ}, \quad (2.17)$$

де $\sum B_{ТРР}$ – витрати від вибуття трудових ресурсів із виробництва, грн.;

$\sum B_{ДП}$ – витрати на виплату допомоги на поховання, грн.;

$\sum B_{ВТГ}$ – витрати на виплату пенсій у разі втрати годувальника, грн.

Для визначення збитків від втрати здоров'я людей необхідно враховувати витрати на медичне обслуговування.

Розрахунок збитків від вилучення або порушення сільськогосподарських угідь проводиться за формулою:

$$P_{C/Г} = P_{C/Г1} + P_{C/Г2}, \quad (2.18)$$

де $P_{C/Г1}$ – збитки від вилучення сільськогосподарських земель із користування;

$P_{C/Г2}$ – збитки від порушення сільськогосподарських угідь.

Розрахунок збитків від втрати деревини та інших лісових ресурсів визначається за формулою [149]:

$$P_{л/г} = P_{л/г1} + P_{л/г2} + P_{л/г3}, \quad (2.19)$$

де $P_{л/г1}$ – збитки від знищення лісу та вилучення земельних ділянок лісового фонду для цілей, не пов'язаних з веденням лісового господарства;

$P_{л/г2}$ – збитки від пошкодження лісів;

$P_{л/г3}$ – розмір збитків у разі переведення лісів до менш цінної групи.

Визначення вартісної величини ризиків природного й техногенного характеру (у вигляді еколого-економічних збитків на основі формул 2.16–2.19), що впливають на вектор забезпечення та реалізації ФЕБР, у перспективі може стати об'єктом подальших авторських досліджень.

Шостий етап. Наступним етапом в оцінюванні ФЕБР є формалізація рівня ФЕБР, яку ми запропонували здійснювати за формулою

$$P_{\text{ФЕБР}} = 1 - (\beta + \alpha \cdot \sigma \cdot (I_{\text{Ф}} - I_{\text{Е}})), \quad (2.20)$$

де β – природні ризики (викликані природними катаклізмами);
 α – антропогенні ризики (під дією впливу людини);
 σ – коефіцієнт кореляції фінансових та екологічних індикаторів безпеки.

Проблема забезпечення достатнього рівня фінансово-екологічної безпеки є однією із найбільш гострих на сучасному етапі екологічного розвитку країни. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання розроблення своєчасних заходів попередження ризиків природного та антропогенного характеру та мінімізації збитків.

Сьомий етап. Після формалізації рівня ФЕБР розраховані значення безпеки потребують інтерпретації.

Найбільш поширеними економічними методами інтерпретації результатів оцінювання є:

1. Рейтинговий метод. Незважаючи на значну простоту та зручність застосування цього методу, необ'єктивне визначення рейтингу того чи іншого регіону щодо інших значно погіршує надійність одержаних результатів.

2. Метод нормування показників. Полягає у розрахунку відношення показника за регіоном до середнього за групою розглянутих регіонів.

3. Метод «максимум – мінімум». Полягає у порівнянні мінімальних та максимальних значень за всіма показниками.

4. Метод стандартизації показників. Ступінь урахування розкиду між значеннями показників визначається автором самостійно.

5. Підхід Стерджесса.

Інтерпретацію результатів оцінювання величини рівня ФЕБР у роботі здійснюємо на основі формули Стерджесса, що дозволить нам визначити оптимальне число груп, на які треба розбити вибірку, та величину інтервалів у межах кожної групи.

Залежно від одержаного значення рівня ФЕБР у роботі пропонуємо групувати регіони за рівнями:

а) депресивні регіони – це регіони, для яких характерний низький рівень ФЕБР ($0 < P_{\text{ФЕБР}} \leq 0,33$);

б) задовільно безпечні регіони – це регіони, що мають достатній рівень ФЕБР ($0,34 < P_{\text{ФЕБР}} \leq 0,66$);

в) допустимо безпечні регіони характеризуються високим рівнем ФЕБР ($0,67 < P_{\text{ФЕБР}} \leq 1$).

Систематизація наведених вище етапів оцінювання ФЕБР здійснена на рисунку 2.8.

Можливість регіону задовольняти фінансові потреби свого соціально-економічного розвитку шляхом забезпечення достатнього рівня ФЕБР на основі впровадження відповідних екологоорієнтованих заходів запропоновано оцінювати за допомогою показника фінансової спроможності регіону (ФСР).

Термін «фінансова спроможність регіону» безпосередньо пов'язаний із терміном «фінансовий потенціал». У загальному вигляді під фінансовим потенціалом регіону розуміють складну та динамічну категорію, що характеризує «...фінансову міць або здатність регіону чи окремих його суб'єктів брати участь у створенні матеріальних благ і наданні послуг». При цьому оцінювання фінансової спроможності дозволяє виявити резерви зростання такого потенціалу та підвищення ефективності регіонального відтворення.

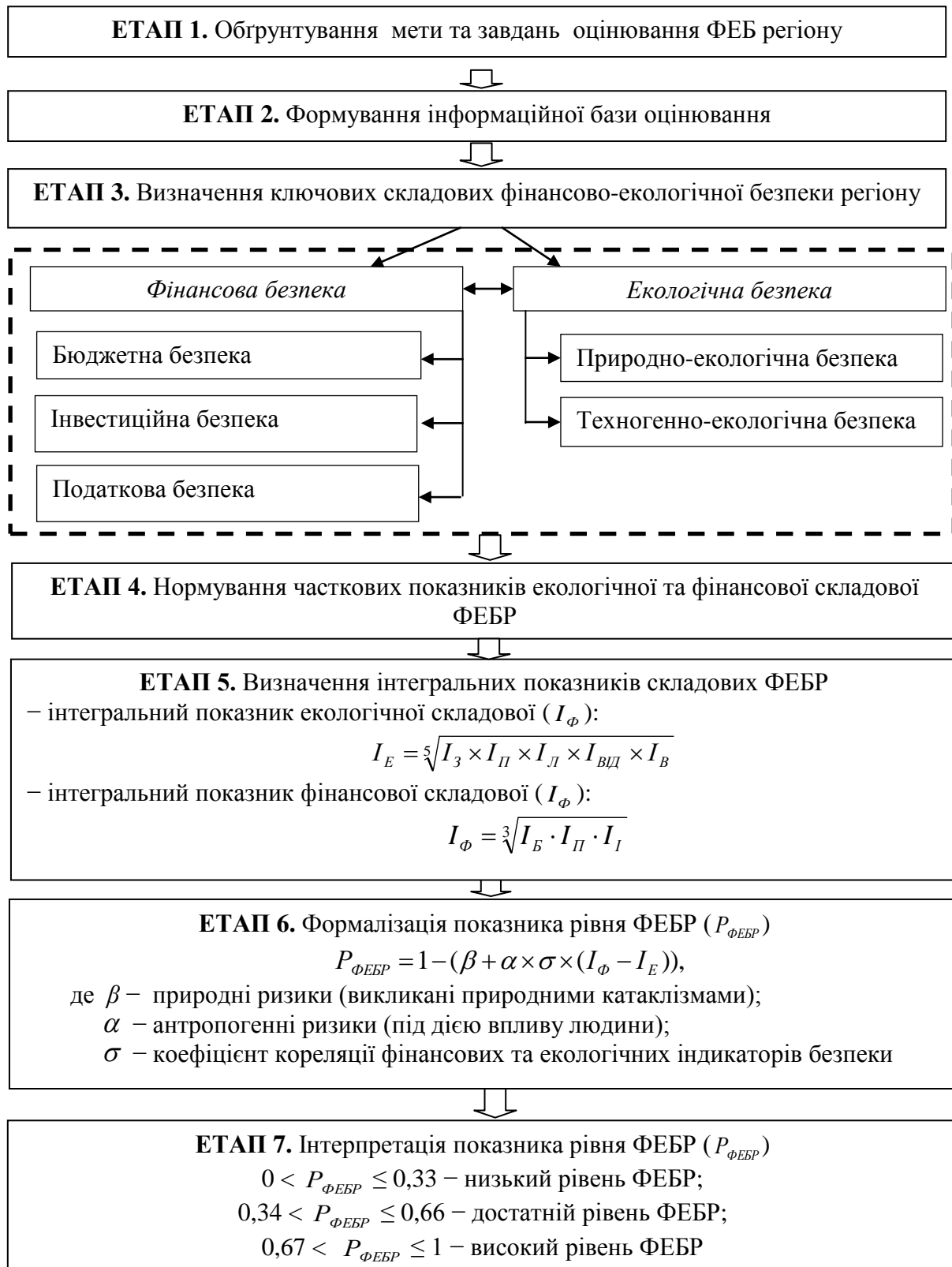

Рисунок 2.8 – Етапи оцінювання рівня фінансово-екологічної безпеки регіону (розроблено автором)

Дослідження сутності фінансової спроможності регіону представлено у багатьох працях, однак вивчення її специфіки в контексті соціально-економічного розвитку особливо детально розкрито у працях Камінської І. М. Автор виділяє такі змістовні характеристики ФСР:

– фінансову достатність регіону, що характеризує можливості регіону щодо забезпечення фінансовими ресурсами потреб соціально-економічного розвитку;

– фінансову дієздатність регіону, що показує можливості регіону щодо оптимального розподілу, ефективного використання та нарощення фінансових ресурсів;

– фінансову стійкість регіону, що характеризує здатність регіону забезпечити соціально-економічний розвиток на принципах самофінансування у поточній та стратегічній перспективі.

З урахуванням вищезазначеного та беручи до уваги специфіку реалізації ФЕБР, у роботі під ФСР будемо розуміти рівень здатності регіону забезпечити збалансоване, своєчасне та повне фінансування ФЕБР шляхом забезпечення оптимального та ефективного перерозподілу фінансових ресурсів та дотримання такої структури у поточній і стратегічній перспективі.

Таким чином, забезпечення ФЕБР, що посилюється активізацією соціо-еколого-економічних факторів розвитку економічної системи, передбачає здійснення відповідної діагностики фінансової спроможності регіонів з метою формування достатнього та своєчасного обсягу фінансових ресурсів та їх оптимального перерозподілу в розрізі регіонів. Досягнення оптимального рівня фінансової спроможності регіонів націлене на забезпечення необхідних умов та ресурсів для реалізації механізму управління ФЕБР.

Зважаючи на те, що основними суб'єктами системи регіонального природокористування є органи місцевого самоврядування, суб'єкти підприємницької діяльності, домогосподарства та спеціалізовані фінансово-кредитні установи, розрахунок показника ФСР запропоновано здійснювати в розрізі даних складових за етапами, наведеними на рис. 2.9.

Урахування показника ФСР при формуванні стратегії екологічно безпечного розвитку сприятиме підвищенню ефективності процесу фінансового забезпечення регіону та усуненню диспропорцій фінансового та екологічного розвитку регіонів.

Оцінювання ФСР у роботі запропоновано здійснювати за такими етапами:

1. Визначення показників ФСР для суб'єктів регіонального природокористування. Організаційна складова механізму управління ФЕБР передбачає виокремлення в роботі керуючого блоку (блоку інституційного забезпечення), тобто суб'єктів СРП, що реалізовуватимуть управлінські заходи щодо забезпечення ФЕБР. До таких суб'єктів віднесено: органи місцевого самоврядування, домогосподарства, суб'єкти господарювання та СФКІ (такий вибір обґрунтовано в підрозділі 1.2).

Для визначення та обґрунтування переліку індикаторів для оцінювання фінансової спроможності регіону в контексті суб'єктів СРП проаналізовано дослідження низки вчених, що стосуються цих питань.

2. Нормування часткових показників ФСР здійснюється за аналогією до нормування показників ФЕБР. Однакову шкалу для ранжування показників ми використовували з метою забезпечення зіставності показників.

3. Визначення інтегрального показника ФСР. В основу такого розрахунку покладено визначення середньозваженої величини добутку інтегральних показників ФСР органів місцевого самоврядування, домогосподарств, суб'єктів господарювання та СФКІ:

$$I_{\text{ФСР}} = \sqrt[4]{I_{\text{ОМС}} \cdot I_{\text{Д}} \cdot I_{\text{СГ}} \cdot I_{\text{СФКУ}}}, \quad (2.21)$$

де $I_{\text{ФСР}}$ – інтегральний показник ФСР;

$I_{\text{ОМС}}$ – інтегральний показник фінансової спроможності органів місцевого самоврядування;

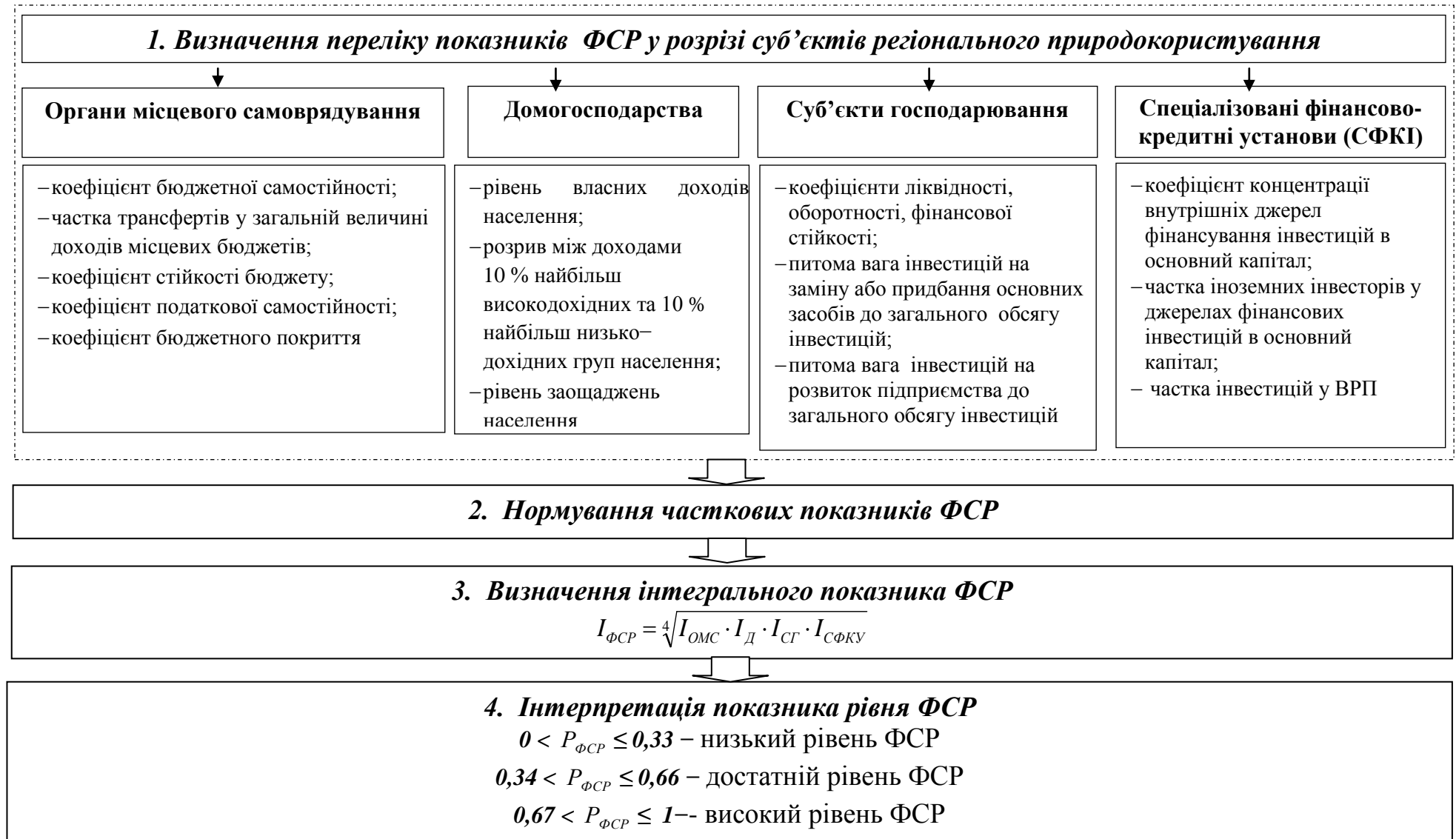

Рисунок 2.9 – Алгоритм оцінки рівня фінансової спроможності регіону (розроблено автором)

I_d – інтегральний показник фінансової спроможності домогосподарств регіону;

I_{cr} – інтегральний показник фінансової спроможності суб'єктів господарювання регіону;

$I_{cфкi}$ – інтегральний показник фінансової спроможності спеціалізованих фінансово-кредитних установ регіону.

4. Інтерпретація показника рівня ФСР. Залежно від отриманого значення ФСР у роботі пропонується групувати регіони за рівнями:

а) стабільні регіони характеризуються високим рівнем ФСР ($0,67 < P_{фср} \leq 1$).

б) проблемні регіони – це регіони, що мають достатній рівень ФСР ($0,34 < P_{фср} \leq 0,66$);

в) стагнуючі регіони – це регіони з низьким рівнем ФСР ($0 < P_{фср} \leq 0,33$).

Регіони із високим рівнем ФСР, тобто стабільні регіони, здатні забезпечити повноцінне та своєчасне фінансування потреб на реалізацію ФЕБР у стратегічній перспективі.

У проблемних регіонах фінансові можливості здатні задовольнити потреби у фінансуванні ФЕБР у короткостроковій перспективі.

Для стагнуючих регіонів характерними є незбалансованість їх фінансових можливостей з обсягами потреб у фінансових ресурсах на реалізацію ФЕБР як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Подальше управління ФЕБР передбачає здійснення оцінювання її рівня в розрізі регіонів країни. В основу оцінювання рівня фінансово-екологічної безпеки регіону покладено визначення інтегральних показників екологічної та фінансової складових.

Запропоновано модель оцінювання рівня ФЕБР, що враховує ступінь взаємозв'язку та збалансованості між фінансовими та екологічними індикаторами безпеки, величину природних, антропогенних ризиків та їх вплив на показники фінансової та екологічної складових безпеки.

Крім того, управління фінансово-екологічною безпекою регіону передбачає дослідження та оцінювання ФСР, що дозволить виявити додаткові резерви забезпечення реалізації ФЕБР. В основу оцінювання фінансової спроможності регіону покладено визначення величини показників ФСР у розрізі суб'єктів економічної системи.

На основі розробленого методичного підходу до оцінювання екологічної безпеки та показника рівнів ФЕБР та ФСР постає необхідність в обґрунтуванні засад стратегічного управління безпекою. Це сформує підґрунтя у перспективі для прийняття стратегічних управлінських рішень, спрямованих на покращання економічної та екологічної ситуації в регіоні та відповідно підвищення рівня ФЕБР.

Висновки до розділу 2

1. На основі обґрунтування ролі та місця екологічної безпеки в СРП під фінансово-екологічною безпекою регіону в роботі розуміється комплексна характеристика стану регіону, визначена шляхом формалізації ролі та місця екологічної безпеки в СРП, що відображає спроможність суб'єктів СРП забезпечити захищеність регіону від потенційних загроз та сформувати достатній обсяг фінансових ресурсів для підтримання екологічно сталого розвитку регіону.

2. Визначені умови забезпечення ФЕБР, до яких належать: синергізм фінансової та екологічної складових безпеки; гармонізація та узгодження інтересів суб'єктів СРП; адаптаційна спроможність протистояти екзогенним та ендемогенним загрозам; інтегрованість економічного інструментарію у механізм управління безпекою; динамічність розвитку ФЕБР.

3. Виділення таких умов надасть можливість сформувати ефективний набір економічного інструментарію для його подальшого використання в процесі стратегічного управління ФЕБР.

4. Принципи забезпечення ФЕБР запропоновано доповнити, крім загальноприйнятих – системності, обґрунтованості, гнучкості, – принципом збалансування фінансово-екологічних індикаторів та принципом стратегічної координації.

Під принципом збалансування фінансово-екологічних індикаторів запропоновано розуміти узгодження обсягів фінансових ресурсів, згенерованих та необхідних на реалізацію екологоорієнтованих заходів у контексті забезпечення регіонального розвитку.

Принцип стратегічної координації реалізується через координування дій суб'єктів СРП, їх взаємодію та узгодження управлінських рішень щодо забезпечення та управління ФЕБР.

5. Для управління екологічною безпекою регіону на основі збалансування його фінансових можливостей з екологічними потребами в роботі пропонується удосконалити організаційно-економічний механізм управління ФЕБР. Обґрунтовано здійснення стратегічного управління ФЕБР на основі попереднього групування регіонів залежно від рівня ФЕБР та фінансової стійкості регіонів (ФСР).

6. В основу оцінювання ФЕБР покладено визначення інтегральних показників екологічної та фінансової складових. У роботі запропонована модель оцінювання рівня ФЕБР, що враховує ступінь взаємозв'язку та збалансованості між фінансовими й екологічними індикаторами безпеки, величину природних та антропогенних ризиків та їх вплив на показники фінансової й екологічної складових безпеки.

Залежно від рівня ФЕБР у роботі проводиться групування регіонів: допустимо безпечні (при високому рівні ФЕБР), задовільно безпечні (при достатньому рівні ФЕБР) та депресивні (при низькому рівні ФЕБР).

7. Можливість регіону задовольняти свої фінансові потреби щодо впровадження відповідних екологоорієнтованих заходів для забезпечення достатнього рівня ФЕБР запропоновано оцінювати за допомогою інтегрального показника ФСР. Зважаючи на те, що основними суб'єктами СРП є органи

місцевого самоврядування, суб'єкти підприємницької діяльності, домогосподарства та спеціалізовані фінансово-кредитні установи, розрахунок показника ФСР запропоновано здійснювати в розрізі цих складових.

8. Залежно від рівня ФСР у роботі проводиться групування регіонів: стабільні (при високому рівні ФСР), проблемні (при достатньому рівні ФСР) та стагнуючі (при низькому рівні ФСР). Урахування інтегрального показника ФСР при формуванні стратегії екологічно безпечного розвитку сприятиме підвищенню ефективності процесу фінансового забезпечення регіону та усуненню диспропорцій фінансового та екологічного характеру.

Основні положення цього розділу були опубліковані автором у працях [167; 177; 180; 183; 184].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

3.1 Науково-методичний підхід до управління фінансово-екологічною безпекою регіону на основі методу збалансування

Запропонований у роботі методичний підхід до оцінювання ФЕБР формує передумови до дослідження управлінського апарату забезпечення фінансово-екологічної безпеки регіону, тобто обґрунтування складових елементів та специфіки блоку стратегічного управління у складі організаційно-економічного механізму управління ФЕБР. За умов необхідності забезпечення довгострокового конкурентоспроможного економічного та соціального регіонального розвитку зростає роль саме стратегічного управління регіональними структурами. Так, розвиток ринкових основ економіки супроводжується зміною ролі регіону в системі національної економіки. Регіон стає самостійною економічною підсистемою з міцно взаємозв'язаними основними елементами. Зростає рівень відповідальності регіональних структур влади за прийняті рішення. За цих умов розроблення стратегії соціально-еколого-економічного розвитку регіону стає фундаментом для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, визначення перспектив розвитку регіону з урахуванням специфіки місцевих ресурсів [70].

Останнім часом у науковому середовищі формується розуміння необхідності здійснення стратегічного управління розвитком як регіонів, так і України в цілому. Це зумовлене такими причинами:

- 1) розумінням необхідності визначення вектора регіонального розвитку на основі обґрунтування місії та ключових завдань регіону;
- 2) усвідомленням з боку адміністративного менеджменту необхідності саме ефективного стратегічного управління як запоруки досягнення

інноваційно орієнтованого та конкурентоспроможного функціонування регіону;

3) формуванням керуючого блоку (блоку інституційного забезпечення) в механізмі регіонального управління, що потребує наявності кваліфікованого людського ресурсу, який поєднуватиме характеристики носія новітніх знань та генератора інновацій.

У сучасній економічній науці виділяють три основні підходи до визначення сутності стратегічного управління: практичний, філософський, процесний [80; 112].

Найбільшій популярності серед науковців набув практичний підхід. Так, В. Веснін [28] виділяє два напрями стратегічного управління в сучасній практиці: регулярне стратегічне управління, націлене на формування потенціалу, одержання конкурентних переваг і яке містить стратегічний аналіз, розроблення та реалізацію стратегій; стратегічне управління в реальному масштабі часу, пов'язане з вирішенням непередбачених проблем, що вимагають швидкої стратегічної дії за умов обмеженого часу [28]. Крім розглянутих напрямів, автором запропоновані два підходи до стратегічного управління. Традиційний підхід передбачає розвиток сильних сторін соціально-економічної системи, які дозволяють досягти стратегічного прориву та здобути певні стратегічні переваги. Другий підхід автор визначає як сучасний, тобто такий, при якому соціально-економічна система сама формує зовнішнє середовище, визначає вектор його запитів та потреб, задоволення яких може реалізувати лише дана господарська система. Щодо системи регіонального рівня цей підхід можуть використовувати регіони під час створення унікальних послуг чи товарів, які неможливі в інших регіонах. Іншими словами, конкурентні переваги одержують регіони, що формують вимоги середовища, встановлюють параметри зовнішнього оточення.

Ми вважаємо, що, досліджуючи практичний аспект стратегічного управління, автори обмежуються лише розглядом взаємодії між управлінськими процесами й не показують вплив у цих процесів на економічну,

соціальну, інвестиційну, інноваційну та інші складові практичної діяльності. Головним недоліком такого підходу є певна відірваність управлінської сфери від соціально-економічного базису та господарських процесів системи.

Водночас Р. Акмаєва, А. Чандлер, Г. Кіндрацька [3, 80, 233] дотримуються філософського підходу до визначення сутності стратегічного управління. За твердженням Р. Акмаєвої стратегічне управління – це не набір усталених процедур і схем, а певна філософія або ідеологія соціально-економічної організації, тобто сучасна концепція управління, що особливо ефективна за умов нестабільності зовнішнього середовища та її невизначеності в часі. Чим непередбаченіші та динамічніші зміни характеристик зовнішнього оточення, тим більше уваги вимагає потенціал соціально-економічної системи й особливо проблема формування соціально-психологічного клімату в межах системи як основи її саморозвитку. Саме філософський підхід починає домінувати у стратегічному управлінні регіонами, що викликано посиленням впливу не лише регіональних та внутрішньодержавних факторів, а й посиленням впливу глобалізації, світових тенденцій науково-технічного прогресу, світових інституціональних перетворень тощо.

А. Чандлер [233] доводить, що стратегія – це визначення цілей та адаптація до них дій та забезпечення ресурсів, необхідних для їх досягнення. Тобто стратегічне управління полягає у визначенні напрямку, системи цінностей та регулюванні активності соціально-економічної структури в контексті обраного варіанта.

Вважаємо, що філософський підхід до регіонального управління є достатньо перспективним у використанні, оскільки орієнтований на адаптацію до змін зовнішнього оточення, враховує вплив факторів сучасних тенденцій соціально-економічного та екологічного розвитку країн у міжнародному вимірі. Однак при цьому названий підхід до стратегічного управління позбавлений достатньої формалізації дій та заходів управлінського характеру, що, на нашу думку, є його істотним недоліком під час формування блоку стратегічного управління ФЕБР у складі організаційно-економічного механізму.

З позицій процесного підходу стратегічний менеджмент розглядають такі вчені: Ю. Маленков [103], А. Томпсон [197], А. Стринкленд [197], А. Гапоненко [34], А. Панкрухін [34]. Зокрема, під стратегічним менеджментом Ю. Маленков розуміє науково обґрунтований синтез декількох процесів, до яких належать: стратегічний аналіз, прогнозування, планування, реалізація цілей та завдань стратегії. Основним призначенням стратегічного менеджменту є забезпечення сталого розвитку на довгострокову перспективу; досягнення високого рівня конкурентоспроможності соціально-економічних систем завдяки мотивації людей, які реалізують стратегію; впровадження інновацій; нарощення людського потенціалу; досягнення стійких конкурентних переваг [103].

А. Томпсон та А. Стринкленд [197] виділяють п'ять завдань, що формують процес стратегічного управління: розвиток стратегічного бачення та визначення місії соціально-економічної системи; постановка стратегічних цілей та завдань для їх реалізації; планування стратегії; реалізація стратегії; оцінювання результатів та коригування стратегічного плану або методів його реалізації.

За допомогою процесних підходів розкривають сутність стратегічного управління О. Гапоненко та О. Панкрухін, підтримуючи точку зору, за якої стратегічне управління є процесом, що містить три стадії: стратегічне планування (розробка місії, цілей та завдань стратегії, проведення SWOT-аналізу); реалізацію стратегії (формування організаційної структури, інформаційної системи, культурного середовища, забезпечення кадрами); стратегічний контроль (використання критеріїв контролю, моніторинг) [34].

Х. Віссема [30] визначає стратегічне управління як орієнтований на майбутнє і на конкуренцію стиль управління, а також процес, що охоплює інформацію, комунікацію, прийняття рішень, планування, за якого вище керівництво встановлює стратегічні цілі. Фактично автор визначає сутність стратегічного управління з позицій функціонального навантаження, що не відрізняє його від оперативного або тактичного підходу.

Аналогічно О. Віханський [31] під стратегічним управлінням розуміє динамічну сукупність взаємопов'язаних управлінських процесів: аналізу середовища, визначення місії та цілей, вибору та виконання стратегії, оцінювання та контролю її реалізації.

У праці А. Чернишова [215] стратегічне управління розглянуто як процес і його зміст викладено таким чином: стратегічне управління є певною послідовністю етапів, взаємопов'язаних між собою своєрідною ланцюговою реакцією, тобто кожний етап використовує результати попереднього для прийняття рішень на наступному етапі. Автор визначає стратегічне управління таким, що базується на людському потенціалі як основі соціально-економічної організації будь-якого рівня, орієнтує діяльність підприємства на задоволення потреб споживачів, здійснює гнучке регулювання та своєчасні зміни, що відповідають викликам оточення і дозволяють набути конкурентних переваг, що в сукупності в підсумку дозволяє соціально-економічній системі досягати цілей у довгостроковій перспективі.

Таким чином, на основі проведеного аналізу підходів до розуміння сутності стратегічного управління вважаємо доцільним та об'єктивним використання в роботі процесного підходу до стратегічного регіонального управління. При цьому під стратегічним управлінням регіональною системою будемо розуміти безперервний складний динамічний процес, що становить сукупність послідовних взаємозв'язаних та взаємоузгоджених етапів.

Крім вищенаведеного аналізу сутності стратегічного управління, необхідно, на нашу думку, дослідити зарубіжний досвід реалізації стратегії соціо-еколого-економічного регіонального розвитку. Як показує вітчизняний та зарубіжний досвід стратегічного управління, широкої популярності набули програмно-цільові методи управління [70].

У зарубіжних країнах історичне становлення програмно-цільового підходу пов'язане з упровадженням антидепресивної стратегії територіального розвитку. Спочатку антикризові заходи містили фінансову допомогу місцевим бюджетам, організацію громадських робіт, створення пільгового податкового

режиму і забезпечення системи стимуляції збереження робочих місць. Так, у Великобританії у 1934 році було прийнято закон про підтримку проблемних районів, що постраждали внаслідок економічної кризи. У той самий час у США діяла «Програма Теннесі» – перша державна цільова програма економічного регіонального розвитку, згідно з якою за рішенням Конгресу США була утворена адміністрація долини р. Теннесі. Метою створення такої адміністрації стало спрямування природних ресурсів долини р. Теннесі на вирішення гострих соціальних проблем регіону. Стратегія досягнення мети передбачала вибір ефективних видів діяльності, якими стали будівництво та експлуатація системи гідротехнічних споруд різнобічного призначення, виробництво й розподіл електроенергії, розвиток сільського господарства на основі його хімізації та електрифікації, поліпшення якості життя, навколишнього середовища та рекреаційних ресурсів, розвиток міст і населених пунктів регіону.

Дослідження такого досвіду Великобританії та США засвідчило принципово відмітні підходи до управління програмами. Якщо для Англії характерними були адміністративні методи управління, тобто допомога районам надавалася через адміністративні органи держави, то в США така підтримка забезпечувалася шляхом утворення спеціальної організації з особливим законодавчо затвердженим статусом.

Особливість британського досвіду програмування 60–70-х років полягає у відмові від створення спеціальних державних інститутів регіонального програмування, за винятком спеціалізованих установ для національно відокремлених регіонів. Функції координатора державних регіональних програм виконувало міністерство економіки.

Франція та Японія початково орієнтувалися на створення спеціальної системи інститутів регіонального програмування, причому французький досвід був інституційно різноманітним. Так, у Франції головним інституційним органом є Міжміністерський комітет із влаштування території, що містить у своєму складі міністрів уряду, генерального комісара плану та уповноваженого

зі влаштування території і спрямованих на це регіональних заходів. Комітет відповідає за підготовку урядових рішень із питань регіонального програмування розвитку. Органом, що забезпечує оперативне виконання прийнятих рішень, є Представництво зі влаштування території та впровадження регіональних заходів із підпорядкованим йому спеціальним фондом для фінансування позачергових заходів [55].

Цікавим прикладом програмної форми реалізації стратегії економічного зростання стала регіональна програма «План реконструкції Японського архіпелагу», названа «План Танака» на честь прем'єр-міністра Японії, який її запропонував. Ця програма передбачала: 1) активне втручання у процес територіального розміщення продуктивних сил шляхом обмеження розростання міських агломерацій і стимулювання промислового будівництва в японській провінції; 2) значні державні інвестиції у виробничу та соціальну інфраструктуру; 3) початок нового етапу аграрної реформи в країні. Потрібно зауважити, що чималу роль у досягненні значних успіхів реалізації згаданої програми відіграло залучення регіонального програмування Японії до системи загальнонаціональних програм.

Стратегія переструктуризації господарства регіону була реалізована в Нідерландах у програмі спільних дій уряду та місцевої влади Південного Люксембурга. У ній ставилося завдання за умов закриття шахт забезпечити рівень безробіття не вище середнього по країні. В результаті виконання програми процес переструктуризації успішно завершився в 1993 році. Неперспективний периферійний регіон став важливим адміністративним і комерційним центром Європейського Союзу [70].

Як показує проведене дослідження зарубіжного досвіду стратегічного управління, впровадження та реалізація програм розвитку більшості проаналізованих країн орієнтовані переважно на регіональний аспект управління. Так, у Франції, Японії, Нідерландах в основу стратегічного управління покладене вирішення питань регіонального програмного розвитку.

В Україні на сьогодні створена достатньо широка інституційна структура органів управління та регулювання природокористуванням (підрозділ 2.2). Разом з тим на рівні країни та регіонів прийнято і затверджено нормативно-правові акти, програми та стратегії розвитку регіонів, націлені на вирішення питань у сфері природокористування, визначення прав та обов'язків суб'єктів системи регіонального природокористування, формування пріоритетних напрямів регіонального розвитку в контексті забезпечення екологічної та фінансової безпеки (підрозділ 1.2).

У теорії стратегічного управління існують різні підходи до визначення сутності стратегії. Найбільш розширений зміст поняття «стратегія» пропонує Г. Мінцберг: стратегія як план, стратегія як позиція, стратегія як принцип поведінки, стратегія як перспектива, стратегія як прийом [113].

В. Марача [106] розглядає стратегію як трирівневу систему, що містить: місію (стратегічну мету) розвитку регіону; стратегічний напрям розвитку регіону, сформульований у вигляді цільових вимог і задоволення яких слугує досягненню стратегічної мети; стратегічні дії – комплекси програмних заходів та окремих дій, проекти всіх рівнів, за допомогою яких повинні бути вирішені завдання, спрямовані на реалізацію стратегічної мети в межах стратегічних напрямів регіонального розвитку.

Стратегія може бути подана як сукупність певних правил, певних політичних механізмів, певних рішень щодо майбутнього розвитку регіону [213]. У методологічному аспекті сутність стратегії визначається на основі типологізації, методу наукового пізнання, спрямованого на розбиття деякої досліджуваної сукупності об'єктів, упорядкованих і систематизованих на групи, що мають певні властивості.

На думку російських вчених, стратегії мають бути притаманні такі характеристики: розширення приватної ініціативи та розвиток конкуренції; ефективна соціальна та промислова політика; налагодження взаємодії бізнесу, державного та регіонального управління й суспільства; міцна державна та

регіональна влада; підвищення якості інститутів управління; забезпечення високого рівня людського капіталу; створення інноваційної економіки [141].

Як вважає Авраменко Н. П. [2], для стратегії з позицій системного підходу характерні такі елементи:

- сукупність принципів вибору напрямків територіального розвитку, довгострокових пріоритетів розвитку регіону;
- комплекс дій органів влади, суб'єктів господарювання, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей розвитку регіону;
- фінансові джерела, що забезпечують соціо-еколого-економічний розвиток регіону.

Підсумовуючи, автор зазначає, що з позиції системного підходу стратегія соціо-еколого-економічного розвитку території – це сукупність заходів, що забезпечує такий стан організованості, цілеспрямованості та узгодженості дій у соціо-еколого-економічній системі, за якого потенціал системи багаторазово перевищує суму потенціалів усіх складових її підсистем. Систематизація підходів до класифікації стратегій розвитку регіону наведена в табл. 3.1.

Незважаючи на широке використання поняття «стратегія розвитку» в науковій і популярній літературі, часте вживання у своїх виступах державними та політичними діячами, необхідність розроблення такої стратегії підтримується не всіма учасниками процесу реформування економіки України.

Основними аргументами на користь розроблення стратегії соціо-еколого-економічного розвитку регіону виступають наступні:

- стратегія соціально-економічного розвитку розширює систему цільових орієнтирів, слугує основою і важливим доповненням поточної та середньострокової програми економічної політики;
- вибір стратегії розвитку формує вектори майбутнього розвитку регіону та країни на перспективу;
- формування стратегії розвитку та її дотримання змусить усіх учасників реформування більш зважено підходити до коригування умов роботи суб'єктів господарювання, обґрунтовувати ієрархію і послідовність прийнятих заходів;

- поява стратегії розвитку сприятиме визначенню ідеології реформ та ідентифікації ролі держави в управлінні економікою в умовах ринку;
- при відсутності науково обґрунтованого стратегічного напрямку розвитку України в найближчі кілька років можливе значне скорочення обсягу основних виробничих фондів і закріплення сировинної спеціалізації економіки країни.

Таблиця 3.1

Класифікація стратегій регіонального розвитку [складено на основі 47, 111, 80, 112, 192, 193, 203, 205, 224]

Класифікаційна ознака	Вид стратегій
1	2
Залежно від інструментального набору дій	– активні; – пасивні
Залежно від об'єкта охоплення стратегічними діями	– територіальні; – галузеві; – інтегральні
Залежно від проблематики стану внутрішнього потенціалу регіону	– розвитку; – стабілізації
Залежно від регіональних умов	– унікальності; – диверсифікації
За рівнем формування стратегії	– глобальні стратегії розвитку; – національні стратегії розвитку; – регіональні стратегії розвитку; – місцеві стратегії розвитку
Класифікація стратегій за А. Дж. Стріклендом та А. А. Томпсоном	– наступальна стратегія; – захисна стратегія; – стратегія вертикальної інтеграції
Типи зовнішньоекономічних стратегій	– стратегія ізоляції; – стратегія протекціонізму; – стратегія вільної торгівлі; – стратегія наповнення дефіцитного ринку
Класифікація стратегій за Г. Грінлі (за життєвим циклом підприємства)	– стратегія зростання; – стратегія стабілізації; – стратегія виживання
За сферою дії стратегії на соціо-еколого-економічну систему	– екологоорієнтована стратегія; – стратегія економічного розвитку; – соціальноорієнтована стратегія; – соціоекономічна стратегія розвитку; – еколого-економічна стратегія розвитку; – соціоекологічна стратегія розвитку

Продовження таблиці 3.1

1	2
За способом дії на соціо-еколого-економічну систему	<ul style="list-style-type: none"> – біфуркаційні стратегії розвитку; – адаптаційні стратегії розвитку; – стабілізаційні стратегії розвитку

Необхідність розроблення стратегії, на нашу думку, викликана зростаючою диференціацією рівнів соціо-еколого-економічного розвитку, наявністю проблемних регіонів із гострими соціальними, економічними, екологічними проблемами, дезінтеграцією економічного простору та іншими причинами. Розроблення та впровадження стратегій регіонального розвитку пов'язані, насамперед, з обґрунтуванням загальних підходів до формування довгострокових пріоритетів розвитку держави та регіонів зокрема.

Формування регіональної стратегії розвитку, націленої на забезпечення екологічної безпеки, дозволить визначити пріоритетні вектори функціонування системи регіонального природокористування, напрями та форми перетворень системи господарювання на регіональному рівні.

Правильний вибір стратегії дозволить сконцентрувати зусилля та ресурси на реалізації потенціалу еколого-економічного розвитку і тим самим забезпечити конкурентоспроможність регіонів за ринкових умов господарювання.

З урахуванням результатів проведеного аналізу досліджень з теорії та практики стратегічного управління розвитком регіонів пропонуємо здійснювати управління екологічною безпекою поетапно (на основі процесного підходу до управління). Послідовність етапів управління екологічною безпекою в нашому дослідженні подана на рис. 3.1

Передумовою до реалізації стратегічного управління екологічною безпекою є визначення вектору розвитку регіону в контексті вибору кластерного або галузевого підходу до управління.

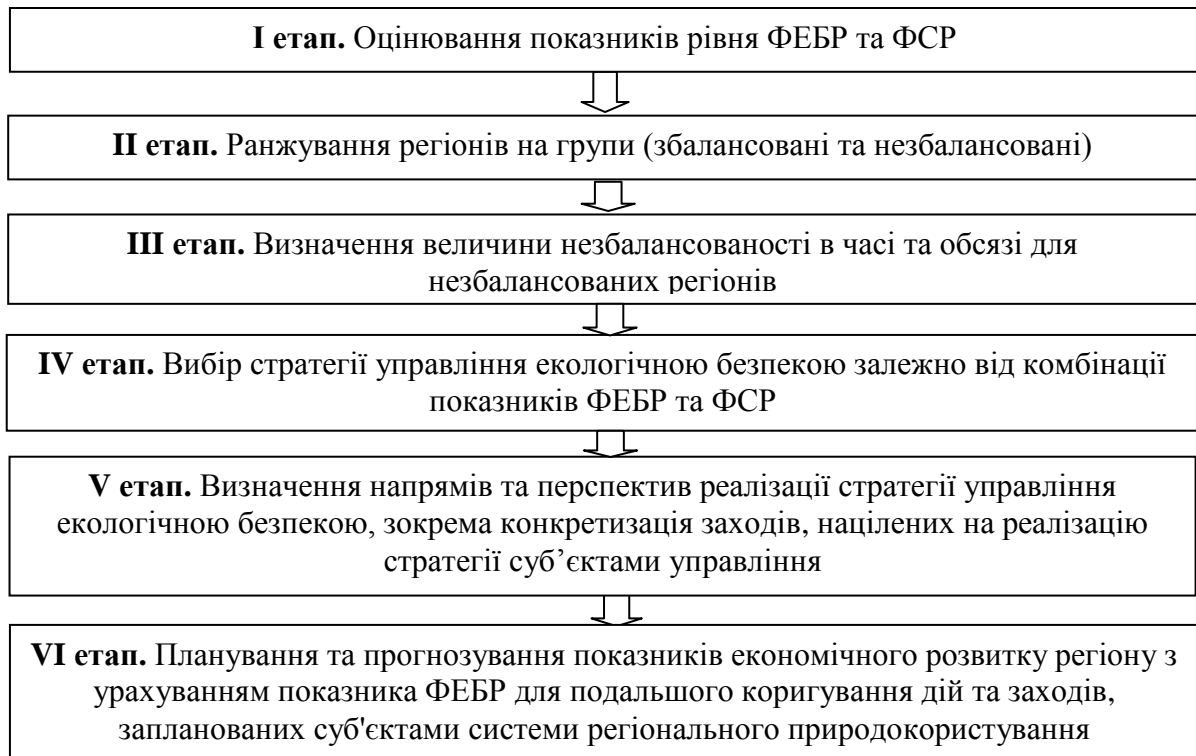

Рисунок 3.1 – Етапи управління екологічною безпекою регіону (розроблено автором)

До недавнього часу в теорії та практиці управління більшості країн переважав галузевий підхід до здійснення стратегічного менеджменту. Саме він і визначав основні вектори формування державної політики регіонів [44]. Однак, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економічних систем та їх орієнтації на врахування соціально-екологічних факторів галузевий принцип до управління регіональним розвитком виявляється застарілим, адже прозоро не визначається ні суб'єкт, ні об'єкт такого розвитку [151]. Сучасні методи та підходи до реалізації управлінського апарату мають враховувати необхідність створення умов для розвитку регіональних структур та його забезпечення в стратегічній перспективі. Одним із таких підходів до управління виступає кластерний підхід.

Так, М. Балджи [10]. стверджує, що саме кластери є сучасними прогресивними формами функціонування соціо-еколого-економічних систем. На думку вченого, практика використання кластерних основ може бути

поширена на реалізацію регіонального природокористування. Так, впровадження кластерів регіонального природокористування на основі спільного інтересу зацікавлених осіб, що використовують природні ресурси, може стати основою до формування регіональних та національних мереж забезпечення ресурсозберігаючого розвитку країни.

Уперше визначення поняття «кластер» запропонував М. Портер. Під кластером вчений розумів «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій у певних областях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу» [145].

З урахуванням того факту, що на кластерних засадах перспективно будується стратегічне партнерство уряду та регіональних органів влади, вважаємо, що кластерні основи співпраці можуть бути поширені й в Україні. Дослідженням кластерної теорії займалася низка українських вчених, таких як: Ю. Наврузов [117], В. Руденко [158], С. Соколенко [189], В. Чужиков [234].

Вважаємо достатньо об'єктивною думку С. Соколенка, який стверджує, що «в умовах глобалізації тим регіональним структурам, яким не вдається створити кластери на основі кластерного аналізу, загрожує втрата конкурентоспроможності та ринкової рівноваги» [189]. Під кластером науковець розуміє «територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво продукції світового рівня» [189].

В. Руденко порівнює поняття кластера та виробничо-територіальної системи. Єдину різницю автор вбачає в пріоритетності розробки інновацій при кластерному підході до управління [158].

Цікавим є погляд В. Чужикова, який зазначає, що кластер слугує прикладом швидкого економічного зростання регіонів та ефективним способом залучення іноземних інвестицій [234]. Таким чином, за умов формування механізму управління ФЕБР кластерний підхід стає об'єктивною основою для формування взаємовідносин між суб'єктами СРП та їх взаємодії з об'єктами.

Для більш повного розуміння сутності кластера його розглядають як інтегрований показник, що є поєднанням 7К: концентрації, кооперації, конкуренції, комунікації, координації, конкурентоспроможності, компетенції [50]. Так, створення кластера в регіональній економіці націлене на забезпечення концентрації виробництва та реалізації продукції, кооперації зусиль над поширенням інноваційних процесів, забезпечення конкурентних переваг, комунікаційних процесів у рамках кластерного утворення та спільної координації діяльності. В основу правильного вирішення поставленого завдання покладена наявність компетенції підприємств, організацій та установ, об'єднаних у кластер. Це дає можливість, успішно діяти на основі практичного досвіду, умінь та знань під час вирішення поставлених професійних завдань. У цілому такі чинники в сукупності підвищують конкурентоспроможність регіону, створюючи нові умови та вимоги до ведення бізнесу.

Дослідження робіт вчених у контексті теорії та практики кластерів показало наявність як низки переваг, так і недоліків кластерного підходу [72].

Переваги кластерного підходу регіонального розвитку:

1. Зростання бази оподаткування.
2. Диверсифікація економічного розвитку регіону.
3. Значне спрощення доступу підприємств до різних видів ресурсів (природних, інформаційних, фінансових тощо).
4. Зменшення величини ризиків, що супроводжують фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарювання (фінансові, кредитні ризики); забезпечення стабільності та високого рівня прогнозованості грошових потоків.
5. Зростання обсягів збуту на основі забезпечення стійких логістичних потоків між підприємствами-учасниками кластера.
6. Зростання рівня інноваційного розвитку суб'єктів господарювання.
7. Розвиток інституту кластеризації, що дозволяє створити ефективні інституціональні умови для залучення всіх ресурсів та підвищення конкурентоспроможності регіону.

8. Зменшення розміру трансакційних витрат, що включають витрати на ведення бізнесу, пошук інформації, налагодження взаємозв'язків з постачальниками, укладання контрактів, встановлення та підтримання відносин з внутрішніми та зовнішніми контрагентами підприємства.

9. Налагодження партнерської співпраці на договірній основі між членами кластеру, що сприяє формуванню спільного інформаційного середовища.

10. Синергетичний ефект від використання адміністративного ресурсу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з урахуванням інтересів регіону та територіальної громади, можливість задіяти інвестиційний потенціал приватних партнерів для підвищення рівня техніко-економічних показників діяльності регіону.

Недоліками кластерного підходу є:

1. Відсутність досвіду, чітких методик, економічних зв'язків, низька якість бізнес-клімату, психологічна неготовність до кооперації.

2. Законодавча неврегульованість поняття кластеру, корупція в державних органах, технологічна відсталість України.

3. Зосередження уваги суб'єктів господарювання на встановленні та підтриманні в основному внутрішніх зв'язків. Натомість недостатня зацікавленість тенденціями появи та функціонування сучасних технологій та обладнання можуть стати причиною їх морального старіння, та як наслідок - зниження конкурентоспроможності.

4. Недостатня конкуренція в окремих кластерах знижує активність підприємств щодо проведення заходів щодо удосконалення механізму та інструментарію процесу виробництва та збутової діяльності.

5. Відносна віддаленість промислових підприємств від постачальників сировини та споживачів кінцевої продукції.

6. Залежність результуючих показників діяльності кластера від ефективності роботи кожного підприємства-учасника.

7. Унікальні характеристики кожного кластеру ускладнюють проведення оцінки ефективності результатів його функціонування, адже втрачається можливість його порівняння з іншими кластерами.

8. Висока питома вага в галузевій структурі України виробництва екстенсивного напрямку.

На основі аналізу сутності поняття кластеру та з метою подальшого використання в роботі будемо розуміти під ним таку форму інтеграції суб'єктів СРП, що на основі ефективно побудованої взаємодії та взаємозв'язку дозволить забезпечити високий рівень ФЕБР шляхом формування своєчасного, повного та оптимально розподіленого фінансового забезпечення.

Незважаючи на суттєву обмеженість у використанні галузевого підходу до управління, більшість розробників регіональних стратегій розвитку та програм і концепцій соціально-економічного розвитку продовжують працювати в даному напрямку. З урахуванням вказаного, вважаємо, доцільним при стратегічному управлінні екологічною безпекою регіону на основі ФЕБР використання як галузевого, так і кластерного підходів до управління.

Вибір стратегії управління екологічною безпекою пропонуємо здійснювати на основі матричного підходу.

У цілому в теорії та практиці стратегічного управління виділяють такі методи прийняття управлінських рішень [160]:

1) теорію ігор, тобто прогностичний розрахунок можливих дій «противника», конкурента, що бере участь у конфліктній ситуації;

2) дерево рішень, що передбачає визначення розгалужених проблем і пошук відповідних рішень на основі використання графічних методів та теорії ймовірності;

3) аналітико-систематизаційний метод, що поєднує в собі аналіз ситуації, аналіз проблем та аналіз рішень;

4) метод ділових ігор, за якого здійснюється імітована діяльність суб'єктів, що ухвалюють управлінські рішення; при цьому враховуються фактори та причини зміни ситуації на підприємстві;

5) груповий метод, що передбачає створення серед управлінських структур регіону спеціальних груп для ухвалення рішень;

б) матричний метод, тобто викладення у вигляді матриці альтернативних варіантів реалізації управлінського рішення [160, 238].

На сьогодні здійснення аналітичної діагностики діяльності економічного суб'єкта на основі матричного методу є одним із найперспективніших інструментаріїв формування та розроблення сценаріїв розвитку, зокрема регіонального розвитку, орієнтованого на забезпечення екологічної безпеки, що дає можливість урахувати та оперативно відреагувати на зміни й фактори внутрішнього та зовнішнього середовища.

В основу використання саме матричного методу ми поклали двовимірну матрицю. Так, у процесі формування управлінського рішення на стратегічну перспективу такий підхід дозволить забезпечити вибір успішної стратегії розвитку регіону, що сприятиме підвищенню ефективності управління за рахунок зростання рівня ФЕБР за її збалансованості з показниками ФСР суб'єктів системи регіонального природокористування.

Будуючи двовимірну матричну модель у дисертаційному дослідженні, крім визначення ключових показників-критеріїв вибору стратегії управління екологічною безпекою регіону (ФЕБР та ФСР), необхідно визначити кількість груп (інтервалів) вибірки та довжину інтервалів у межах кожної групи. Це дозволить у подальшому віднести регіон до тієї чи іншої групи для розроблення стратегії управління у перспективі.

Для визначення оптимального числа груп у роботі використовується формула Стерджесса [81]:

$$n = 1 + 3.322 \cdot \lg N, \quad (3.1)$$

де n – число груп;

N – обсяг вибірки.

Після визначення числа груп необхідно визначити інтервал – значення варіативної ознаки, що знаходиться в певних межах. Кожен інтервал має верхню та нижню межі, свою довжину (різницю між верхньою та нижньою межами). Довжина інтервалу визначається за формулою

$$h = \frac{R}{n - 1}, \quad (3.2)$$

де $R = x_{\max} - x_{\min}$ – розмах вибірки; x_{\max} , x_{\min} – максимальне та мінімальне значення ознаки. Перший інтервал групування звичайно має довжину $(x_{\min} - \frac{h}{2}; x_{\max} + \frac{h}{2})$, тобто x_{\min} є серединою першого інтервалу.

На основі наведеного методу в роботі пропонуємо виділити три рівні ФЕБР та три рівні ФСР із довжиною інтервалу 0,33. Це сприятиме забезпеченню зіставності цих показників.

В основу розподілу регіонів на групи залежно від комбінації значень ФЕБР та ФСР покладено принцип збалансування.

Формуючи теоретичний базис забезпечення ФЕБР (підрозділ 2.1), ми обґрунтували сутність принципу збалансування фінансово-екологічних індикаторів, що полягає в узгодженні фінансових можливостей регіону (що реалізується через показник ФСР) з його потребами на забезпечення реалізації ФЕБР.

Під час здійснення стратегічного управління принцип збалансування фінансово-екологічних показників має тривимірну природу:

- шляхом збалансування рівня ФСР у часі: наскільки фактичне значення рівня ФСР у відповідному періоді відповідає (балансує, зіставляється) середньому рівню ФСР за певний проміжок часу;
- шляхом збалансування рівня ФЕБР у часі: наскільки фактичне значення рівня ФЕБР у відповідному періоді відповідає (балансує, зіставляється) середньому рівню ФЕБР за певний проміжок часу;
- шляхом збалансування між собою рівня ФСР та рівня ФЕБР в обсязі:

наскільки вистачає фінансових можливостей регіону для забезпечення потреб у реалізації ФЕБР.

Коефіцієнт збалансування рівня фінансової спроможності регіону в часі ($K_{з_{\Phi CP}}$) пропонуємо знаходити за формулою

$$K_{з_{\Phi CP}} = \sqrt[n]{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (\Phi CP_t^i - \overline{\Phi CP_t^i})^2}, \quad (3.3)$$

де ΦCP_t^i – рівень фінансової спроможності і-го регіону в t-му році;

$\overline{\Phi CP_t^i}$ – середній рівень фінансової спроможності і-го регіону за період T;

n – тривалість періоду, за який аналізується $K_{з_{\Phi CP}}$, роки.

Значення $K_{з_{\Phi CP}}$ варіюється від 0 до 1. При цьому чим нижча величина $K_{з_{\Phi CP}}$, тим менше фактичне значення ФСР у відповідному періоді відрізняється від середнього рівня ФСР, тобто ризики, пов'язані з фінансовими можливостями регіону, є мінімальними. І навпаки, чим ближчим є значення ФСР до 1, тим вищими є ризики.

Коефіцієнт збалансування рівня ФЕБР у часі ($K_{з_{\Phi EBP}}$) знаходимо за формулою

$$K_{з_{\Phi EBP}} = \sqrt[n]{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (\Phi EBP_t^i - \overline{\Phi EBP_t^i})^2}, \quad (3.4)$$

де ΦEBP_t^i – рівень фінансово-екологічної безпеки і-го регіону в t-му році;

$\overline{\Phi EBP_t^i}$ – середній рівень фінансово-екологічної безпеки і-го регіону за період T;

n – тривалість періоду, за який аналізується $K_{з_{\Phi EBP}}$, роки.

Значення $K_{з_{\Phi EBP}}$ також варіюється в межах від 0 до 1. Для нього застосовується та сама логіка, що й для $K_{з_{\Phi CP}}$.

Визначення ступеня збалансування рівня ФСР із рівнем ФЕБР (γ) пропонуємо здійснювати за формулою

$$\gamma = \frac{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (\Phi CP_t^i - \overline{\Phi CP_t})^2}}{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (\Phi EB P_t^i - \overline{\Phi EB P_t})^2}}. \quad (3.5)$$

При цьому фінансові можливості регіону вважаються збалансованими з його потребами на реалізацію фінансово-екологічної безпеки за $\gamma = 1$. В інших випадках спостерігається незбалансованість показників ФЕБР та ФСР.

У роботі виділені такі групи регіонів залежно від комбінації значень ФЕБР та ФСР:

1) регіони зі збалансованим рівнем ФЕБР та ФСР. Для таких регіонів під час визначення величини рівня ФСР та ФЕБР виконуються такі умови:

- 1) $\begin{cases} 0 \leq \Phi EB P \leq 0,33, \\ 0 \leq \Phi CP \leq 0,33; \end{cases}$
- 2) $\begin{cases} 0,33 < \Phi EB P \leq 0,66, \\ 0,33 < \Phi CP \leq 0,66; \end{cases}$
- 3) $\begin{cases} 0,66 < \Phi EB P \leq 1, \\ 0,66 < \Phi CP \leq 1; \end{cases}$

2) регіони з незбалансованим рівнем ФЕБР та ФСР, для яких виконуються такі умови:

- 1) $\begin{cases} 0 \leq \Phi EB P \leq 0,66, \\ 0,33 < \Phi CP \leq 1; \end{cases}$
- 2) $\begin{cases} 0,33 < \Phi EB P \leq 1, \\ 0 < \Phi CP \leq 0,66. \end{cases}$

Залежно від значень комбінації показників ФЕБР та ФСР, розрахованих для відповідного регіону, будується процес стратегічного управління розвитком регіону (рис. 3.2).

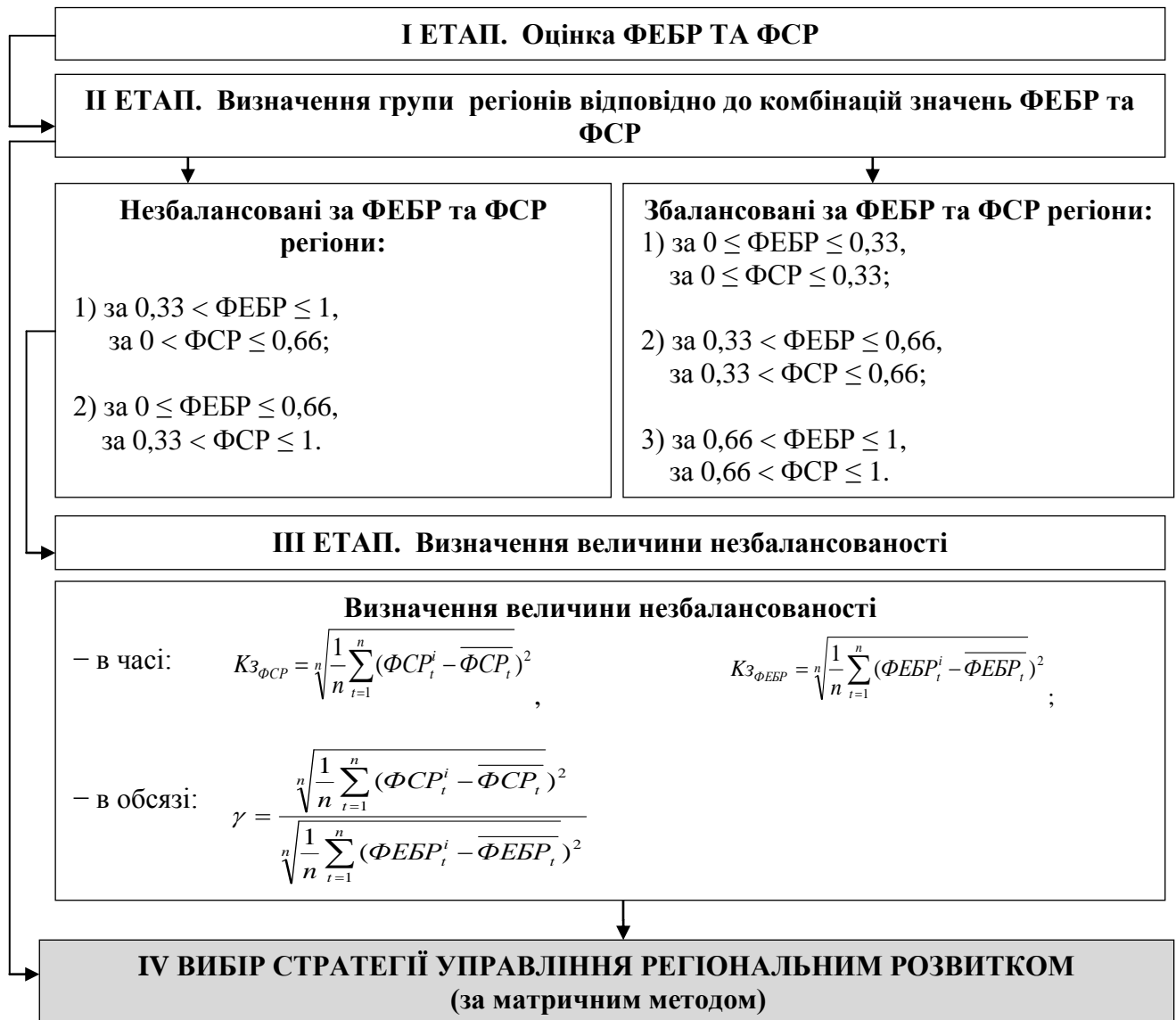

Рисунок 3.2 – Алгоритм вибору стратегії управління ФЕБР (розроблено автором)

Таким чином, в основу вибору стратегії управління екологічною безпекою покладене оцінювання показників ФСР та ФЕБР у розрізі регіонів, визначення групи регіонів відповідно до комбінації значень їх ФЕБР та ФСР (збалансовані та незбалансовані), розрахунок величини незбалансованості в часі та обсязі для незбалансованих регіонів та вибір стратегій розвитку на перспективу.

Як уже зазначалося вище, вибір стратегічного підходу до управління ФЕБР пропонуємо здійснювати на основі матричного підходу. Матриця побудована на принципі діагональної закономірності (рис. 3.3), тобто більш

перспективним для стратегічного розвитку в контексті управління екологічною безпекою будуть показники ФЕБР та ФСР, що наближаються до 1, та відповідно – стратегії розвитку, що знаходяться у правому верхньому куті, й навпаки, менш стабільними та відносно ризикованими (наявні зовнішні та внутрішні загрози) – ті, що знаходяться в нижньому лівому куті. Залежно від комбінації показників ФЕБР та ФСР для регіону обирають відповідну стратегію управління екологічною безпекою і визначають ключові напрями її реалізації.

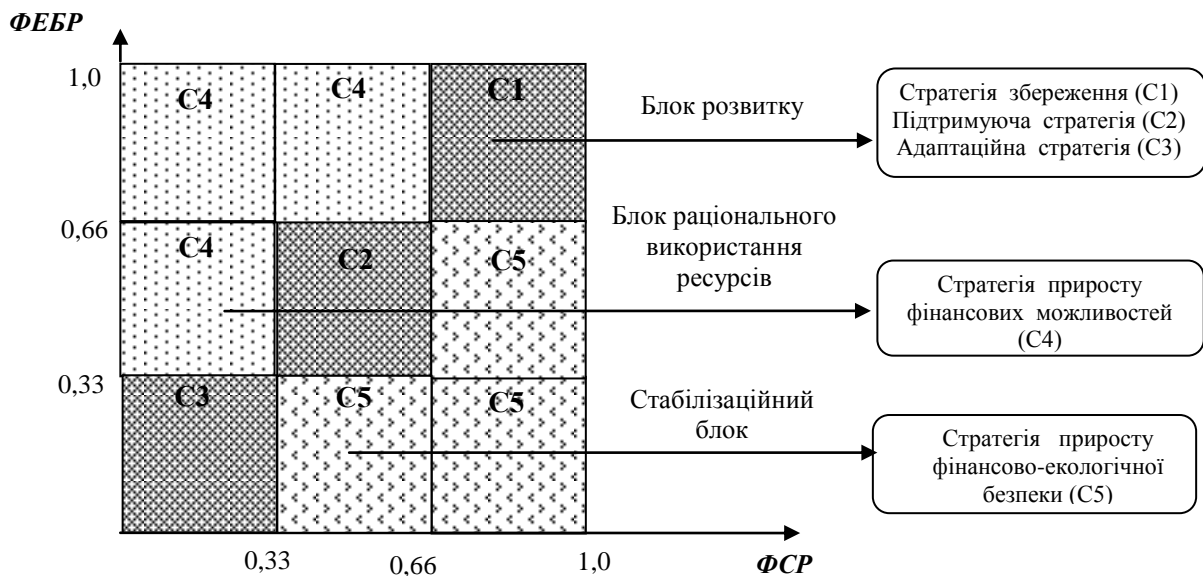

Рисунок 3.3 – Матриця відбору пріоритетних стратегій управління екологічною безпекою регіону (розроблено автором)

Поле матриці умовно поділене нами на три блоки: блок розвитку, блок раціонального використання ресурсів, стабілізаційний блок. Блок розвитку характеризується збалансованістю потреб на забезпечення фінансово-екологічної безпеки з обсягами фінансових можливостей регіону. Цей блок визначено як оптимальний та найбільш перспективний для регіонального розвитку. Залежно від значень рівня ФЕБР та ФСР суб'єкти СРП обирають адаптаційну стратегію, підтримуючу стратегію, або стратегію збереження. Тобто в цьому блоці потреби та можливості у фінансових ресурсах для забезпечення фінансово-екологічної безпеки є збалансованими.

Блок раціонального використання ресурсів характеризується рівнем ФЕБР вищим за середній, і навпаки – показники фінансової спроможності в цьому блоці – нижчі за середні. Блок характеризується незбалансованістю фінансових можливостей регіону з потребами на реалізацію ФЕБР, тобто фінансові ресурси, згенеровані суб'єктами системи, не покривають мінімально необхідний обсяг ресурсів для забезпечення екологічних потреб. Тому це є блок раціонального, або ефективного, використання фінансових ресурсів на реалізацію ФЕБР.

Стабілізаційний блок, як і блок раціонального використання ресурсів, характеризується незбалансованістю в обсягах фінансових ресурсів із потребами на ФЕБР. У рамках цього блоку суб'єкти СРП обирають стратегію приросту безпеки, тобто зростання її рівня в перспективі. Фінансові ресурси, згенеровані суб'єктами системи, в цій ситуації перевищують мінімально необхідний обсяг ресурсів для забезпечення екологічних потреб.

У розрізі кожного блоку стратегій формуються відповідні напрями управління безпекою (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2

Характеристика стратегій управління ФЕБР (розроблено автором)

Назва блоку	Стратегія	№ стратегії	Характеристика
1	2	3	4
Блок розвитку	Стратегія збереження	C1	Забезпечення збереження досягнутого рівня фінансового та екологічного розвитку регіону, для якого характерні мінімальні регульовані та нерегульовані ризики. Коефіцієнт збалансованості в межах допустимих значень
	Підтримуюча стратегія	C2	Необхідність пошуку резервів як підвищення фінансової стійкості, так і акумулювання достатнього обсягу фінансових ресурсів для впровадження екологоорієнтованих заходів для підвищення рівня ФЕБР

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4
	Адаптаційна стратегія	C3	Незважаючи на збалансованість рівнів ФСР та ФЕБР для таких регіонів, їх фінансове забезпечення та безпека залишаються на досить низькому рівні (менше 0,33), що в свою чергу може негативно вплинути як на розвиток суміжних областей, так і країни в цілому. Саме тому таким регіонам повинна віддаватися перевага під час розподілу бюджетних коштів.
Блок раціонального використання ресурсів	Стратегія приросту фінансових можливостей	C4	До регіонів, для яких рівень фінансових можливостей вище рівня фінансово-екологічної безпеки доцільним є використання інструментів економічного регулювання: екологічних вимог, стандартів, штрафів, санкцій. Це зумовлено однією з двох можливих причин: нарощенням фінансової спроможності за рахунок ресурсоемного використання природних ресурсів та значного навантаження на навколишнє середовище; або неефективним використанням фінансових ресурсів при реалізації екологічної політики
Стабілізаційний блок	Стратегія приросту безпеки	C5	Для регіонів з рівнем фінансово екологічної безпеки більше 0,33 здійснення стратегічного управління має бути націлене на залучення додаткових обсягів фінансових ресурсів, в тому числі іноземних інвестицій. Крім того, за даною стратегією передбачається участь суб'єктів керованої підсистеми організаційно-економічного механізму управління ФЕБР у програмах розвитку щодо обміну досвідом з європейськими країнами на предмет переходу до моделі сталого розвитку, зокрема підвищення рівня екологічної безпеки.

Використання стратегій стабілізаційного блоку, тобто стратегій з надлишком фінансових ресурсів, передбачає забезпечення ефективного перерозподілу фінансових ресурсів між напрямками екологічної політики. Доцільним є збільшення обсягу фонду розвитку за рахунок інвестиційних субвенцій із Державного бюджету (або бюджету органів місцевого самоврядування). Пріоритетним є нарощування фінансової бази для реалізації інвестиційнопривабливих екологоорієнтованих проектів та зменшення обсягів фінансових ресурсів для покриття екологічних податків, зборів та штрафів шляхом їх усунення.

Під час використання стратегій блоку раціонального використання ресурсів, тобто стратегій з дефіцитом фінансових ресурсів, виникає потреба у максимально раціональному розподілі та ефективному використанні наявних фінансових ресурсів. При цьому доцільно розвивати та нарощувати дієздатність і стійкість. Штрафні санкції за забруднення довкілля мають бути високими, адже за умови їх незначної величини для суб'єкта господарювання буде вигідніше порушувати екологічне законодавство, набираючи обертів виробничо-господарської діяльності, тим самим примножуючи в значній мірі прибуток, що компенсуватиме витрати на сплату штрафів.

Реалізація стратегій блоку розвитку, тобто збалансованого за рівнем ФЕБР та ФСР, передбачає вдосконалення механізмів та інструментів забезпечення функціонування системи ФЕБР. Це дозволить поступово рухатися від адаптаційної екологоорієнтованої стратегії забезпечення фінансової рівноваги до стратегії збереження такої рівноваги.

Реалізація стратегічного управління екологічною безпекою в розрізі регіонів країни на основі запропонованого в дисертаційному дослідженні матричного підходу дозволить своєчасно визначити оптимальний набір інструментів та заходів щодо регіонального розвитку території на основі обраної стратегії забезпечення безпеки.

3.2 Оцінювання рівня фінансово-екологічної безпеки та фінансової спроможності регіонів України

Функціонування економіки України на сучасному етапі розвитку суспільства потребує пошуку нових механізмів взаємодії з навколишнім середовищем та управління екологічно безпечним розвитком держави. Проведений у розділі 1.3 аналіз сучасних тенденцій екологічного та економічного розвитку регіонів України засвідчив наявність істотних

диспропорцій в екологічному розвитку окремих регіонів та нерівномірність їх фінансового забезпечення.

За цих умов виникає об'єктивна необхідність дослідження особливостей регіонального розвитку в контексті фінансової та екологічної складових, що надасть можливість об'єктивно оцінити рівень екологічної безпеки на поточний період, сформувані відповідній інструментарій її управління та забезпечення на майбутнє.

На основі наведеного в підрозділі 2.3 підходу до оцінювання екологічної безпеки за допомогою показників ФЕБР та ФСР проведемо оцінювання їх значень по регіонах країни в розрізі головних суб'єктів системи регіонального природокористування. Фінансова спроможність органів місцевого самоврядування є інтегральним показником, що відображає потенційні можливості органів місцевої влади до фінансування заходів екологічного спрямування за рахунок власних ресурсів і відображає рівень фінансової автономії та самостійності регіону.

Наведені у Додатку Д результати розрахунку окремих коефіцієнтів, що характеризують рівень фінансової спроможності, свідчать про істотну диференціацію фінансового розвитку регіонів України. Так, рівень бюджетної самостійності переважної більшості регіонів є нижчим за 40 %, однак для Дніпропетровської, Київської та Харківської областей він перевищує 50 %. Найнижче значення мають Тернопільська, Закарпатська та Волинська області (24 %), що свідчить про істотну фінансову залежність органів місцевого самоврядування від трансфертів із державного бюджету під час фінансування видатків місцевого бюджету. Для переважної більшості регіонів країни частка трансфертів у загальній величині доходів перевищує 60 % (рис. 3.4).

Негативною динамікою характеризується зміна коефіцієнта бюджетного покриття (табл. 3.3). Для переважної більшості областей країни впродовж останніх років його значення зменшилося майже вдвічі. Так, на кінець 2014 року практично для всіх регіонів країни здійснювані ними витрати не покривалися власними доходами. Для Волинської, Закарпатської, Івано-

Франківської, Тернопільської, Чернівецької областей лише 20 % витрат можуть бути профінансовані за рахунок власних ресурсів. Зважаючи на значення розрахованих нами коефіцієнтів бюджетного покриття та частки трансфертів, можна зробити висновок про досить низькі фінансові можливості регіонів країни до фінансування заходів екологічного спрямування.

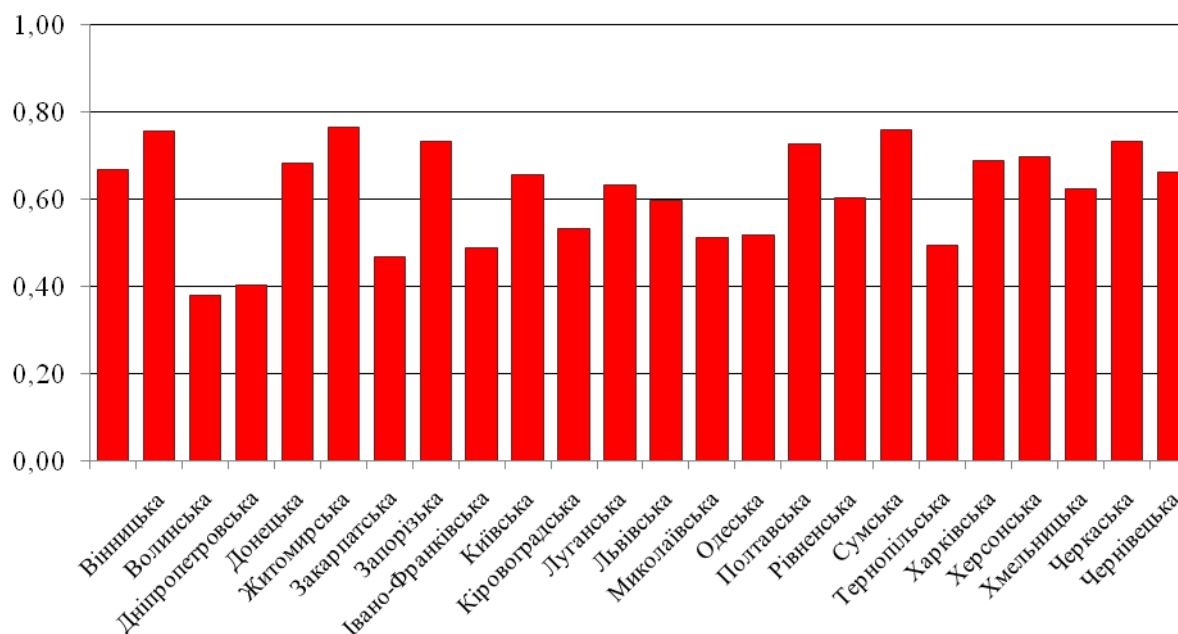

Рисунок 3.4 – Частка трансфертів у загальній величині доходів у розрізі регіонів України за 2014 рік (складено на основі [127])

Таблиця 3.3

Аналіз коефіцієнта бюджетного покриття в розрізі регіонів України в динаміці за період з 2010 по 2014 р. (складено на основі [127])

Область України	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1	2	3	4	5	6
Вінницька	0,76	0,55	0,48	0,37	0,31
Волинська	0,58	0,43	0,37	0,27	0,23
Дніпропетровська	1,46	1,01	0,91	0,69	0,57
Донецька	1,42	1,01	0,95	0,67	0,58
Житомирська	0,76	0,53	0,46	0,35	0,30
Закарпатська	0,59	0,41	0,34	0,27	0,22
Запорізька	1,10	0,77	0,76	0,56	0,50

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6
Івано-Франківська	0,68	0,46	0,38	0,31	0,25
Київська	1,10	0,81	0,78	0,51	0,50
Кіровоградська	0,79	0,57	0,52	0,39	0,32
Луганська	1,08	0,83	0,72	0,52	0,47
Львівська	0,92	0,62	0,54	0,41	0,35
Миколаївська	0,92	0,66	0,56	0,45	0,36
Одеська	1,13	0,74	0,64	0,50	0,42
Полтавська	1,08	0,83	0,79	0,52	0,50
Рівненська	0,69	0,50	0,44	0,32	0,26
Сумська	0,86	0,66	0,60	0,44	0,38
Тернопільська	0,57	0,41	0,36	0,28	0,22
Харківська	1,16	0,78	0,72	0,54	0,47
Херсонська	0,71	0,50	0,43	0,34	0,28
Хмельницька	0,71	0,50	0,44	0,34	0,28
Черкаська	0,80	0,57	0,05	0,41	0,34
Чернівецька	0,62	0,38	0,34	0,29	0,22
Чернігівська	0,75	0,54	0,48	0,37	0,33

Як свідчать результати проведеного аналізу (табл. 3.4; додаток Д), рівень фінансової спроможності ОМС у цілому не перевищує 60 %, що зумовлює необхідність розроблення та реалізації ефективних управлінських заходів, спрямованих на управління процесом формування та розподілу фінансових ресурсів у регіоні та посилення децентралізації. В середньому за останні три роки рівень фінансової спроможності регіонів залишається на рівні 61,7 %, і свідчить про те, що органи місцевого самоврядування не можуть у повному обсязі самостійно виконувати покладені на них функції без необхідної економічної підтримки держави.

Порівняння рівня $ФС_{ОМС}$ за 2014 рік із середньорегіональним значенням показало наявність резервів до його зростання в переважній більшості регіонів країни. Так, рівень $ФС_{ОМС}$ Волинської, Закарпатської, Житомирської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької областей нижчий за середньорегіональне значення. Для 6

областей України (Дніпропетровської, Запорізької, Київської, Луганської, Одеської, Полтавської, Харківської) фактичний рівень є дещо вищим за середньорегіональний.

Таблиця 3.4

Аналіз рівня фінансової спроможності органів місцевого самоврядування за період з 2010 по 2014 р. (складено на основі [127])

Область України	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Вінницька	0,58	0,61	0,61	0,61	0,60
Волинська	0,58	0,60	0,60	0,60	0,59
Дніпропетровська	0,67	0,69	0,72	0,68	0,68
Донецька	0,67	0,68	0,70	0,67	-
Житомирська	0,59	0,61	0,61	0,61	0,60
Закарпатська	0,58	0,60	0,60	0,59	0,59
Запорізька	0,63	0,65	0,67	0,64	0,65
Івано-Франківська	0,58	0,61	0,60	0,60	0,59
Київська	0,60	0,63	0,65	0,64	0,64
Кіровоградська	0,59	0,62	0,61	0,61	0,61
Луганська	0,62	0,64	0,65	0,63	-
Львівська	0,60	0,62	0,62	0,62	0,61
Миколаївська	0,61	0,63	0,62	0,62	0,62
Одеська	0,62	0,64	0,65	0,64	0,64
Полтавська	0,62	0,64	0,64	0,63	0,64
Рівненська	0,58	0,61	0,60	0,60	0,59
Сумська	0,60	0,62	0,62	0,62	0,62
Тернопільська	0,57	0,60	0,59	0,59	0,59
Харківська	0,64	0,65	0,65	0,64	0,64
Херсонська	0,59	0,61	0,61	0,60	0,60
Хмельницька	0,58	0,61	0,60	0,60	0,60
Черкаська	0,59	0,62	0,39	0,62	0,61
Чернівецька	0,58	0,60	0,60	0,60	0,59
Чернігівська	0,59	0,62	0,61	0,61	0,61
У середньому по Україні	0,60	0,63	0,62	0,62	0,62

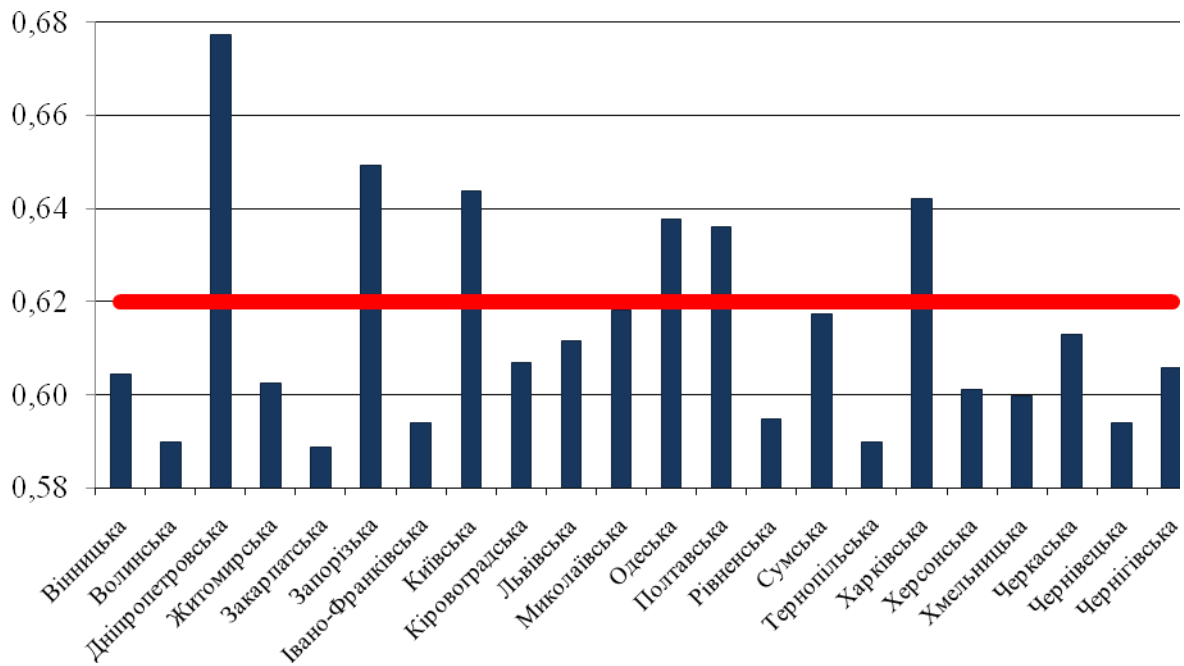

Рисунок 3.5 – Рівень фінансової спроможності ОМС в розрізі регіонів України за 2014 рік (складено на основі [127])

Важливим показником, що характеризує рівень економічного розвитку суспільства, є рівень доходів домогосподарств. Показниками, що характеризують ступінь фінансового забезпечення домогосподарств, є рівень доходів і заощаджень населення та частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму. Як свідчать наведені в додатку Е дані, впродовж останніх 5 років відбувається істотне скорочення рівня доходів населення та зменшення обсягу заощаджень. Якщо в 2010 році в середньому доходи перевищували витрати на 22 %, то в 2014 р. – лише на 3 %. У Волинській, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Одеській, Харківській, Черкаській областях обсяг доходів є навіть нижчим від обсягу витрат. Не дивлячись на суттєве зростання доходів населення в розрізі регіонів України за останні 5 років, а також зменшення частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму на 3% в країні спостерігається тенденція до перевищення витрат домогосподарств над їх доходами, що суттєво знижує показники фінансової спроможності останніх (табл. 3.5).

Таблиця 3.5 .

Аналіз рівня фінансової спроможності домогосподарств у розрізі регіонів України за 2010–2014 рр. (складено на основі [127])

Область України	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1	2	3	4	5	6
Вінницька	0,42	0,63	0,73	0,42	0,57
Волинська	0,46	0,44	0,49	0,46	0,06
Дніпропетровська	0,59	0,69	0,72	0,59	0,62
Донецька	0,76	0,83	0,99	0,76	-
Житомирська	0,53	0,58	0,53	0,53	0,48
Закарпатська	0,41	0,47	0,50	0,41	0,47
Запорізька	0,36	0,67	0,61	0,36	0,54
Івано-Франківська	0,58	0,58	0,55	0,58	0,41
Київська	0,61	0,83	0,65	0,61	0,55
Кіровоградська	0,71	0,64	0,60	0,71	0,52
Луганська	0,61	0,82	0,72	0,61	0,52
Львівська	0,69	0,58	0,55	0,69	0,53
Миколаївська	0,61	0,67	0,67	0,61	0,46
Одеська	0,23	0,02	0,01	0,23	0,00
Полтавська	0,63	0,83	0,68	0,63	0,79
Рівненська	0,59	0,52	0,53	0,59	0,47
Сумська	0,63	0,80	0,78	0,63	0,73
Тернопільська	0,61	0,54	0,47	0,61	0,43
Харківська	0,26	0,03	0,03	0,26	0,00
Херсонська	0,77	0,50	0,44	0,77	0,40
Хмельницька	0,45	0,49	0,57	0,45	0,55
Черкаська	0,47	0,54	0,48	0,47	0,41
Чернівецька	0,51	0,46	0,43	0,51	0,48
Чернігівська	0,64	0,62	0,79	0,64	0,62

У переважній більшості областей країни відбулося зниження рівня фінансової спроможності домогосподарств. Так, наприклад, якщо для Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Тернопільської областей цей показник у 2010 році був на рівні 70 %, то вже у 2014 році він знаходився на рівні 40 %. Лише для 5 областей (Вінницької, Запорізької, Хмельницької, Сумської, Полтавської) значення показника зросло порівняно з 2010 роком.

За умов обмеженості бюджетних коштів та високого ступеня централізації важливого значення набуває аналіз показників фінансової забезпеченості суб'єктів господарювання як головних суб'єктів системи регіонального природокористування. Саме суб'єкти господарювання в процесі підприємницької діяльності найбільше впливають на навколишнє природне середовище, а отже, повинні бути головними інвесторами під час реалізації проектів екологічного спрямування.

Ключовими показниками, що характеризують рівень фінансової спроможності суб'єктів господарювання, є показники фінансової стійкості та інвестиційної активності. Аналіз питомої ваги інвестицій на заміну або придбання основних засобів до загального обсягу інвестицій свідчить про істотну диференціацію в розрізі регіонів країни. Так, якщо в Сумській, Тернопільській, Закарпатській, Житомирській областях цей показник становить 70–75 %, то в Івано-Франківській, Харківській областях він не перевищує 40 % (рис. 3.6).

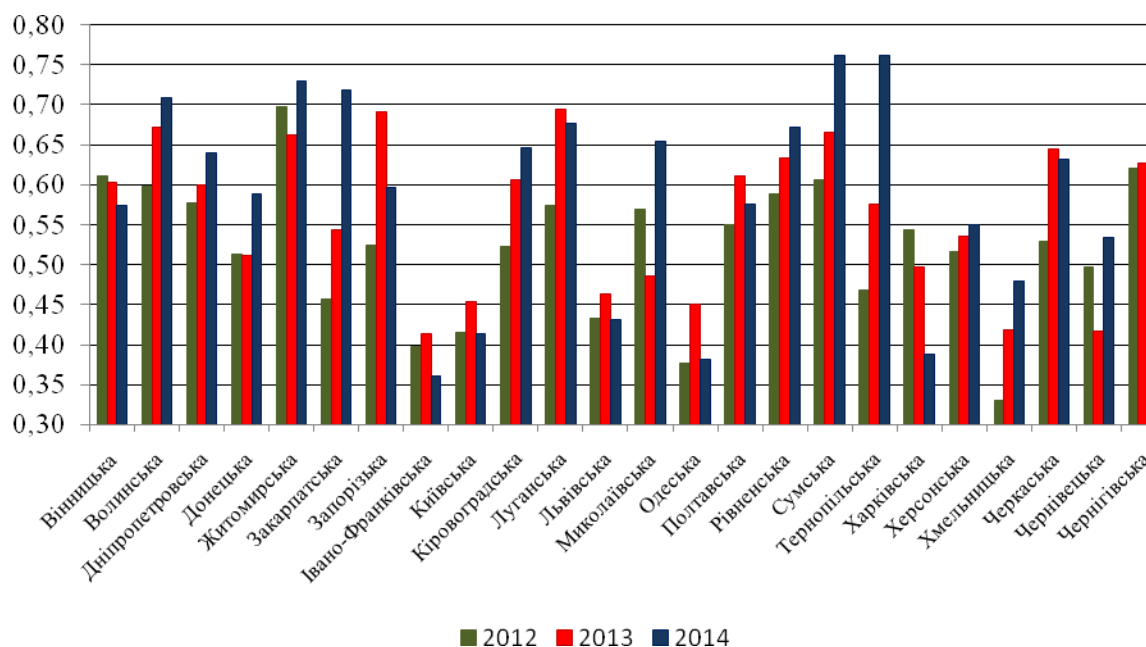

Рисунок 3.6 – Питома вага інвестицій на заміну або придбання основних засобів до загального обсягу інвестицій у контексті регіонів України за 2012–2014 рр. (складено на основі [127])

У цілому, враховуючи високий ступінь зношення основних фондів (більше 60 %), вважаємо, що цей рівень інвестицій не відповідає сучасним потребам економічного розвитку економіки й потребує негайної реакції з боку держави у вигляді розроблення відповідних механізмів, спрямованих на вирішення зазначеної проблеми.

Аналіз показників фінансової стійкості та оборотності свідчить про істотну залежність підприємств від залучених коштів. Показники ліквідності знаходяться на середньому рівні й свідчать про незначне перевищення оборотних активів над поточними зобов'язаннями підприємств. У 2014 році лише в Одеській області коефіцієнт ліквідності перевищував 2. Середні значення зазначених показників зумовили зменшення рівня фінансової спроможності суб'єктів господарювання у 2014 році порівняно з 2010 р. (табл. 3. 6).

Таблиця 3.6

Аналіз фінансової спроможності суб'єктів господарювання в розрізі регіонів України за 2010–2014 рр. (складено на основі [127])

Область України	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р.	2013 р.
1	2	3	4	5	6
Вінницька	0,65	0,71	0,82	0,63	0,59
Волинська	0,56	0,60	0,70	0,53	0,48
Дніпропетровська	0,56	0,61	0,68	0,53	0,53
Донецька	0,69	0,75	0,77	0,60	0,58
Житомирська	0,77	0,82	0,84	0,65	0,58
Закарпатська	0,76	0,75	0,83	0,64	0,57
Запорізька	0,82	0,88	0,89	0,66	0,64
Івано-Франківська	0,58	0,55	0,59	0,45	0,44
Київська	0,62	0,67	0,73	0,58	0,54
Кіровоградська	0,59	0,65	0,76	0,59	0,59
Луганська	0,72	0,77	0,79	0,71	0,73
Львівська	0,13	0,16	0,82	0,65	0,61
Миколаївська	0,72	0,78	0,85	0,65	0,60
Одеська	0,72	0,72	0,75	0,60	0,69

Продовження табл. 3.6

1	2	3	4	5	6
Полтавська	0,76	0,76	0,81	0,67	0,65
Рівненська	0,74	0,76	0,80	0,59	0,53
Сумська	0,68	0,75	0,80	0,59	0,56
Тернопільська	0,68	0,76	0,78	0,65	0,58
Харківська	0,65	0,71	0,80	0,59	0,57
Херсонська	0,68	0,69	0,76	0,59	0,58
Хмельницька	0,74	0,81	0,89	0,69	0,65
Черкаська	0,61	0,69	0,79	0,60	0,61
Чернівецька	0,75	0,83	0,90	0,69	0,62
Чернігівська	0,85	0,85	0,91	0,72	0,62

В усіх областях значення цього показника зменшилося в середньому на 10 %. Лише в Черкаській, Кіровоградській, Дніпропетровській областях рівень фінансової спроможності знаходиться на сталому рівні. У Львівській області він зріс на 48 %.

Достатньо поширеним джерелом фінансування екологоорієнтованих заходів за кордоном є кошти спеціалізованих фінансово-кредитних установ (банків, страхових компаній, іноземних інвесторів тощо). Однак проведені розрахунки свідчать про досить низьку активність іноземних інвесторів у фінансуванні інвестицій в основний капітал. У середньому по країні частка іноземних інвесторів не перевищує 2 %. Лише для Київської області цей показник становить 13 %. Низькою є частка інвестицій у структурі ВРП. Якщо у 2010 році цей показник становив 27 %, то вже у 2014 р. – 16 %. Частка інвестицій у структурі ВРП за 2014 рік наведена на рис. 3.7. Для трьох областей (Київської, Кіровоградської, Львівської) показник перевищує 20 %, для переважної більшості регіонів у середньому він дорівнює не більше 15 %

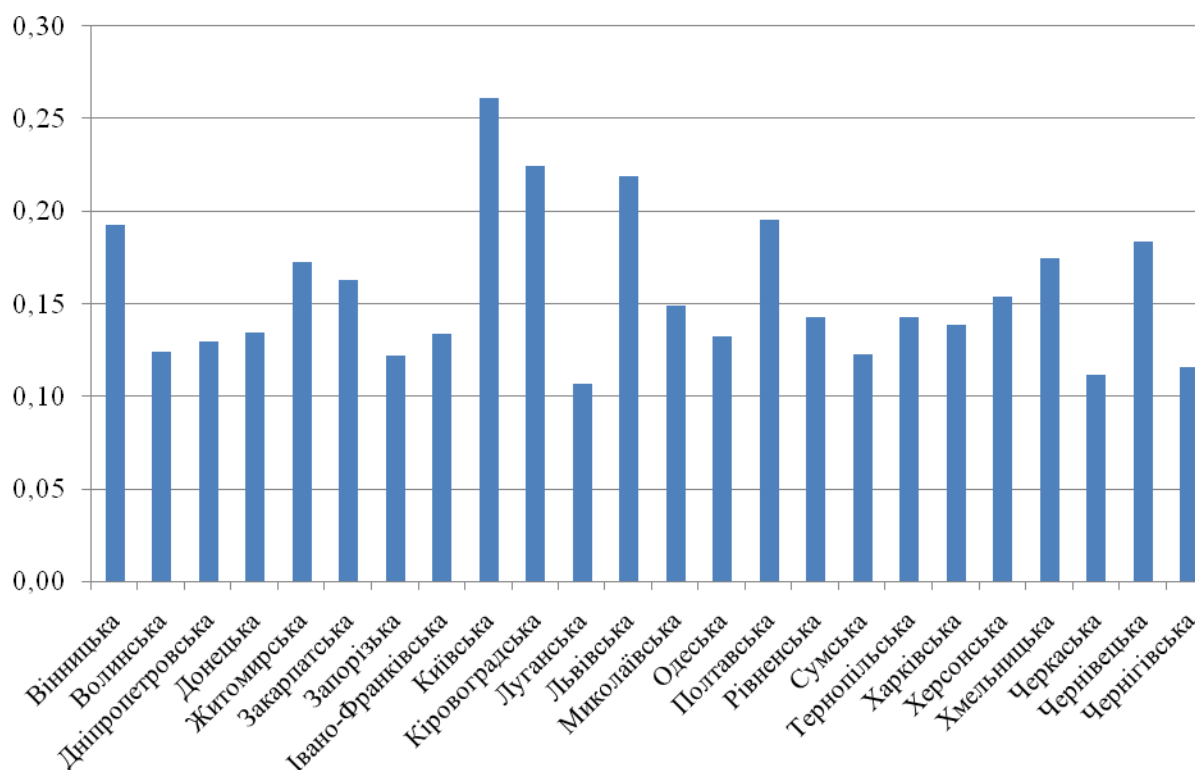

Рисунок 3.7 – Частка інвестицій у структурі ВРП у розрізі регіонів країни за 2014 рік (складено на основі [127])

Інтегральний показник фінансової спроможності СФКУ є найнижчим порівняно з іншими складовими інтегрального показника, що є наслідком низької інвестиційної активності суб'єктів системи регіонального природокористування як у середині країни, так і за її межами (табл. 3.7). Середнє значення цього показника не перевищує 40 %. Лише Київська та Кіровоградська області мають рівень фінансової спроможності вище середньорегіонального (0,88 та 0,67 відповідно).

У цілому аналіз усіх складових фінансової спроможності дозволив зробити висновок про невисокі фінансові можливості регіонів до самофінансування свого розвитку, зокрема екологоорієнтованого розвитку.

Таблиця 3.7

Аналіз рівня фінансової спроможності спеціалізованих фінансово-кредитних установ за регіонами країни впродовж 2010–2014 рр. (складено на основі [127])

Область України	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1	2	3	4	5	6
Вінницька	0,47	0,46	0,33	0,29	0,27
Волинська	0,44	0,29	0,30	0,31	0,19
Дніпропетровська	0,37	0,29	0,31	0,19	0,43
Донецька	0,43	0,54	0,50	0,21	0,22
Житомирська	0,34	0,46	0,47	0,45	0,35
Закарпатська	0,48	0,43	0,54	0,62	0,45
Запорізька	0,49	0,50	0,27	0,48	0,41
Івано-Франківська	0,64	0,56	0,32	0,36	0,29
Київська	0,69	0,90	0,78	0,93	0,88
Кіровоградська	0,42	0,38	0,35	0,41	0,67
Луганська	0,44	0,42	0,29	0,31	0,29
Львівська	0,52	0,75	0,56	0,51	0,46
Миколаївська	0,16	0,21	0,19	0,56	0,32
Одеська	0,44	0,63	0,47	0,43	0,26
Полтавська	0,41	0,61	0,49	0,44	0,47
Рівненська	0,40	0,67	0,45	0,44	0,33
Сумська	0,49	0,49	0,31	0,45	0,43
Тернопільська	0,35	0,40	0,24	0,54	0,46
Харківська	0,78	0,49	0,29	0,24	0,35
Херсонська	0,46	0,46	0,53	0,30	0,42
Хмельницька	0,30	0,29	0,75	0,72	0,20
Черкаська	0,43	0,58	0,23	0,34	0,23
Чернівецька	0,22	0,48	0,35	0,40	0,36
Чернігівська	0,19	0,36	0,25	0,34	0,25

Переважає більшість областей (табл. 3.8) має достатній рівень ФСР (0,33–0,66). Чотири області мають значення ФСР нижче достатнього (Волинська, Донецька, Одеська, Харківська).

Для подальшого вибору стратегії управління екологічною безпекою регіонів поряд із визначенням величини ФСР постає необхідність оцінювання ФЕБР і у регіональному аспекті. Це дозволить визначити пріоритетні регіони з точки зору розподілу та використання бюджетних коштів та залучення

інвесторів. З цією метою проведено оцінювання окремих складових ФЕБР на основі підходу, наведеного на рис. 2.4.

Таблиця 3.8

Групування регіонів за рівнем фінансової спроможності за 2014 рік (проведено автором)

Рівень	Значення	Області України
Низький	$0 < P_{фср} \leq 0,33$	Волинська, Донецька, Одеська, Харківська
Достатній	$0,34 < P_{фср} \leq 0,66$	Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Високий	$0,67 < P_{фср} \leq 1$	Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Полтавська

Здатність регіону оптимально задовольняти поточні інвестиційні потреби за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання та повернення коштів, що інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами внутрішніх і зовнішніх інвестицій, надходженням іноземних інвестицій до країни та впливом вітчизняних за рубіж, підтриманням позитивного національного платіжного балансу характеризує показник інвестиційної безпеки регіону.

Як свідчать дані, наведені на рис. 3.8, переважна більшість регіонів має низький рівень інвестиційної безпеки, а отже, є достатньо вразливими з точки зору їх здатності залучати нові інвестиції в регіони за внутрішніх та зовнішніх загроз.

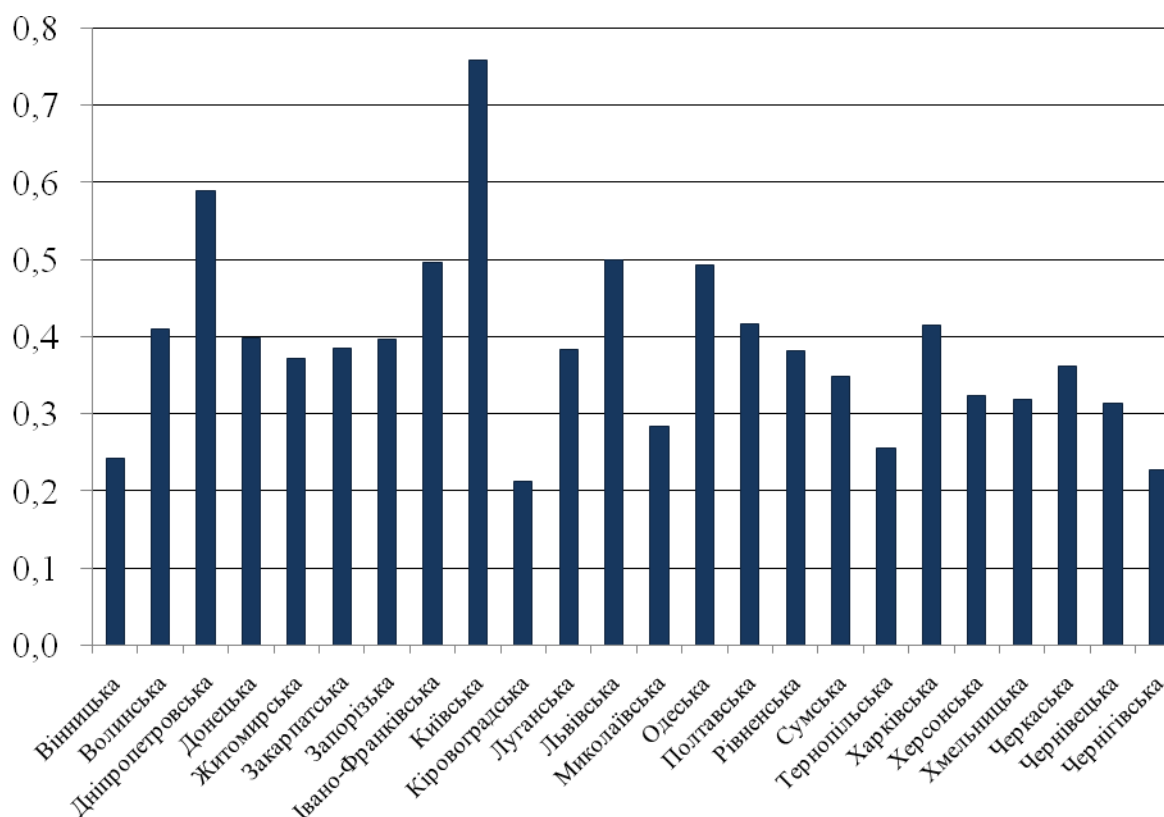

Рисунок 3.8 – Аналіз інвестиційної безпеки регіонів України за 2014 рік

Ураховуючи той факт, що податки впливають на функціонування всіх без винятку суб'єктів господарювання та є ефективним інструментом державного регулювання економіки, податкова безпека може бути самостійним об'єктом дослідження, що характеризує достатність податкових надходжень та їх вплив на результати діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Аналіз рівня податкової безпеки дозволив зробити висновок про достатню стабільність податкових надходжень у регіони. Частка податкових надходжень у структурі ВРП впродовж останніх 5 років у середньому дорівнювала 2 % (додаток Д).

Бюджетна безпека регіонів України (табл. 3.9) характеризується низькими значеннями зазначеного показника, в середньому її рівень становить 0,4. Щорічне зростання обсягів зовнішнього та внутрішнього державного боргу України, значний рівень централізації та залежності ОМС від трансфертів зумовили низькі значення цього показника, й, таким чином, відповідно істотну

залежність органів державної та місцевої влади від зовнішнього та внутрішнього середовища.

Таблиця 3.9

Аналіз рівня бюджетної безпеки регіонів країни за 2014 рік

Область України	Темпи зміни валового ВРП, %	Обсяг зовнішнього державного боргу до ВРП, %	Обсяг внутрішнього державного боргу до ВРП, %	Відношення трансфертів до ВРП	Рівень бюджетної безпеки регіону
1	2	3	4	5	6
Вінницька	0,93	0,20	0,23	0,32	0,34
Волинська	0,93	0,12	0,14	0,35	0,27
Дніпропетровська	0,92	0,91	1,03	0,75	0,90
Донецька	0,90	1,00	1,00	0,56	0,84
Житомирська	0,92	0,15	0,17	0,30	0,29
Закарпатська	0,92	0,12	0,14	0,33	0,27
Запорізька	0,89	0,33	0,37	0,44	0,47
Івано-Франківська	0,95	0,19	0,21	0,41	0,35
Київська	0,93	0,39	0,45	0,48	0,53
Кіровоградська	0,93	0,14	0,15	0,33	0,28
Луганська	0,88	0,35	0,35	0,38	0,45
Львівська	0,92	0,36	0,41	0,37	0,47
Миколаївська	0,90	0,19	0,21	0,39	0,34
Одеська	0,88	0,41	0,46	0,46	0,53
Полтавська	0,92	0,34	0,39	0,49	0,50
Рівненська	0,91	0,13	0,15	0,30	0,27
Сумська	0,91	0,15	0,17	0,34	0,30
Тернопільська	0,91	0,11	0,12	0,32	0,25
Харківська	0,89	0,50	0,57	0,49	0,59
Херсонська	0,91	0,12	0,14	0,33	0,27
Хмельницька	0,92	0,15	0,17	0,31	0,30
Черкаська	0,93	0,19	0,21	0,59	0,38
Чернівецька	0,91	0,08	0,09	0,30	0,21
Чернігівська	0,93	0,14	0,16	0,35	0,29

У цілому рівень фінансової безпеки регіонів (рис 3.9) має середнє значення. Лише Дніпропетровська, Київська, Одеська, Харківська області мають значення вище 0,5. Найнижче значення у Херсонській та Запорізькій областях.

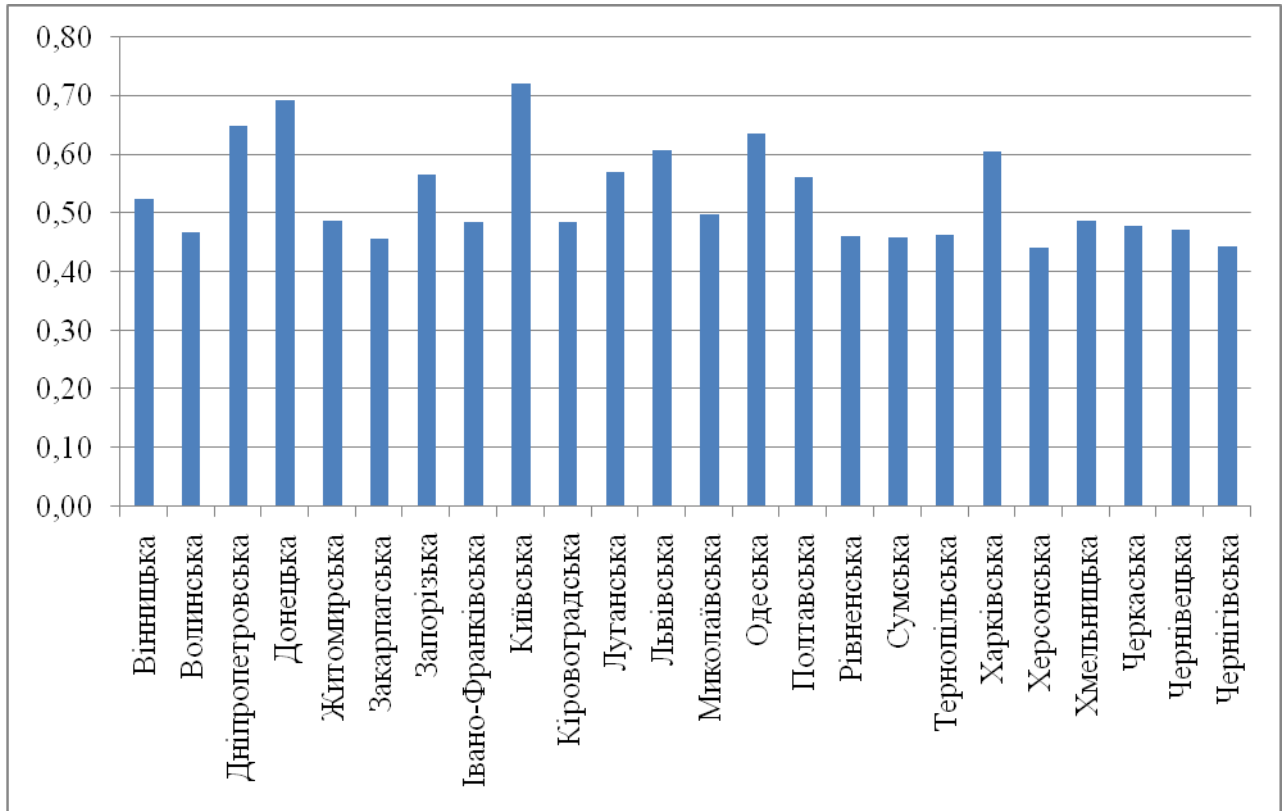

Рисунок 3.9 – Рівень фінансової безпеки регіонів України в 2014 році

Другою складовою ФЕБР є екологічна, що відображає результати впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище, ефективність процесів використання природних ресурсів та ступінь інноваційного розвитку країни. Відповідно до запропонованого в підрозділі 2.3 підходу до оцінювання рівня екологічної безпеки регіонів проведемо оцінювання таких її елементів, як рівень антропогенного та природного ризику. Результати розрахунку антропогенного ризику по регіонах країни наведені в табл. 3.10.

Інтегральний показник антропогенного ризику, що враховує вагомість кожної складової, розраховують на основі врахування

значення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними та пересувними джерелами, обсягів утворених та знешкоджених відходів I–III класів небезпеки та співвідношення обсягів скидання забруднених вод і потужностей очисних споруд.

Проведений аналіз показав, що у 2014 році найвищий рівень антропогенного ризику (від 0,33 до 0,49) спостерігався у Чернівецькій, Волинській, Житомирській, Рівненській та Херсонській областях. Найнижчі показники техногенного ризику (від 0,03 до 0,08) мали Дніпропетровська, Донецька, Луганська та Запорізька області.

Основними факторами зростання техногенних ризиків є: високий рівень розвитку промислового комплексу, численні надзвичайні ситуації техногенного характеру, катастрофи та аварії на промислових об'єктах.

Як свідчать наведені результати, переважна більшість регіонів країни мають низький рівень антропогенного ризику. Лише Житомирська, Закарпатська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька області мають рівень ризику в середньому 0,3–0,4. Проаналізовані значення величини антропогенного ризику характеризують у цілому складну екологічну ситуацію в названих регіонах.

Найбільший рівень природно-екологічного ризику спостерігається в Закарпатській та Кіровоградській областях, найменший – у Херсонській, Запорізькій, Київській (рис. 3.10). У середньому по країні це значення знаходиться на рівні 0,5 і свідчить про досить високу залежність регіонів від надзвичайних ситуацій природного характеру.

Таблиця 3.10

Рівень антропогенного ризику в регіонах України за 2014 рік

Область України	Викиди шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами, т	Викиди шкідливих речовин в атмосферу пересувними джерелами, т	Утворення відходів І–ІІІ класів небезпеки, т	Знешкоджено відходів І–ІІІ класів небезпеки, т	Співвідношення обсягів скидання забруднених вод і потужностей очисних споруд	Інтегральний показник
Вінницька	0,04	0,50	0,09	0,27	0,51	0,19
Волинська	0,50	0,92	0,32	0,09	0,79	0,40
Дніпропетровська	0,00	0,20	0,00	0,89	0,02	0,03
Донецька	0,00	0,20	0,00	0,63	0,03	0,03
Житомирська	0,20	0,61	0,39	0,35	0,35	0,36
Закарпатська	0,22	0,58	1,61	0,05	0,14	0,27
Запорізька	0,02	0,37	0,04	0,26	0,06	0,08
Івано-Франківська	0,02	0,77	0,14	0,34	0,27	0,18
Київська	0,03	0,25	0,03	0,07	0,35	0,09
Кіровоградська	0,25	0,71	0,01	0,39	0,13	0,14
Луганська	0,01	0,51	0,01	0,27	0,08	0,06
Львівська	0,03	0,33	0,07	0,15	0,06	0,09
Миколаївська	0,15	0,65	0,07	0,17	0,04	0,14
Одеська	0,12	0,29	0,33	0,34	0,02	0,16
Полтавська	0,05	0,38	0,04	0,23	0,37	0,15
Рівненська	0,22	0,92	0,29	1,00	0,06	0,33
Сумська	0,11	0,80	0,19	0,25	0,20	0,24
Тернопільська	0,19	0,92	0,20	0,02	0,17	0,17
Харківська	0,02	0,32	0,10	0,53	0,36	0,17
Херсонська	0,66	0,60	0,51	0,16	0,14	0,34
Хмельницька	0,20	0,64	0,14	0,04	1,03	0,24
Черкаська	0,06	0,53	0,10	0,04	0,19	0,12
Чернівецька	1,00	1,00	1,00	0,15	0,20	0,49
Чернігівська	0,08	0,86	0,42	0,09	0,04	0,16

Під час оцінювання рівня екологічної безпеки (розділ 2.3) ми обґрунтували доцільність урахування ймовірностей виникнення ризику природного характеру. Результати розрахунків імовірностей подані у додатку Ж.

Рисунок 3.10 – Рівень природно-екологічного ризику регіонів України за 2014 рік

Результати розрахунку ФЕБР за допомогою формули 2.20 наведені в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Розрахункові значення рівня ФЕБР у розрізі регіонів України

Область України	ФЕБР		
	2012 р.	2013 р.	2014 р.
1	2	3	4
Вінницька область	0,65	0,64	0,59
Волинська область	0,48	0,46	0,33
Дніпропетровська область	0,48	0,47	0,29
Донецька область	0,64	0,67	0,69
Житомирська область	0,55	0,57	0,34
Закарпатська область	0,44	0,44	0,37

Продовження табл. 3.11

1	2	3	4
Запорізька область	0,48	0,46	0,38
Івано-Франківська область	0,53	0,55	0,43
Київська область	0,46	0,44	0,37
Кіровоградська область	0,51	0,52	0,4
Луганська область	0,52	0,54	0,48
Львівська область	0,51	0,51	0,52
Миколаївська область	0,42	0,43	0,36
Одеська область	0,28	0,26	0,42
Полтавська область	0,53	0,56	0,48
Рівненська область	0,51	0,53	0,37
Сумська область	0,58	0,61	0,56
Тернопільська область	0,39	0,43	0,31
Харківська область	0,43	0,43	0,58
Херсонська область	0,56	0,57	0,43
Хмельницька область	0,33	0,4	0,13
Черкаська область	0,6	0,62	0,18
Чернівецька область	0,55	0,57	0,22
Чернігівська область	0,57	0,6	0,5

Найвищий рівень ФЕБР мають Донецька, Вінницька, Харківська та Сумська області. При цьому лише Донецька область, відповідно до наведеного в дослідженні ранжування регіонів залежно від значень безпеки, є допустимо безпечним регіоном (тобто величина ФЕБР входить в інтервал значень від 0,67 до 1,0).

Майже половину регіонів України можна охарактеризувати як задовільно безпечні (ФЕБР становить 0,34–0,66) та дещо менше половини регіонів є депресивними по відношенню до величини ФЕБР (ФЕБР має значення від 0 до 0,33).

Розраховані значення показників ФСР та ФЕБР для регіонів України дозволять розробити та впровадити заходи щодо реалізації відповідно до обраних стратегій управління екологічною безпекою.

3.3 Практичні рекомендації до управління фінансово-екологічною безпекою регіону на прикладі Сумської області

На основі проведених розрахунків з оцінювання величини рівня ФЕБР та ФСР у розрізі регіонів України, ранжуємо регіони для визначення напрямів стратегічного управління у формі однієї з альтернативних стратегій, що належить до одного із стратегічних блоків: блоку розвитку, блоку раціонального використання ресурсів, або стабілізаційного блоку.

Результати ранжування свідчать про досить низький рівень ФЕБР та ФСР практично для всіх регіонів країни та доцільність застосування лише двох стратегій управління фінансово-екологічною безпекою регіону, характеристика яких подана в табл. 3.12.

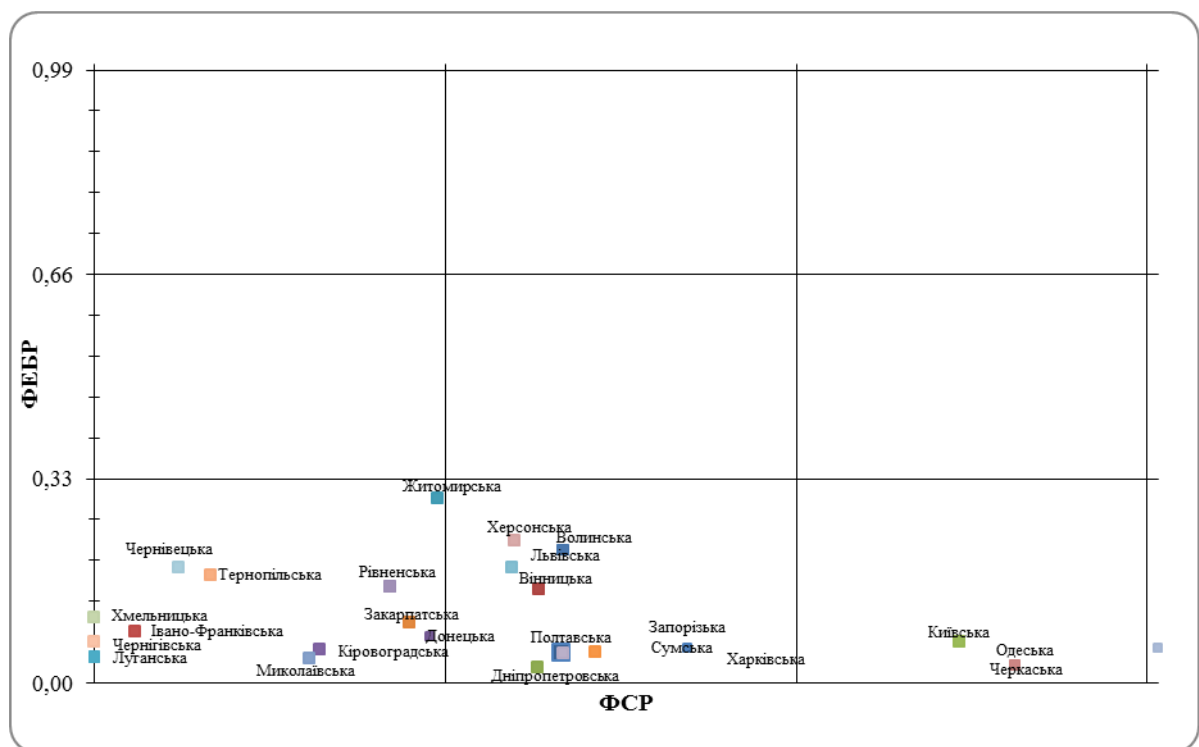

Рисунок 3.11 – Результати ранжування регіонів України за матричним підходом за 2014 р.

До областей, що мають комбінацію найкращих значень показників ФЕБР та ФСР, належать: Житомирська, Херсонська та Волинська області. Особливістю розрахунків ФЕБР та ФСР для Житомирської області є їх майже

повна збалансованість за цими показниками: рівень ФЕБР становить 0,315, рівень ФСР – 0,325. Таким чином, для подальшого регіонального розвитку Житомирської області доцільним є використання адаптаційної стратегії із блоку розвитку.

Таблиця 3.12

Характеристика зон матриці відбору стратегій управління фінансово-екологічною безпекою регіонів України

Квадрант матриці	Стратегії управління	Пріоритетні інструменти та методи фінансового забезпечення
Блок розвитку	Адаптаційна стратегія	Штрафи, податки, збори, трансфери та пільгові кредити
Блок стабілізаційний	Стратегія приросту безпеки	Прибуток підприємств, екологічний лізинг, інвестиції, податкові канікули, гранти, міжнародні кредити

Як зазначалося в 3.1, після визначення напрямів та перспектив реалізації стратегії розвитку ФЕБР постає необхідність у прогнозуванні показників економічного розвитку регіону з урахуванням показника ФЕБР для подальшого коригування дій та заходів, запланованих суб'єктами СРП для забезпечення свого розвитку.

Серед ключових показників, що характеризують економічний розвиток регіону, вагоме місце посідає ВРП. Крім того, в розрізі дослідження природи фінансової безпеки крізь призму особливостей фінансів спостерігається тісний зв'язок між ВВП (на різних економічних рівнях) та фінансовою безпекою [83]. Оскільки основною сферою виникнення та функціонування фінансів є фаза економічних відносин, пов'язана з процесами розподілу та перерозподілу ресурсів [214], то фінансову безпеку потрібно окреслювати як таку характеристику, що відображає відсутність реальних загроз (здатність протистояти потенційним загрозам) процесам розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту на різних рівнях: макро-, мезо- та мікро-. Такий підхід дає змогу виокремити основні

об'єкти фінансової безпеки: на стадії розподілу ВВП – прибуток юридичних осіб, доходи фізичних осіб (заробітна плата та ін.), прибуток державного сектору, а також непрямі податки; на стадії перерозподілу ВВП – загальнодержавні, регіональні, відомчі й корпоративні фонди фінансових ресурсів (додаток 3).

Зважаючи на обґрунтований вище взаємозв'язок ВРП із фінансовою безпекою регіону, вважаємо об'єктивним (правомірним) використання ВРП під час прогнозування регіонального розвитку з урахуванням значень ФЕБР. Це пояснюється тим, що ФЕБР, крім особливостей екологічної безпеки та її показників має й ознаки фінансової безпеки та містить під час свого оцінювання певні фінансові індикатори, що корелюють з екологічними.

Таким чином, на прикладі прогнозування величини ВРП для регіонів України (що проводилося на основі методу ковзної середньої) з урахуванням рівня фінансово-екологічної безпеки в умовах циклічних економічних змін можемо визначити розмір відхилення показника ВРП у динаміці залежно від величини рівня, запропонованої в роботі ФЕБР (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Аналіз прогнозних значень ВРП та скоригованих на рівень ФЕБР у розрізі регіонів України

Область України	Прогнозне значення ВРП, млн грн			Відхилення ВРП, скоригованого на рівень ФЕБР для даної області (ФЕБР < 1) від прогнозованого значення ВРП, млн грн			Відхилення ВРП, скоригованого на величину ФЕБР =1 від прогнозованого значення, млн грн		
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вінницька	20104	23589	29099	2530	2157	2163	15376	15755	17617
Волинська	12225	14429	17637	647	1716	1295	4958	6673	5179
Дніпропетровська	93331	116136	140020	1825	2310	1456	57775	75897	43958
Донецька	103739	128986	161021	3869	6669	8613	66722	87876	126883
Житомирська	14731	18743	21928	2017	2367	2886	8606	10560	10388

Продовження табл. 3.13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Закарпатська	12542	15299	18054	363	910	1098	6556	7008	9087
Запорізька	37446	42736	49525	1296	1567	1262	20595	21368	21791
Івано- Франківська	17241	20446	26752	607	807	973	7521	8301	7315
Київська	37548	44953	59154	901	1373	1709	13517	13486	14789
Кіровоградська	13389	15749	20041	363	963	607	7781	9421	4700
Луганська	38451	45541	57202	920	1331	1518	16960	20577	19719
Львівська	35955	41655	52103	1191	2079	2360	17595	20069	26202
Миколаївська	20336	24055	27633	691	920	765	10265	11838	10022
Одеська	48647	53878	61499	90	287	2460	2919	5117	27927
Полтавська	33629	44291	52252	1640	2625	4108	28643	32675	39554
Рівненська	13469	15882	19302	672	1220	964	6864	7922	6827
Сумська	16060	18333	22907	1010	1443	1904	8879	12185	12303
Тернопільська	11173	12726	16294	1088	722	490	5484	6138	4219
Харківська	58923	65293	76866	1399	2266	3638	21460	29969	48019
Херсонська	13436	15649	18448	2114	1720	1173	7588	8707	7689
Хмельницька	15758	18096	22843	878	1184	1358	10792	13614	11551
Черкаська	18707	22354	27012	502	643	4096	4434	5511	35244
Чернівецька	8484	9892	11969	19	1058	863	3430	4691	3472
Чернігівська	14636	17008	21165	283	820	546	7502	10158	8556

Проведені розрахунки показали, що врахування рівня ФЕБР дозволяє визначити відхилення показника ВРП у динаміці залежно від значень та характеру величини ФЕБР. Так, наприклад для Сумської області, що серед регіонів України має одні з найкритичніших показників із безпеки за рівня ФЕБР = 0,13, відхилення скоригованого ВРП від базового становить 8,3 % (рис. 3.12).

У дисертаційному дослідженні для порівняння із Сумською областю ми обрали Київську область, що за територіальними особливостями та розгалуженою соціальною інфраструктурою є привабливою для інвесторів. При цьому в Київській області один із найвищих рівнів інвестиційної безпеки, де за рівня ФЕБР 0,07 відхилення ВРП становить 2,89 % (рис. 3.13).

Водночас за рівня ФЕБР = 1 і для Сумської, і для Київської областей спостерігається економічний ефект, тобто величина ВРП у прогнозованій динаміці зростає.

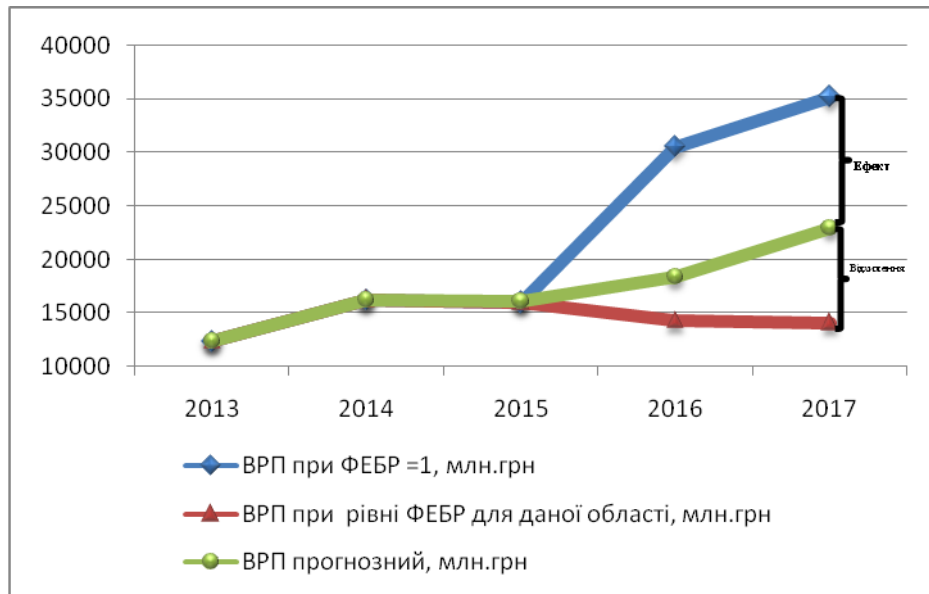

Рисунок 3.12 – Аналіз прогнозних значень ВРП та скоригованих на рівень ФЕБР для Сумської області

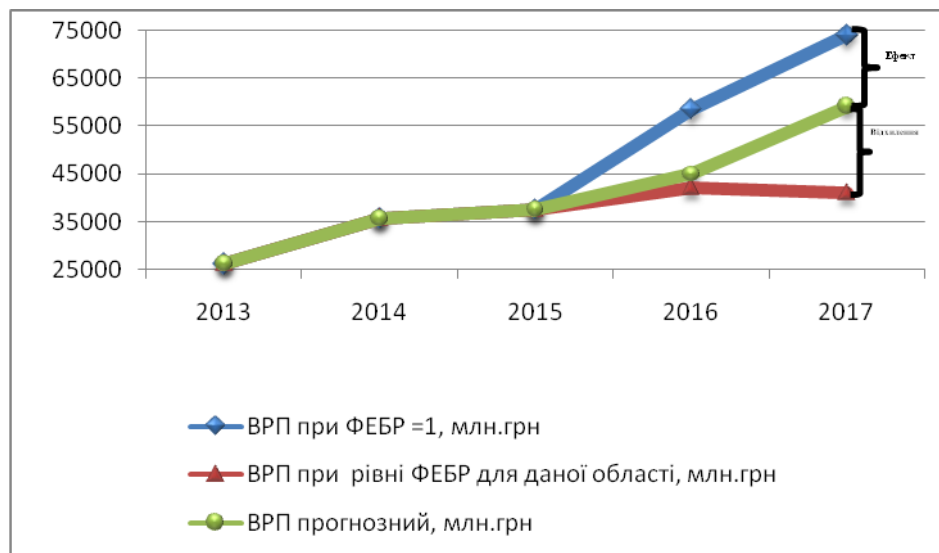

Рисунок 3.13 – Аналіз прогнозних значень ВРП та скоригованих на рівень ФЕБР для Київської області

З урахуванням проведеного аналізу розглянемо та обґрунтуємо можливість реалізації екологоорієнтованого проекту, зокрема на прикладі

Сумської області. Проблема накопичення відходів у Сумській області є на сьогодні достатньо гострою, що демонструє такий аналіз. Останніми роками у Сумській області спостерігається тенденція зростання обсягів утворення ТПВ та витрат на їх утилізацію, рівня забруднення територій, соціального напруження через їх розміщення.

За даними [127] щорічно на території Сумської області накопичується близько 300 тис. тонн ТПВ. Основними джерелами їх утворення є домогосподарства (табл. 3.14), сфера послуг та виробнича сфера. Необхідно зазначити, що найбільші обсяги утворення ТПВ спостерігаються у домогосподарствах. За останні три роки частка домогосподарств у загальній структурі утворення ТПВ становила 43, 58, 47 %

Таблиця 3.14

Обсяги утворення ТПВ у домогосподарствах, т [127]

Територія	Рік		
	2011	2012	2013
1	2	3	4
Сумська обл.	112943,087	145072,421	123838,508
м. Суми	25945,000	27409,610	25448,390
м. Охтирка	5130,330	5724,900	6181,600
м. Глухів	3474,000	3677,550	4950,840
м. Конотоп	-	13330,618	6076,150
м. Лебедин	1556,000	659,000	1509,000
м. Ромни	4437,215	6710,316	3702,100
м. Шостка	135,000	4705,321	4741,366
Білопільський район	1365,000	3337,000	3284,500
Буринський район	-	-	-
Конотопський район	-	-	-
Краснопільський район	63186,010	68253,360	63238,860
Кролевецький район	-	-	-
Липоводолинський район	-	132,963	110,708
Недригайлівський район	13,000	56,000	86,900
Роменський район	1912,170	-	-
Путивльський район	-	1652,838	257,000

Продовження табл. 3.14

1	2	3	4
Середино-Будський район	2200,000	4680,000	512,460
Тростянецький район	3298,316	3352,424	3448,474
Шостинський район	-	-	-
Ямпільський район	291,046	390,521	290,160

Частка утворення ТПВ на об'єктах сфери виробництва мала дещо негативну динаміку у 2012 р., коли порівняно з 2011 р. скоротилася на 37 % та становила 22 % загального обсягу утворення ТПВ. У 2013 р. цей показник зріс на 41 %, та становив 31 % (табл. 3.5). У той час як спостерігається зміна динаміки утворення ТПВ у сфері виробництва та у домогосподарствах, динаміка утворення ТПВ у сфері послуг залишається незмінною. Упродовж останніх 2011–2013 рр. частка утворення ТПВ у сфері послуг становила близько 20 %.

З урахуванням запропонованого в роботі організаційно-економічного механізму управління ФЕБР вважаємо доцільним реалізацію одного з альтернативних проектів (що враховує ФЕБР при розрахунках) на основі кластерного підходу до стратегічного управління. Такий проект передбачатиме будівництво СПК на кордоні Сумської області з Харківською, яка за територіальними особливостями, а також характеристиками великого міста (значні обсяги відходів, що дозволяють збільшити загальні ефекти від проекту) відповідає вимогам будівництва проекту.

Отже, з метою практичної апробації ми обрали такі інвестиційні проекти:

- 1) проект із будівництва СПК за галузевим підходом у Сумській області;
- 2) проект із будівництва СПК за галузевим підходом у Харківській області;

При цьому під час визначення ефективності інвестиційних проектів враховуватимемо величину ступеня збалансування рівня ФСР із рівнем ФЕБР в обсязі (γ). Врахування даного ступеня збалансування пропонуємо розраховувати при визначенні ставки дисконтування для інвестиційних проектів на основі моделі САМР (формула 3.6.). При цьому, чим більш збалансованим буде рівень ФСР та ФЕБР, тим нижчими будуть ризики, пов'язані з реалізацією проекту.

$$r_i = r_f + \beta \times (1 - \gamma) \times (r_m - r_f), \quad (3.6)$$

де r_i - ставка дисконтування для альтернативних інвестиційних проектів із будівництва СПК;

r_f - дохідність за безризиковим активом, тобто державною облігацією;

β - коефіцієнт, що відображає чутливість зміни дохідності подібних підприємств з будівництва СПК в галузі до зміни дохідності ринку;

γ - ступінь збалансування рівня ФСР із рівнем ФЕБР в обсязі;

r_m - вартість залучення кредитних ресурсів.

Результати розрахунку доходів, витрат та прибутку, що лежать в основі визначення ефективності альтернативних проектів наведені в табл. 3.16 (для проекту з будівництва СПК у Харківській області), табл. 3.17 (для проекту з будівництва СПК у Сумській області) та табл. 3.20 (для проекту із будівництва СПК для Харківської та Сумської областей).

Таблиця 3.16

Результати розрахунку доходів, витрат та прибутку для проекту з будівництва СПК у Харківській області

Витрати, млн. грн	30	18	10,6	11,5	12,7	13,5	15,9	18,8	21,56	25,9
зокрема:										
інвестиції	30	18								
поточні витрати			10,6	11,5	12,7	13,5	15,9	18,8	21,56	25,9
Доходи, млн. грн			11,25	14,59	17,8	19,25	23,65	27,89	30,56	36,85
Полімери, грн/кг			18,03	21,1	25,53	32,17	38,92	49,04	58,36	68,28
Мануфактура, грн/кг			9,02	10,55	12,76	16,08	19,46	24,52	29,18	34,14
Скло, грн/кг			0,6	0,7	0,85	1,07	1,3	1,63	1,94	2,27
Метал чорний, грн/кг			0,74	0,87	1,05	1,33	1,61	2,02	2,41	2,82
Метал кольоровий, грн/кг			6,01	7,03	8,51	10,72	12,97	16,34	19,44	22,75
Енергія, млн грн.			3,06	3,58	4,34	5,47	6,61	8,33	9,92	11,6
Варість послуг, млн грн/м ³			0	0	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
Потужність, т/рік			80000	93600	113256	142703	172670	217564,3	258901,5	302914,8
Обсяг, м ³ /рік			333,33	390	471,9	594,59	719,45	906,51	1078,75	1262,13
Прибуток			0,65	3,09	5,1	5,75	7,75	9,09	9	10,95

Таблиця 3.17

Результати розрахунку доходів, витрат та прибутку для проекту з будівництва СПК у Сумській області

Витрати, млн. грн	30	18	9,4	10,2	10,7	11,6	12,5	14,1	14,9	16,2
зокрема:										
інвестиції	30	18								
поточні витрати			9,4	10,2	10,7	11,6	12,5	14,1	14,9	16,2
Доходи, млн. грн			9,5	10,6	13,2	14,4	18,7	20,1	26,8	29,8
Полімери, грн/кг			8,29	9,7	11,74	14,8	17,9	22,56	26,84	31,41
Мануфактура, грн/кг			4,15	4,85	5,87	7,4	8,95	11,28	13,42	15,7
Скло, грн/кг			0,28	0,32	0,39	0,49	0,6	0,75	0,89	1,05
Метал чорний, грн/кг			0,34	0,4	0,48	0,61	0,74	0,93	1,11	1,3
Метал кольоровий, грн/кг			2,76	3,23	3,91	4,93	5,97	7,52	8,94	10,46
Енергія, млн грн.			1,41	1,65	2	2,51	3,04	3,83	4,56	5,34
Варість послуг, млн грн/м ³			0	0	0	0	0	0,01	0,01	0,01
Потужність, т/рік			36800	43056	52098	65643	79428	100079,6	119094,7	139340,8
Обсяг, м ³ /рік			153,33	179,4	217,07	273,51	330,95	416,99	496,22	580,58
Прибуток			0,1	0,4	2,5	2,8	6,2	6	11,9	13,6

Таблиця 3.18

Результати розрахунку доходів, витрат та прибутку для проекту з будівництва СПК на кордоні Харківської та Сумської областей

Витрати, млн. грн	30	18	8,7	9,4	9,6	10,1	11,4	13,8	14,4	16,7
зокрема:										
інвестиції	30	18								
поточні витрати			8,7	9,4	9,6	10,1	11,4	13,8	14,4	16,7
Доходи, млн. грн				10,7	13,84	17,5	19,21	22,56	26,85	31,25
Полімери, грн/кг			18,03	21,1	25,53	32,17	38,92	49,04	58,36	68,28
Мануфактура, грн/кг			9,02	10,55	12,76	16,08	19,46	24,52	29,18	34,14
Скло, грн/кг			0,6	0,7	0,85	1,07	1,3	1,63	1,94	2,27
Метал чорний, грн/кг			0,74	0,87	1,05	1,33	1,61	2,02	2,41	2,82
Метал кольоровий, грн/кг			6,01	7,03	8,51	10,72	12,97	16,34	19,44	22,75
Енергія, млн грн.			3,06	3,58	4,34	5,47	6,61	8,33	9,92	11,6
Варість послуг, млн грн/м ³			0	0	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02
Потужність, т/рік			80000	93600	113256	142702,56	172670,1	217564,32	258901,5	302914,81
Обсяг, м ³ /рік			486,66	569,4	688,97	868,1	1050,4	1323,5	1574,97	1842,71
Прибуток			1,17	1,3	4,24	7,4	7,81	8,76	12,45	14,55

Спершу оцінка ефективності проектів здійснюється за умови врахування фактичного ступеня збалансування рівня ФСР із рівнем ФЕБР в обсязі (табл. 3.19.)

Таблиця 3.19

Результати оцінювання ефективності реалізації альтернативних інвестиційних проектів із будівництва сміттєпереробного комбінату при фактичному рівні γ .

Показник	Будівництво СПК за кластерним підходом на межі Харківської та Сумської областей	Будівництво СПК у Сумській області		Будівництво СПК у Харківській області	
		Фактичні значення	Відхилення	Фактичні значення	Відхилення
Інвестиції, млн грн	45,38	45,38	0,00	45,38	0,00
Поточні витрати, млн грн	39,16	41,99	-2,83	52,77	-13,60
Доходи, млн. грн.	59,52	56,04	3,47	71,79	-12,27
Прибуток, млн грн	20,35	14,05	6,31	19,03	1,33
Ефективність, %	24,08	16,08	8,00	19,39	4,69

Далі оцінку ефективності проектів проводимо за умов $\gamma = 1$ (табл. 3.20).

Таким чином, як підтверджують проведені розрахунки, економічна ефективність від реалізації проектів з утилізації твердих побутових відходів при $\gamma = 1$ буде вища за всіма трьома проектами порівняно з ефективністю таких проектів при фактичному рівні γ . Проведені розрахунки також свідчать про кращі показники за проектами, впровадженими на кластерних засадах (тобто на кордоні Сумської та Харківської областей).

Таблиця 3.20

Результати оцінювання ефективності реалізації альтернативних інвестиційних проектів із будівництва сміттепереробного комбінату

при $\gamma = 1$.

Показник	Будівництво СПК за кластерним підходом на межі Харківської та Сумської областей	Будівництво СПК у Сумській області		Будівництво СПК у Харківській області	
		Фактичні значення	Відхилення	Фактичні значення	Відхилення
Інвестиції, млн грн	45,65	45,65	–	45,65	–
Поточні витрати, млн грн	42,84	45,88	-3,04	57,90	-15,06
Доходи, млн. грн.	65,56	61,73	3,83	79,02	-13,46
Прибуток, млн грн	22,72	15,85	6,87	21,12	1,60
Ефективність, %	25,67	17,32	8,35	20,40	5,28

Запропонований підхід до управління екологічною безпекою регіону дозволить суб'єктам СРП реалізовувати інвестиційні екологоорієнтовані проекти, націлені на зниження ризиків та загроз і зростання відповідно ФЕБР та ФСР регіону у пропорційних обсягах.

Передумовою до визначення векторів прогнозних значень є проведення аналізу еластичності показника ВРП до зміни коефіцієнтів збалансування рівня ФСР та ФЕБР у часі та ступеня їх збалансування в обсязі. Результати аналізу представлено в таблиці 3.21.

Таблиця 3.21

Аналіз чутливості ВРП до зміни коефіцієнтів збалансування рівня ФСР та ФЕБР у часі та ступеня їх збалансування в обсязі на 1%

Показник	Зміна коефіцієнту збалансування рівня ФЕБР у часі ($K_{z_{ФЕБР}}$) на 1%	Зміна ступеня збалансування рівня ФСР із рівнем ФЕБР в обсязі (γ) на 1%	Зміна коефіцієнту збалансування рівня ФСР у часі ($K_{z_{ФСР}}$) на 1%
Зміна розрахункових складових ВРП у % в результаті зміни коефіцієнтів збалансування на 1%			
Податки	1,4	1,1	0,8
Оплата праці	0,9	0,7	0,6
Валовий прибуток	1,8	1,5	1,0

Як показує проведений аналіз, величина ВРП в розрізі його складових елементів найбільш чутлива до зміни коефіцієнту збалансування рівня ФЕБР у часі ($K_{z_{ФЕБР}}$). При цьому особливо чутливим є валовий прибуток суб'єктів господарювання до зміни $K_{z_{ФЕБР}}$ (на 1,8%). Такий вплив ФЕБР на величину ВРП пояснюється, на нашу думку, беззаперечним впливом природних та антропогенних ризиків на показники економічного розвитку регіону, адже ймовірність їх виникнення (представлена в підрозділі 2.3) у сучасних умовах завжди більша 0. Подібною логікою пояснюємо і вплив зміни ступеня збалансування рівня ФСР та ФЕБР в обсязі на показник ВРП, адже однією із складових виступає безпека регіону.

Визначення найбільш чутливих зон ВРП до зміни показників ФЕБР та ФСР підтверджує наявність зв'язку між показниками економічного та екологічного розвитку регіону. Таким чином, розробка та реалізація заходів стратегічного управління екологічною безпекою регіону в кінцевому випадку сприятиме не лише покращенню екологічної ситуації в регіоні, але й знайде своє відображення в результуючому показнику економічного розвитку (ВРП) в розрізі всіх його складових.

Висновки до розділу 3

1. Стратегічне управління ФЕБР в дисертаційному дослідженні передбачається здійснювати на основі застосування диференційованого підходу до управління ФЕБР регіонів. Вибір стратегії управління регіону залежить від показників ФЕБР та ФСР відповідного регіону й реалізується на основі матричного підходу. Застосування даного підходу дозволить визначити оптимальний інструментарій фінансування регіонального розвитку, забезпечити ефективний розподіл фінансових ресурсів з метою забезпечення високого та стабільного рівня екологічної безпеки у стратегічній перспективі

2. При потраплянні регіону за показниками рівня ФЕБР та ФСР до стабілізаційного блоку або блоку раціонального використання ресурсів використовується метод оцінювання дисбалансів. Такий метод дозволяє визначити величину дисбалансу ФЕБР та ФСР у часі, тобто наскільки вони відхиляються від своїх середніх значень у динаміці (оцінювання дисбалансів у часі). Крім того, використання методу оцінювання дисбалансів дозволяє визначити, наскільки регіон спроможний забезпечити ФЕБР (оцінювання дисбалансу в обсязі).

4. Для регіонів, що потрапляють до блоку розвитку, одразу обирається відповідна стратегія розвитку без використання методу оцінювання дисбалансів, оскільки за такої ситуації для регіонів характерне повне збалансування фінансових можливостей регіонів із потребами на реалізацію екологічної політики, тобто забезпечення ФЕБР.

5. Практичну апробацію запропонованого підходу до управління фінансово-екологічною безпекою проведено на прикладі розрахунку прогнозної величини ВРП з урахуванням запропонованого рівня ФЕБР у розрізі областей України. Проведені розрахунки показали, що врахування рівня ФЕБР дозволяє визначити відхилення показника ВРП у динаміці залежно від величини ФЕБР. Так, на 2017 рік для Сумської області за рівня

ФЕБР = 0,13, відхилення скоригованого ВРП від базового становить 8,3 % (рис. 4). Водночас за рівня ФЕБР = 1 для Сумської області спостерігається економічний ефект, тобто величина ВРП у прогнозованій динаміці зростає.

6. Отже, вибір і дотримання підприємством стратегії розвитку залежно від значень ФЕБР та ФСР дозволять на основі запропонованого економічного інструментарію в розрізі окремої стратегії досягти збалансування в часі та обсязі. Крім того, запропонований підхід до управління безпекою регіону дозволить йому реалізовувати інвестиційні екологоорієнтовані проекти, націлені на зниження ризиків та загроз і зростання відповідно ФЕБР та ФСР у пропорційних обсягах.

Основні положення цього розділу опубліковані автором у працях [175; 179; 180; 181; 185].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведені теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні науково-методичних підходів до управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування. Результати дослідження подано такими положеннями:

1. Дослідження теоретичних і практичних основ фінансування регіонів підтвердило загальний висновок про зростання ролі фінансової й екологічної складової безпеки в системі регіонального природокористування. Виходячи зі встановленого взаємозв'язку фінансової та екологічної безпеки, обґрунтовано необхідність формування теоретичного базису фінансово-екологічної безпеки регіону. Передумовою до визначення сутності поняття «фінансово-екологічна безпека регіону» є дослідження її місця в системі регіонального природокористування. Взаємозв'язок фінансово-екологічної безпеки з елементами системи природокористування реалізується в декількох напрямках: при взаємодії керуючої та керованої систем на основі сформованих факторів, функцій та принципів функціонування системи природокористування; через її узгодження з економічною, природною, фінансовою підсистемами та підсистемою нормативно-інформаційного забезпечення.

2. На основі аналізу структурно-логічної сутності понять «природокористування», «екологічна безпека» та «фінансова безпека» сформовано поняття «фінансово-екологічна безпека регіону», під яким розуміють комплексну характеристику стану регіону, визначену шляхом формалізації ролі та місця екологічної безпеки в системі регіонального природокористування, що відображає спроможність суб'єктів системи регіонального природокористування забезпечити захищеність регіону від потенційних загроз та сформувані достатній обсяг фінансових ресурсів для підтримання екологічно сталого розвитку регіону.

Оцінювання фінансово-екологічної безпеки регіону запропоновано здійснювати на основі визначення ступеня взаємозв'язку між фінансовими та екологічними індикаторами безпеки та врахування впливу на них природних та антропогенних ризиків.

3. Процес управління фінансово-екологічною безпекою регіону запропоновано здійснювати на основі системи принципів, яка поряд з існуючими – системності, обґрунтованості, гнучкості та своєчасності, – включає принцип збалансування фінансово-екологічних індикаторів, що полягає в узгодженні обсягів фінансових ресурсів, згенерованих та необхідних на реалізацію екологоорієнтованих заходів у контексті забезпечення регіонального розвитку, та принцип стратегічної координації, що передбачає координування дій суб'єктів системи регіонального природокористування, їх взаємодію та узгодження управлінських рішень щодо забезпечення та управління фінансово-екологічною безпекою регіону.

4. Необхідною умовою реалізації екологоорієнтованих заходів у регіоні є забезпеченість суб'єктів системи регіонального природокористування достатнім обсягом фінансових ресурсів. Можливість суб'єктів системи регіонального природокористування задовольняти фінансові потреби регіону в забезпеченні достатнього рівня фінансово-екологічної безпеки запропоновано оцінювати за допомогою інтегрального показника «фінансова спроможність регіону».

5. Обґрунтовано використання матричного підходу при виборі стратегії розвитку регіону залежно від двох показників: рівня фінансово-екологічної безпеки регіону та рівня фінансової спроможності регіону. Застосування даного підходу дозволить визначити оптимальний інструментарій фінансування регіонального розвитку, забезпечити ефективний розподіл обмежених бюджетних коштів та сформувати сприятливе економічне середовище для залучення природоохоронних інвестицій.

6. Практичне оцінювання та прогнозування валового регіонального продукту з урахуванням величини рівня фінансово-екологічної безпеки

регіону було проведено в розрізі регіонів України, в тому числі для Сумської області. Розрахунки показали, що за рівня фінансово-екологічної безпеки регіону, близького до нуля, спостерігається відхилення скоригованого ВРП від базового з негативною динамікою. Навпаки, за рівня фінансово-екологічної безпеки регіону, близького до 1, для Сумської області спостерігається економічний ефект, тобто величина ВРП у прогнозованій динаміці зростає.

7. Практичну апробацію запропонованого в роботі організаційно-економічного механізму забезпечення ФЕБР проведено на прикладі реалізації альтернативних проектів із будівництва сміттєпереробного комбінату.

Результати оцінювання ефективності проектів дозволили зробити висновки про доцільність використання кластерного підходу до стратегічного управління екологічною безпекою. Так, ефективність будівництва СПК на кордоні Харківської та Сумської областей вища на 8,35% та 5,28 % від ефективності проектів з будівництва окремо для Сумської та Харківської областей відповідно.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А. 1

Сутнісна характеристика категорії «сталий розвиток»

[14, 21, 22, 40, 43, 131, 208]

Автор	Тлумачення
І. М. Вахович	Сталий розвиток – гармонійне співіснування людської цивілізації з природним середовищем на стабільній довгостроковій основі шляхом забезпечення збалансованості та рівноваги між економічними вигодами, соціальними інтересами та екологічними витратами.
В. А. Василенко	Устойчивое развитие – создание такой социальной и экономической системы, которая обеспечивала бы на долгосрочной основе не только высокий уровень жизни, но и высокий уровень ее качества
Експерти Всемирного банка	Устойчивое развитие представляет собой управление совокупным капиталом общества в интересах сохранения и приумножения человеческих возможностей
Є. В. Хлобистов	Стійкий розвиток – методологічний орієнтир, що повинен узгоджуватися з національною ситуацією та особливостями національного соціально-економічного зростання
Л. С. Гринів	Устойчивое развитие – процесс обеспечения функционирования территориальной системы с заданными параметрами в определенных условиях, на протяжении необходимого промежутка времени, ведет к гармонизации факторов производства и повышению качества жизни современных и последующих поколений при условии сохранения и поэтапного воспроизведения целостности окружающей среды
В. Данилов-Данільян	Сталий розвиток – це такий суспільний розвиток, при якому не руйнується його природна основа, створювані умови життя не спричиняють деградації людини і соціально-деструктивні процеси не розвиваються до масштабів, які загрожують безпеці суспільства
Х.А.Барлибаев	Сталий розвиток – поняття, концепція, теорія про можливість збалансованого, зрівняного динамічного стану та розвитку світового співтовариства у єдності з оточуючим середовищем в межах соціоприродної системи, який оцінюється за певними критеріями чи індикаторами

ДОДАТОК Б

Таблиця Б. 1

Правове регламентування становлення та розвитку економічної безпеки в Україні за хронологією нормативних документів [59, 61, 87, 146, 118, 204]

Дата	Нормативний документ	Основні положення
1	2	3
28.06.1996 р.	Конституція України	Запроваджено до нормативної лексики поняття «економічна безпека»; визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу
16.01.1997 р.	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Визначено сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; окреслено сутність та пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці України, зокрема в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики національної безпеки України
05.03.1998 р.	Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони»	Визначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції
19.06.2003 р.	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Подано визначення термінів: «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці»; визначено правову основу національної безпеки, об'єкти національної безпеки, суб'єкти, їх функції та принципи забезпечення національної безпеки; окреслено пріоритетні національні інтереси та загрози національним інтересам і національній безпеці України; визначено основні напрями державної політики з питань національної безпеки

Продовження таблиці Б.1

1	2	3
12.02.2007 р.	Стратегія національної безпеки України	Зазначено, що подальший розвиток і захист найвагоміших здобутків України потребує чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, що повинні відповідати викликам і загрозам ХХІ століття, її взаємодії з сучасними системами міжнародної і регіональної безпеки. Визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз; конкретизовано засади політики держави у сфері національної безпеки, у тому числі щодо забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки
02.03.2007 р.	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України	Визначено специфічний понятійний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів: «економічна безпека», «загрози економічній безпеці», «критерії економічної безпеки», «індикатори економічної безпеки», «оптимальні значення індикаторів», «порогові значення індикаторів», «граничні значення індикаторів», «макроекономічна безпека», «фінансова безпека», «бюджетна безпека», «валютна безпека», «грошово-кредитна безпека», «боргова безпека», «безпека страхового ринку», «безпека фондового ринку», «зовнішньоекономічна безпека», «інвестиційна безпека», «соціальна безпека» та ін. Окреслено підходи до визначення інтегрального індексу економічної безпеки

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Систематизація підходів до визначення поняття «екологічна безпека»
[5, 13, 16, 18, 23, 37, 49, 60, 64, 67, 77, 85, 86, 96, 100, 104, 108, 136, 143, 156,
157, 163, 206, 207, 208, 212, 221, 223, 226]

Автор	Визначення
1	2
В. І. Андрейцев	Це складова глобальної і національної безпеки, тобто такого стану розвитку суспільних відносин, за якого системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища, безпечного для життя і здоров'я людей, попередження погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для природних систем і населення
Н. В. Барбашова	1) Захист життя та здоров'я людини від наслідків техногенної діяльності і негативних впливів природного характеру; 2) захист природних екосистем (безпечного стану природного середовища, включаючи перетворюючу діяльність людини), шкідливий вплив на які може безпосередньо або опосередковано призвести до негативного впливу на життя, здоров'я і умов проживання людей; 3) обов'язкове наукове прогнозування впливу існуючих технологій, а також таких, що розробляються, на темпи науково-технічного прогресу, аналіз його наслідків для навколишнього природного середовища, тобто для умов проживання майбутніх генерацій людей
С. О. Боголюбов	Процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, природи і держави від реальних і потенційних загроз, що створюються антропогенним природним впливом на навколишнє природне середовище
М. М. Бринчук	Один з основних принципів природокористування та охорони навколишнього середовища, критерій оцінювання будь-якої екологічно значущої діяльності; синонім охорони навколишнього природного середовища та найголовніша мета та завдання діяльності з відновлення та збереження сприятливого стану навколишнього середовища
М. М. Веденін	Стан захищеності людини, суспільства, держави та навколишнього природного середовища від негативного природного та техногенного впливу, що забезпечується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами відносин
О.К. Голіченков	Досягнення та підтримання такої якості навколишнього природного середовища, за якої вплив її факторів забезпечує здоров'я людини та його плідну життєдіяльність у гармонії з природою
К. Г. Гофман, В. Е. Демет'єв, М. П. Федоренко	Ступінь адекватності екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого соціально-економічного розвитку

Продовження табл. В.1

1	2
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»	Такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей
О. С. Заржицький	Комплексний стан певних властивостей довкілля, що створені цілеспрямованою діяльністю людей, з урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище і негативних змін, що відбулися в ньому, і забезпечують збереженість життєдіяльності людини
Д. В. Зеркалов	Стан захищеності особистості, суспільства й держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також стихійних лих і катастроф
А. Б. Качинський	Забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, навколишнього середовища й держави від реальних або потенційних загроз, що створюють антропогенні або природні чинники
Т. П. Козаченко	Система обмежень при мотивації цілей і вибору конкретних шляхів реалізації планів і проектів соціально-економічного розвитку
А. В. Колодова	Логічний результат еволюції проблеми охорони навколишнього середовища
Д. О. Кривошеїн, Л. А. Муравей, Н. М. Роева	Стан захищеності біосфери, суспільства, держави від загроз, які виникають у результаті антропогенних і природних впливів на оточуюче середовище
О. Я. Лазор	Стан захищеності як людини зокрема, так і суспільства та держави загалом від загроз із боку антропогенної діяльності людини, природних катаклізмів та явищ техногенного характеру
В. А. Ліпкан	Складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь
М. І. Малишко	Система заходів, спрямованих на захист життєво необхідних інтересів людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища.

Продовження додатку В.1

1	2
А. А. Махмуд	Стан, за якого всі складові природного оточення, за рахунок балансування взаємовпливів природних, технічних і соціальних систем, формування природокультурного середовища, є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації
Г. А. Пастернак-Таранущенко	Напрямок забезпечення економічної безпеки держави, призначений для створення населенню країни найбільш сприятливих умов (навколишнього середовища) існування та плідного життя
Ж. В. Поплавська, В. Г. Поплавський	Здатність конкретних підприємств протистояти екологічним ризикам, що можуть виникати внаслідок порушення чинного екологічного законодавства
О. В. Прокопенко, С. М. Ілляшенко	Стан навколишнього середовища, який забезпечує умови функціонування, відтворення та розвитку нинішнього та майбутніх поколінь людей на певному рівні
М. Ф. Реймерс	<ol style="list-style-type: none"> 1) Забезпечення гарантії запобігання екологічно значущим катастрофам і аваріям внаслідок сукупності дій, станів і процесів, що прямо або опосередковано не призводять до цих подій; 2) ступінь відповідності наявних або прогнозованих екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого й стабільного соціально-економічного розвитку; 3) комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на землі й у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, економічно, технологічно й політично готове людство
С. М. Романко	Складова глобальної та національної безпеки природного чи техногенного характеру, під якою розуміють: об'єкт, один з основних принципів екологічного права, інститут права і законодавства, а також об'єкт міжнародно-правового регулювання; стан розвитку суспільних відносин та стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується захист інтересів, життя та здоров'я людини від шкідливого впливу; сукупність заходів, передбачених чинним законодавством, що забезпечується шляхом створення та діяльності спеціально уповноважених органів держави; пов'язана із веденням екологічно небезпечної діяльності; повинна базуватися на постійних наукових дослідженнях впливу та наслідків упровадження сучасних технологій в екологічній сфері
Г. П. Серов	Стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у процесі взаємодії суспільства і природи від загроз з боку природних об'єктів, загроз, обумовлених знищенням, пошкодженням та виснаженням природних ресурсів
М. П. Федоренко	Ступінь адекватності екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривало стійкого соціально-економічного розвитку

Продовження додатку В.1

1	2
О. М. Хіміч	Складова національної безпеки, стан захищеності людини, суспільства і держави від загроз із боку небезпечних природних об'єктів, забруднених внаслідок аварій, катастроф, господарської діяльності, природних явищ, надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру
Є. В. Хлобистов	Складова національної безпеки; передбачає певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, що здатний забезпечувати стале відтворення природно-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення
Ю. Л. Хотунцев	Стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, природи і держави від реальних і потенційних загроз, що створюються антропогенним або природним впливом на навколишнє середовище
В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський	Регульований стан навколишнього середовища, за якого, згідно з чинним законодавством, нормами та нормативами забезпечується запобігання погіршенню екологічного стану та виникненню небезпеки для здоров'я людей
А. Г. Шмаль	Механізм, що забезпечує припустимий негативний вплив природних та антропогенних чинників екологічної небезпеки на оточуюче середовище і саму людину

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1

Систематизація підходів до визначення поняття «фінансова безпека» [12, 38, 53, 57, 68, 76, 91, 116, 135, 136, 153, 154, 194, 220]

Автор	Визначення
1	2
К. Горячева	Фінансова безпека підприємства – це такий фінансовий стан, що характеризується: 1) збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій та послуг, що використовуються підприємством; 2) стійкістю до зовнішніх та внутрішніх загроз; 3) здатністю фінансової системи підприємства забезпечити реалізацію його фінансових інтересів, цілей та завдань достатнім обсягом фінансових ресурсів; 4) забезпечувати розвиток усієї фінансової системи
Р. С. Папехін	Фінансова безпека – це здатність протистояти існуючим і виникаючим небезпекам і загрозам, що прагнуть завдати фінансової шкоди
Т. Б. Кузенко	Фінансова безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності та платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться в межах своїх граничних значень
В. Мунтіян	Фінансова безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, відображеного в оптимальних значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості правління, використання основних та обігових фондів підприємства, структури його капіталу, норм дивідендних виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного та фінансового розвитку
О. І. Судакова	Фінансова безпека підприємства – важлива складова частина економічної безпеки підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відображається через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових резервів, фінансову стабільність, ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин
Г. Пастернак-Таранушенко	Фінансова безпека підприємства – різновид безпеки, що має вплив на всі галузі економіки держави
А. Кириченко, Ю. Кім	Финансовая безопасность предприятия – финансовое положение и финансовая стабильность, способные обеспечить предприятию нормальное эффективное развитие его деятельности
Н. І. Реверчук	Финансовая безопасность предприятия – защита от возможных финансовых затрат и предупреждения банкротства, достижения наиболее эффективного использования ресурсов
А. Г. Загородній	Фінансова безпека – це здатність забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання

Продовження табл. Г.1

1	2
О. І. Барановський	Фінансова безпека – це специфічний вид суспільно-економічних відносин, що виникають між державою та суб'єктами соціально-економічних відносин
М. М. Єрмошенко	Фінансова безпека – це стан фінансово-кредитної сфери держави, що характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів. Є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси — кров економічної системи держави
Г. В. Іващенко	Фінансова безпека – це сукупність умов існування суб'єкта, якими він оволодів у процесі самореалізації
В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько	Фінансова безпека – це 1) стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; 2) захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання відповідних зобов'язань
Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, Е.Б. Стародубцева	Финансовая безопасность – это создание условий устойчивого, надежного функционирования финансовой системы страны, государства, региона, предотвращающих возникновение финансового кризиса, дефолта, деструкцию финансовых потоков, сбои в обеспечении основных участников экономической деятельности финансовыми ресурсами, нарушение стабильности денежного обращения
А. М. Калантай	Фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності й стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання.

ДОДАТОК Д

Динаміка зміни показників бюджетної безпеки за регіонами України

Таблиця Д. 1

Динаміка зміни коефіцієнта бюджетної самостійності в розрізі регіонів
України за 2010–2014 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014
Вінницька	0,29	0,29	0,33	0,31	0,33
Волинська	0,25	0,25	0,29	0,26	0,24
Дніпропетровська	0,65	0,60	0,72	0,61	0,62
Донецька	0,63	0,57	0,69	0,57	0,60
Житомирська	0,31	0,29	0,34	0,31	0,32
Закарпатська	0,26	0,25	0,28	0,23	0,24
Запорізька	0,51	0,47	0,59	0,48	0,53
Івано-Франківська	0,28	0,27	0,30	0,27	0,27
Київська	0,40	0,38	0,52	0,48	0,51
Кіровоградська	0,34	0,32	0,37	0,33	0,34
Луганська	0,48	0,45	0,52	0,44	0,47
Львівська	0,39	0,36	0,41	0,36	0,37
Миколаївська	0,40	0,40	0,41	0,37	0,40
Одеська	0,47	0,45	0,53	0,48	0,49
Полтавська	0,46	0,42	0,50	0,43	0,48
Рівненська	0,28	0,28	0,29	0,27	0,27
Сумська	0,36	0,36	0,41	0,37	0,40
Тернопільська	0,23	0,24	0,26	0,23	0,24
Харківська	0,54	0,48	0,54	0,48	0,51
Херсонська	0,31	0,30	0,34	0,29	0,31
Хмельницька	0,29	0,28	0,31	0,30	0,30
Черкаська	0,33	0,34	0,41	0,36	0,38
Чернівецька	0,25	0,24	0,28	0,25	0,27
Чернігівська	0,34	0,32	0,36	0,32	0,34

Таблиця Д.2

Динаміка зміни частки трансфертів у загальній величині доходів місцевих бюджетів у розрізі регіонів України за 2010–2014 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014
Вінницька	0,71	0,71	0,67	0,69	0,67
Волинська	0,75	0,75	0,71	0,74	0,76
Дніпропетровська	0,35	0,40	0,28	0,39	0,38
Донецька	0,37	0,43	0,31	0,43	0,40
Житомирська	0,69	0,71	0,66	0,69	0,68
Закарпатська	0,74	0,75	0,72	0,77	0,76
Запорізька	0,49	0,53	0,41	0,52	0,47
Івано-Франківська	0,72	0,73	0,70	0,73	0,73
Київська	0,60	0,62	0,48	0,52	0,49
Кіровоградська	0,66	0,68	0,63	0,67	0,66
Луганська	0,52	0,55	0,48	0,56	0,53
Львівська	0,61	0,64	0,59	0,64	0,63
Миколаївська	0,60	0,60	0,59	0,63	0,60
Одеська	0,53	0,55	0,47	0,52	0,51
Полтавська	0,54	0,58	0,50	0,57	0,52
Рівненська	0,72	0,72	0,71	0,73	0,73
Сумська	0,64	0,64	0,59	0,63	0,60
Тернопільська	0,77	0,76	0,74	0,77	0,76
Харківська	0,46	0,52	0,46	0,52	0,49
Херсонська	0,69	0,70	0,67	0,71	0,69
Хмельницька	0,71	0,72	0,69	0,70	0,70
Черкаська	0,67	0,66	0,59	0,64	0,62
Чернівецька	0,75	0,76	0,72	0,75	0,73
Чернігівська	0,66	0,68	0,64	0,68	0,66

Таблиця Д.3

Динаміка зміни коефіцієнта стійкості бюджету в розрізі регіонів
України за 2010–2014 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014
Вінницька	1,31	1,66	1,91	2,34	2,84
Волинська	1,72	2,09	2,47	3,17	3,82
Дніпропетровська	0,69	0,85	0,96	1,17	1,42
Донецька	0,71	0,89	0,95	1,25	1,49
Житомирська	1,31	1,70	1,96	2,38	2,92
Закарпатська	1,69	2,23	2,68	3,29	4,17
Запорізька	0,91	1,13	1,15	1,46	1,70
Івано-Франківська	1,47	1,96	2,35	2,77	3,47
Київська	0,91	1,15	1,19	1,77	1,74
Кіровоградська	1,27	1,54	1,70	2,11	2,72
Луганська	0,83	0,86	1,14	1,64	1,90
Львівська	1,09	1,46	1,66	2,09	2,52
Миколаївська	1,09	1,33	1,56	1,84	2,38
Одеська	0,88	1,15	1,32	1,52	1,96
Полтавська	0,92	1,05	1,12	1,60	1,73
Рівненська	1,46	1,82	2,08	2,68	3,42
Сумська	1,16	1,35	1,49	1,95	2,26
Тернопільська	1,75	2,19	2,50	3,04	3,98
Харківська	0,86	1,11	1,20	1,50	1,78
Херсонська	1,40	1,78	2,07	2,42	3,12
Хмельницька	1,41	1,74	1,99	2,42	3,13
Черкаська	1,25	1,53	1,71	2,00	2,51
Чернівецька	1,61	2,29	2,58	2,77	3,75
Чернігівська	1,34	1,66	1,90	2,34	2,72

Таблиця Д.4

Динаміка зміни коефіцієнта податкової самостійності в розрізі регіонів
України за 2010–2014 рр.

	2010	2011	2012	2013
Вінницька	0,38	0,49	0,64	0,65
Волинська	0,43	0,52	0,72	0,76
Дніпропетровська	0,45	0,51	0,69	0,66
Донецька	0,45	0,51	0,65	0,60
Житомирська	0,40	0,49	0,67	0,67
Закарпатська	0,44	0,56	0,74	0,74
Запорізька	0,46	0,53	0,68	0,67
Івано-Франківська	0,41	0,53	0,70	0,72
Київська	0,36	0,44	0,62	0,73
Кіровоградська	0,43	0,49	0,62	0,59
Луганська	0,40	0,39	0,59	0,64
Львівська	0,42	0,53	0,67	0,69
Миколаївська	0,44	0,53	0,64	0,63
Одеська	0,42	0,52	0,70	0,76
Полтавська	0,42	0,44	0,55	0,59
Рівненська	0,41	0,51	0,61	0,65
Сумська	0,42	0,49	0,61	0,67
Тернопільська	0,40	0,52	0,64	0,64
Харківська	0,46	0,53	0,65	0,67
Херсонська	0,43	0,54	0,69	0,69
Хмельницька	0,40	0,49	0,62	0,66
Черкаська	0,41	0,52	0,70	0,68
Чернівецька	0,40	0,55	0,72	0,76
Чернігівська	0,45	0,53	0,68	0,68

ДОДАТОК Е

Вихідні дані для розрахунку рівня фінансової спроможності
домогосподарств

Таблиця Е.1

Частка населення з доходами нижчими від прожиткового мінімуму

	2010	2011	2012	2013	2014
Вінницька	0,27	0,09	0,07	0,09	0,09
Волинська	0,1	0,11	0,08	0,08	0,07
Дніпропетровська	0,11	0,07	0,07	0,08	0,08
Донецька	0,06	0,05	0,03	-	-
Житомирська	0,15	0,11	0,17	0,13	0,11
Закарпатська	0,14	0,11	0,13	0,1	0,09
Запорізька	0,39	0,05	0,08	0,1	0,09
Івано-Франківська	0,09	0,09	0,13	0,1	0,07
Київська	0,09	0,03	0,08	0,04	0,03
Кіровоградська	0,06	0,08	0,11	0,12	0,11
Луганська	0,13	0,06	0,09	0,07	0,06
Львівська	0,05	0,09	0,1	0,11	0,09
Миколаївська	0,07	0,06	0,07	0,11	0,1
Одеська	0,07	0,1	0,07	0,07	0,07
Полтавська	0,1	0,05	0,1	0,06	0,05
Рівненська	0,09	0,12	0,13	0,17	0,16
Сумська	0,12	0,06	0,08	0,08	0,07
Тернопільська	0,09	0,12	0,2	0,17	0,17
Харківська	0,16	0,05	0,07	0,04	0,03
Херсонська	0,03	0,1	0,16	0,16	0,15
Хмельницька	0,22	0,18	0,15	0,15	0,14
Черкаська	0,14	0,06	0,09	0,07	0,06
Чернівецька	0,09	0,1	0,16	0,1	0,1
Чернігівська	0,09	0,1	0,06	0,08	0,08

Таблиця Е.2

Рівень доходів та заощаджень населення

	Рівень доходів населення					Рівень заощаджень населення				
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
Вінницька	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Волинська	1,1	1,1	1,1	1	1	0,1	0,1	0,1	0	0
Дніпропетровська	1,3	1,2	1,2	1,1	1,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Донецька	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Житомирська	1,3	1,2	1,2	1,1	1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Закарпатська	1,1	1,1	1,1	1,1	1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Запорізька	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Івано-Франківська	1,2	1,2	1,2	1	1	0,2	0,1	0,1	0	0
Київська	1,3	1,2	1,2	1	1	0,2	0,1	0,1	0	0
Кіровоградська	1,3	1,2	1,2	1,1	1,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Луганська	1,4	1,3	1,3	1,2	0,9	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1
Львівська	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Миколаївська	1,2	1,1	1,1	1,1	1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Одеська	1	0,9	0,9	0,9	0,9	0	0	0	0	0
Полтавська	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Рівненська	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Сумська	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Тернопільська	1,3	1,2	1,2	1,1	1,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Харківська	1	1	1	0,9	0,9	0	0	0	0	0
Херсонська	1,2	1,1	1,1	1,1	1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Хмельницька	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Черкаська	1,2	1,1	1,1	1	1	0,2	0,1	0,1	0	0
Чернівецька	1,1	1,1	1,1	1,1	1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Чернігівська	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1

ДОДАТОК Ж

Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2010–2014 рр.

Таблиця Ж. 1

Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2010 році

Регіон	мас.отр. людей	метеорологічних надзвичайних ситуацій	інф.захв.людей	інф. захв. с/г тварин	геологічних надзвичайних ситуацій	гідрологічних надзвичайних ситуацій	пожеж
Вінницька	6,9174E-05	6,3140E-05	2,2322E-05	7,9722E-06	6,3778E-06	5,7400E-06	4,7833E-06
Волинська	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-06	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Дніпропетровська	6,9174E-05	6,3140E-05	2,2322E-05	7,9722E-06	6,3778E-06	5,7400E-06	4,7833E-06
Донецька	6,4233E-05	5,0512E-05	1,7858E-05	6,3778E-06	9,5667E-06	3,5875E-06	5,7400E-06
Житомирська	5,9951E-05	4,2093E-05	1,9133E-05	6,8333E-06	5,9792E-06	3,8267E-06	3,8267E-06
Закарпатська	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Запорізька	8,1751E-05	7,5768E-05	2,0605E-05	7,3590E-06	1,9133E-05	1,0332E-05	1,1480E-05
Івано-Франківська	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Київська	5,9951E-05	4,2093E-05	1,9133E-05	6,8333E-06	5,9792E-06	3,8267E-06	3,8267E-06
Кіровоградська	6,9174E-05	6,3140E-05	2,2322E-05	7,9722E-06	6,3778E-06	5,7400E-06	4,7833E-06
Луганська	6,4233E-05	5,0512E-05	1,7858E-05	6,3778E-06	9,5667E-06	3,5875E-06	5,7400E-06
Львівська	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Миколаївська	8,1751E-05	7,5768E-05	2,0605E-05	7,3590E-06	1,9133E-05	1,0332E-05	1,1480E-05
Одеська	8,1751E-05	7,5768E-05	2,0605E-05	7,3590E-06	1,9133E-05	1,0332E-05	1,1480E-05
Полтавська	6,9174E-05	6,3140E-05	2,2322E-05	7,9722E-06	6,3778E-06	5,7400E-06	4,7833E-06
Рівненська	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Сумська	5,9951E-05	4,2093E-05	1,9133E-05	6,8333E-06	5,9792E-06	3,8267E-06	3,8267E-06
Тернопільська	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Харківська	6,4233E-05	5,0512E-05	1,7858E-05	6,3778E-06	9,5667E-06	3,5875E-06	5,7400E-06
Херсонська	8,1751E-05	7,5768E-05	2,0605E-05	7,3590E-06	1,9133E-05	1,0332E-05	1,1480E-05
Хмельницька	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Черкаська	6,9174E-05	6,3140E-05	2,2322E-05	7,9722E-06	6,3778E-06	5,7400E-06	4,7833E-06
Чернівецька	8,9927E-05	8,4186E-05	2,6787E-05	9,5667E-05	1,4350E-05	1,1480E-05	8,6100E-06
Чернігівська	5,9951E-05	4,2093E-05	1,9133E-05	6,8333E-06	5,9792E-06	3,8267E-06	3,8267E-06

Таблиця Ж. 2

Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2011 році

Регіон	мас.отр. людей	метеорологічних надзвичайних ситуацій	інф.захв.людей	інф. захв. с/г тварин	геологічних надзвичайних ситуацій	гідрологічних надзвичайних ситуацій	пожеж
Вінницька	8,8102E-05	7,6355E-05	1,0004E-05	3,1213E-05	6,9922E-06	1,3162E-06	4,7198E-06
Волинська	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Дніпропетровська	8,8102E-05	7,6355E-05	1,0004E-05	2,1676E-05	6,9922E-06	1,3162E-06	4,7198E-06
Донецька	2,0977E-05	1,8180E-05	6,5028E-06	2,0009E-05	6,6038E-06	1,1188E-06	3,7758E-06
Житомирська	1,6781E-05	1,4544E-05	8,6704E-06	1,5301E-05	5,9434E-06	1,4917E-06	4,4421E-06
Закарпатська	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Запорізька	4,1953E-05	3,6360E-05	1,3006E-05	2,6011E-05	1,1887E-05	2,2375E-06	7,5516E-06
Івано-Франківська	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Київська	2,7969E-05	2,4240E-05	8,6704E-06	1,5301E-05	5,9434E-06	1,4917E-06	4,4421E-06
Кіровоградська	8,8102E-05	7,6355E-05	1,0004E-05	2,1676E-05	6,9922E-06	1,3162E-06	4,7198E-06
Луганська	2,0977E-05	1,8180E-05	6,5028E-06	2,0009E-05	6,6038E-06	1,1188E-06	3,7758E-06
Львівська	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Миколаївська	4,1953E-05	3,6360E-05	1,3006E-05	2,6011E-05	1,1887E-05	2,2375E-06	7,5516E-06
Одеська	4,1953E-05	3,6360E-05	1,3006E-05	2,6011E-05	1,1887E-05	2,2375E-06	7,5516E-06
Полтавська	8,8102E-05	7,6355E-05	1,0004E-05	2,1676E-05	6,9922E-06	1,3162E-06	4,7198E-06
Рівненська	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Сумська	2,7969E-05	2,4240E-05	8,6704E-06	1,5301E-05	5,9434E-06	1,4917E-06	4,4421E-06
Тернопільська	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Харківська	2,0977E-05	1,8180E-05	6,5028E-06	2,0009E-05	6,6038E-06	1,1188E-06	3,7758E-06
Херсонська	4,1953E-05	3,6360E-05	1,3006E-05	2,6011E-05	1,1887E-05	2,2375E-06	7,5516E-06
Хмельницька	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Черкаська	8,8102E-05	7,6355E-05	1,0004E-05	2,1676E-05	6,9922E-06	1,3162E-06	4,7198E-06
Чернівецька	9,6493E-05	8,3627E-05	7,6504E-06	3,9017E-05	9,9057E-06	1,4917E-06	5,0344E-06
Чернігівська	2,7969E-05	2,4240E-05	8,6704E-06	1,5301E-05	5,9434E-06	1,4917E-06	4,4421E-06

Таблиця Ж. 3

Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2012 році

Регіон	мас.отр. людей	метеорологічних надзвичайних ситуацій	інф.захв.людей	інф. захв. с/г тварин	геологічних надзвичайних ситуацій	гідрологічних надзвичайних ситуацій	пожеж
Вінницька	9,2032E-05	3,1857E-05	2,1238E-05	2,2123E-05	2,7610E-05	7,2876E-06	3,1233E-06
Волинська	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Дніпропетровська	9,2032E-05	3,1857E-05	2,1238E-05	2,2123E-05	2,7610E-05	7,2876E-06	3,1233E-06
Донецька	2,7068E-05	2,1238E-05	1,7699E-05	2,0421E-05	1,4159E-05	8,2593E-06	3,5397E-06
Житомирська	3,2869E-05	1,8740E-05	1,5929E-05	1,7699E-05	4,2476E-05	6,8828E-06	2,6548E-06
Закарпатська	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Запорізька	7,8227E-05	9,5572E-05	3,1857E-05	2,6548E-05	2,9733E-05	1,8584E-05	1,0619E-05
Івано-Франківська	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Київська	3,2869E-05	1,8740E-05	1,5929E-05	1,7699E-05	4,2476E-05	6,8828E-06	2,6548E-06
Кіровоградська	9,2032E-05	3,1857E-05	2,1238E-05	2,2123E-05	2,7610E-05	7,2876E-06	3,1233E-06
Луганська	2,7068E-05	2,1238E-05	1,7699E-05	2,0421E-05	1,4159E-05	8,2593E-06	3,5397E-06
Львівська	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Миколаївська	7,8227E-05	9,5572E-05	3,1857E-05	2,6548E-05	2,9733E-05	1,8584E-05	1,0619E-05
Одеська	7,8227E-05	9,5572E-05	3,1857E-05	2,6548E-05	2,9733E-05	1,8584E-05	1,0619E-05
Полтавська	9,2032E-05	3,1857E-05	2,1238E-05	2,2123E-05	2,7610E-05	7,2876E-06	3,1233E-06
Рівненська	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Сумська	3,2869E-05	1,8740E-05	1,5929E-05	1,7699E-05	4,2476E-05	6,8828E-06	2,6548E-06
Тернопільська	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Харківська	2,7068E-05	2,1238E-05	1,7699E-05	2,0421E-05	1,4159E-05	8,2593E-06	3,5397E-06
Херсонська	7,8227E-05	9,5572E-05	3,1857E-05	2,6548E-05	2,9733E-05	1,8584E-05	1,0619E-05
Хмельницька	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Черкаська	9,2032E-05	3,1857E-05	2,1238E-05	2,2123E-05	2,7610E-05	7,2876E-06	3,1233E-06
Чернівецька	4,6016E-05	7,9643E-05	4,7786E-05	5,3096E-05	2,1238E-05	1,2389E-05	5,3096E-06
Чернігівська	3,2869E-05	1,8740E-05	1,5929E-05	1,7699E-05	4,2476E-05	6,8828E-06	2,6548E-06
АР Крим	7,8227E-05	9,5572E-05	3,1857E-05	2,6548E-05	2,9733E-05	1,8584E-05	1,0619E-05
Київ	3,2869E-05	1,8740E-05	1,5929E-05	1,7699E-05	4,2476E-05	6,8828E-06	2,6548E-06
Севастополь	7,8227E-05	9,5572E-05	3,1857E-05	2,6548E-05	2,9733E-05	1,8584E-05	1,0619E-05

Таблиця Ж.4

Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2013 році

Регіон	мас.отр. людей	метеорологічних надзвичайних ситуацій	інф.захв. людей	інф. захв. с/г тварин	геологічних надзвичайних ситуацій	гідрологічних надзвичайних ситуацій	пожеж
Вінницька	4,3998E-05	4,9065E-05	6,2397E-05	2,8799E-05	2,6666E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Волинська	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Дніпропетровська	4,3998E-05	4,9065E-05	6,2397E-05	2,8799E-05	2,6666E-05	4,7998E-06	2,7825E-05
Донецька	4,6931E-05	3,6799E-05	2,0799E-05	3,4559E-05	2,6666E-05	6,3997E-06	6,3997E-05
Житомирська	7,0397E-05	2,9439E-05	2,3110E-05	1,9199E-05	1,7777E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Закарпатська	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Запорізька	1,0560E-04	7,3597E-05	2,7732E-05	1,7999E-05	3,1999E-05	1,9199E-05	1,4719E-04
Івано-Франківська	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Київська	7,0397E-05	2,9439E-05	2,3110E-05	1,9199E-05	1,7777E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Кіровоградська	4,3998E-05	4,9065E-05	6,2397E-05	2,8799E-05	2,6666E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Луганська	4,6931E-05	3,6799E-05	2,0799E-05	3,4559E-05	2,6666E-05	6,3997E-06	6,3997E-05
Львівська	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Миколаївська	1,0560E-04	7,3597E-05	2,7732E-05	1,7999E-05	3,1999E-05	1,9199E-05	1,4719E-04
Одеська	1,0560E-04	7,3597E-05	2,7732E-05	1,7999E-05	3,1999E-05	1,9199E-05	1,4719E-04
Полтавська	4,3998E-05	4,9065E-05	6,2397E-05	2,8799E-05	2,6666E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Рівненська	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Сумська	7,0397E-05	4,9065E-05	2,3110E-05	1,9199E-05	1,7777E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Тернопільська	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Харківська	4,6931E-05	3,6799E-05	2,0799E-05	3,4559E-05	2,6666E-05	6,3997E-06	6,3997E-05
Херсонська	1,0560E-04	7,3597E-05	2,7732E-05	1,7999E-05	3,1999E-05	1,9199E-05	1,4719E-04
Хмельницька	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Черкаська	4,3998E-05	4,9065E-05	6,2397E-05	2,8799E-05	2,6666E-05	4,7998E-06	3,1999E-05
Чернівецька	1,7599E-04	2,2079E-04	4,1598E-05	2,3999E-05	4,7998E-05	9,5996E-06	4,2665E-05
Чернігівська	7,0397E-05	4,9065E-05	2,3110E-05	1,9199E-05	1,7777E-05	4,7998E-06	3,1999E-05

Таблиця Ж. 5

Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру у 2014 році

Регіон	мас.отр.людей	метеорологічних надзвичайних ситуацій	інф.захв. людей	інф. захв. с/г тварин	геологічних надзвичайних ситуацій	гідрологічних надзвичайних ситуацій	пожеж
Вінницька	0,000885687	0,000197984	0,000137258	0,000041104	5,24075E-05	0,000010276	0,000295632
Волинська	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Дніпропетровська	0,000885687	0,000197984	0,000137258	0,000041104	5,24075E-05	0,000010276	0,000295632
Донецька	0,000340649	0,000148488	0,000128107	4,65845E-05	5,82306E-05	9,70511E-06	0,000384322
Житомирська	0,000681298	0,000212126	0,000160134	3,88204E-05	6,98767E-05	8,7346E-06	0,000320268
Закарпатська	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Запорізька	0,001021947	0,000296976	0,000192161	6,98768E-05	0,000167704	1,34378E-05	0,000422754
Івано-Франківська	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Київська	0,000681298	0,000212126	0,000160134	3,88204E-05	6,98767E-05	8,7346E-06	0,000320268
Кіровоградська	0,000885687	0,000197984	0,000137258	0,000041104	5,24075E-05	0,000010276	0,000295632
Луганська	0,000340649	0,000148488	0,000128107	4,65845E-05	5,82306E-05	9,70511E-06	0,000384322
Львівська	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Миколаївська	0,001021947	0,000296976	0,000192161	6,98768E-05	0,000167704	1,34378E-05	0,000422754
Одеська	0,001021947	0,000296976	0,000192161	6,98768E-05	0,000167704	1,34378E-05	0,000422754
Полтавська	0,000885687	0,000197984	0,000137258	0,000041104	5,24075E-05	0,000010276	0,000295632
Рівненська	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Сумська	0,000681298	0,000212126	0,000160134	3,88204E-05	6,98767E-05	8,7346E-06	0,000320268
Тернопільська	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Харківська	0,000340649	0,000148488	0,000128107	4,65845E-05	5,82306E-05	9,70511E-06	0,000384322
Херсонська	0,001021947	0,000296976	0,000192161	6,98768E-05	0,000167704	1,34378E-05	0,000422754
Хмельницька	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Черкаська	0,000885687	0,000197984	0,000160134	0,000041104	5,24075E-05	0,000010276	0,000295632
Чернівецька	0,001362596	0,000593952	0,000384322	3,49384E-05	0,000104815	1,74692E-05	0,000256215
Чернігівська	0,000681298	0,000212126	0,000160134	3,88204E-05	6,98767E-05	8,7346E-06	0,000320268

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.1

Взаємозв'язок об'єктів фінансової безпеки з ВВП [83]

Об'єкти фінансової безпеки						
Стадії розподілу ВВП			Стадії перерозподілу ВВП			
доходи фізичних осіб	прибуток юридичних осіб	прибуток державного сектору	корпоративні фінансові ресурси	загальнодержавні фінансові ресурси	регіональні фінансові ресурси	відомчі фінансові ресурси
Фінансова безпека домогосподарств	Фінансова безпека суб'єктів господарювання		Фінансова безпека держави		Фінансова безпека регіону	Фінансова безпека галузі

ДОДАТОК И

Довідки про впровадження результатів дослідження

СУМСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

**Департамент екології, паливно-енергетичного комплексу
та природних ресурсів**

пл. Незалежності, 2, м. Суми, 40000, (0542) 62-97-99

E-mail: 770861@ukr.net Код ЄДРПОУ 38136517

17.04. 2015 № 01-20/800 На № _____ від _____

Голові спеціалізованої вченої
ради Д 55.051.01 Сумського
державного університету
проф. Ілляшенко С. М.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Соколенко Людмили Федорівни
на тему: «Організаційно-економічні засади управління екологічною
безпекою в системі регіонального природокористування»

Фахівцями Сумської обласної державної адміністрації у процесі своєї професійної діяльності здійснюється впровадження науково-методичних матеріалів запропонованих старшим викладачем кафедри фінансів Сумського національного аграрного університету Соколенко Людмилою Федорівною.

Розроблений в роботі науково-методичний підхід до формування системи економічного обґрунтування визначення рівня фінансово-екологічної безпеки регіону може стати методичною базою для забезпечення процесу функціонування регіону на засадах сталого розвитку. Практичну цінність має науково-методичний підхід до оцінки рівня економічного потенціалу регіону, що дозволить підвищити рівень прозорості процесу фінансового забезпечення сталого регіонального розвитку та відповідальність виконавців за результати роботи. Вказаний науково-методичний підхід було використано при розробці Стратегії економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року "Нова Сумщина – 2015" (Розділ 1. «Загальна характеристика потенціалу Сумської області», що передбачає оцінку економічного потенціалу Сумської області та визначення рейтингового місця області в національному вимірі, Розділ 10 «Механізми та організаційне забезпечення реалізації стратегії», що передбачає розроблення й реалізацію Програми створення єдиного управлінського простору в Сумській області, підвищення ефективності управління регіоном та координації дій різних гілок влади).

Директор Департаменту екології,
паливно-енергетичного комплексу
та природних ресурсів Сумської
обласної державної адміністрації

М.В.Рибенчук

Україна
КОМУНАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО «СУМИЖИЛКОМСЕРВІС»
СУМСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27, тел.: 66-06-02, 66-06-03, факс: 66-06-04,
 e-mail: zhilkomservis@ukr.net

Вих. 01/360 від 27 травня 2015 р.

Голові спеціалізованої вченої ради
 Д 55.051.01
 Сумського державного університету
 д.е.н, професору Ілляшенку С. М.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Соколенко Людмили Федорівни на тему «Організаційно-економічні засади управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування» представленого на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Теоретичні, науково-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження Соколенко Людмили Федорівни «Організаційно-економічні засади управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування» використані в діяльності комунального підприємства «Сумижилкомсервіс» Сумської міської ради.

Зокрема, це дозволило отримати такі результати:

на основі розробленого підходу до врахування ступеня впливу екологічного фактору на рівень розвитку підприємства переглянути стратегічні плани розвитку комунального підприємства «Сумижилкомсервіс» Сумської міської ради та внести відповідні корективи;

шляхом застосування методичного підходу до оцінки потенційних можливостей підприємства з урахуванням екологічної складової визначити ступінь синхронізації процесів фінансового забезпечення підприємства з рівнем його екологічної безпеки;

обрати найбільш доцільну схему фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку підприємства, що дозволяє підвищити рівень екологічної безпеки та визначити найбільш пріоритетні джерела його фінансування.

Реалізація науково-методичних положень дисертаційного дослідження Соколенко Л. Ф. дає можливість підвищити ефективність роботи фінансових служб комунального підприємства «Сумижилкомсервіс» Сумської міської ради, а також буде корисною при розробці програми екологоорієнтованого розвитку.

Директор
КП «Сумижилкомсервіс» СМР

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Ректор СНАУ

д.с.г.н., професор

В.І. Ладика

“ ” 2015 р.

про впровадження результатів наукових досліджень
Соколенко Людмили Федорівни
 у навчальний процес Сумського національного аграрного університету

м. Суми

“17” лютого 2015р.

Комісія у складі:

голови комісії - проректора з науково педагогічної та навчальної роботи

Жмайлова В.М. к.е.н., професора;

членів комісії:

декана факультету економіки і менеджменту Строченко Н.І., к.е.н., доцента;**завідувача кафедри фінансів Чупіса А.В., д.е.н., професора**

склала цей акт в тому, що результати наукових досліджень здобувача науково:о ступеня кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції Сумського національного аграрного університету Соколенко Людмили Федорівни за темою: «Організаційно-економічні засади управління екологічною безпекою в системі регіонального природокористування» використовуються в навчальному процесі Сумського національного аграрного університету для студентів та магістрів при викладанні дисциплін: “Фінанси природокористування”, “Економіка, організація і управління природокористуванням в АПК”, «Регіональна економіка (екологія)», «Економіка землекористування і землевпорядкування».

Голова комісії

Члени комісії

В.М. Жмайлов

Н.І. Строченко

А.В. Чупіс

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверкіна М. Ф. Методичні засади оцінювання рівня економіко-екологічної безпеки регіону / М. Ф. Аверкіна // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 14. – С. 414–420.
2. Авраменко Н. П. Стратегічне планування розвитку громади / Н. П. Авраменко. – К. : Центр. – Укр. регіон. навч. центр «Гнозис», 2003. – 98 с.
3. Акмаева Р. И. Стратегическое планирование и стратегический менеджмент : учеб. пособие / Р. И. Акмаева. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 208 с.
4. Амосов О. Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку // Державне управління та місцеве самоврядування : збірник наукових праць : у 2 ч. / за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. С. Одінцової. – Харків: ХарРІДУ НАДУ, 2001. – Вип. 2. – С.10–16.
5. Андрейцев В. І. Екологічне право / В. І. Андрейцев. – К. : Вентурі, 1996. – 206 с.
6. Анучин В. А. Основы природопользования. Теоретический аспект / В. А. Анучин. – М. : Мысль, 1978. – 293 с.
7. Астапова Г. В. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины / Г. В. Астапова, Е. А. Астапова, Д. П. Лойко. – Донецк, 2001. – 279 с.
8. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 3-е изд., доп. – М. : ОМЕГА-Л, 2005. – 584 с.
9. Балацкий О. Ф. Экономическая оценка потенциала региона / О. Ф. Балацкий, Ю. А. Дорошенко, И. О. Джаин // Экономическая политика и сотрудничество регионов Украины и России: проблемы и

- перспективы: Материалы международной научно-практической конференции. – Сумы: Инициатива, 1998. – С. 48-57.
10. Балджи М. Д. Організаційно-економічні засади комплексного природокористування на регіональному рівні : монографія / М. Д. Балджи. – Одеса: Атлант, 2010. – 500 с.
 11. Бандурка О. М. Основи економічної безпеки / О. М. Бандурка. – Х., Видавництво Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – С. 270.
 12. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К. : КНТЕУ, 2004. – 759 с.
 13. Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. В. Барбашова ; Ін-т держави і права ім. В. М.Корецького НАНУ. – К., 1999. – 18 с.
 14. Барлыбаев Х. А. Глобализация: за и против устойчивого развития? / Х. А. Барлыбаев. – М. : Изд-во РАГС. – 262 с.
 15. Блехцин И. Я. Производительные силы и окружающая среда (проблемы и опыт исследования) / И. Я. Блехцин, В. А. Минеев. – М. : Мысль, 1981. – 214 с.
 16. Боголюбов С. А. Экология : учебное пособие / С. А. Боголюбов. – М. : Знание, 1997. – 187 с.
 17. Боголюбов С. А. Актуальные проблемы экологического права : монография / С. А. Боголюбов. – М. : Издательство Юрайт, 2014. – 607 с.
 18. Бринчук М. М. О понятийном аппарате экологического права / М. М. Бринчук // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 20–28.
 19. Булеев И. П. Формирование организационно-экономического механизма управления предприятием по обработке цветных

- металлов / И. П. Булеев. – Донецк: ИЕП НАН Украины, 1993. – С. 32–34.
20. Буркинский Б. В. Экологизация политики регионального развития : монография / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалёва; науч. ред. В. Н. Степанов. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2002. – 328 с.
21. Василенко В. А. Экология и экономика: проблемы и поиски путей устойчивого развития / В. А. Василенко. – Новосибирск, 1995. – С. 41.
22. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації : монографія / І. М. Вахович ; Луцький держ. технічний ун-т. - Луцьк : Надстир'я, 2007. – 496 с.
23. Веденин Н. Н. Экологическое право : учеб. [для студентов высш. учебных заведений.] / Н. Н. Веденин – М. : Право и Закон, 2000. – 336 с.
24. Вейхер А. А. Виды экономических событий, связанных с изменениями природной среды / А. А. Вейхер // Тезисы докладов Всесоюзного совещания «Экономические проблемы управления качеством городской среды», (2–3 декабря 1976 г.). – М., 1976. – С. 154–157.
25. Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О. О. Веклич // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 20 -34.
26. Вентцель Е. С. Теория вероятностей : учебник для вузов / Е. С. Вентцель. – 7-е изд., стер. – М. : Высшая школа, 2001. – 575 с.
27. Вершигора Е. Е. Менеджмент : учеб. пособие / Е. Е. Вершигора – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 283 с.
28. Веснин В. Р. Стратегический менеджмент : учебное пособие / В. Р. Веснин. – М. : МГИУ, 2007. – 320 с.

29. Ветошкин А. Г. Техногенный риск и безопасность : учебное пособие / А. Г. Ветошкин, К. Р. Таранцева. – Пенза : Изд-во Пензенского гос. ун-та, 2001. – 171 с.
30. Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы (предпринимательство и координация в предпринимательской компании) / Х. Виссема ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 288 с.
31. Виханский О. С. Стратегическое управление : учебник / О. С. Виханский. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 252 с.
32. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=213%2F95-%E2%F0&p=1316592302508>
33. Галушкина Т. П. Экологическая политика и механизмы ее реализации на региональном уровне / Т. П. Галушкина, В. И. Крутякова ; НАН Украины, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. – О., 1999. – 112 с.
34. Гапоненко А. Л. Стратегическое управление : учебник / А. Л. Гапоненко, А. П. Панкрухин. – М. : Омега-Л, 2004. – 472 с.
35. Генсірук С. А. Регіональне природокористування : навч. посіб. / Е. А. Главацька. – Львів : Світ, 1992. – 336 с.
36. Герасимов И. П. Основы конструктивной географии / И. П. Герасимов, В. С. Преображенский, Ю. А. Исаков; под ред. И. П. Герасимова, В. С. Преображенского. – М. : Просвещение, 1986. – 287 с.
37. Голиченков А. К. Экологический контроль: теория, практика правового регулирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 – природоресурсное право; аграрное право; экологическое право / А. К. Голиченков. – Москва. – М., 1992. – 48 с.
38. Горячева К. С. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства [Электронный ресурс] / К. С. Горячева. – Режим доступа : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3159/1/Gorjacheva.pdf>.

39. Государственное регулирование рыночной экономики : учебник для вузов / под общ. ред. В. И. Кушлина, Н. А. Волгина. – М. : ОАО «НПО» «Экономика». – 2000. – 735 с.
40. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: монографія / Л. С. Гринів. – Львів : ЛНУ ім. Франка, 2001. – 240 с.
41. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – С. 8.
42. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
43. Данилов-Данильян В. И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / В. И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39. – № 2. – С. 123–135.
44. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління/ І Дегтярьова// Вісник Національної академії державного управління. – 2013. - № 11. – С. 141-148.
45. Державне управління і менеджмент : навчальний посібник у таблицях і схемах / Г. С. Одінцева, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г. С. Одінцової. – Харків : ХарРІДУ УАДУ, 2002. – 492 с.
46. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019-2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/spart22/inx22252.htm>.
47. Дідик В. І. Стратегічне планування розвитку регіону (на матеріалах Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 / В. І. Дідик. – Ужгород, 2009 – 20 с.

48. Докучаев В. В. Избранные сочинения / В. В. Докучаев; ред. С. С. Соболев. – М. : Сельхозгиз, 1954. – 708 с.
49. Екологічне управління: підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
50. Економічне оновлення регіону: аналіз ситуацій та рішення : монографія / за заг. ред. Б. В. Буркинського, С.К. Харічкова. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 529 с.
51. Еременко-Григоренко О. А. Организационно-экономический механизм управления хозяйственной деятельностью предприятия : дис. ... канд. экон. наук : 08.06.01 / О. А. Еременко-Григоренко. – Донецк, 1999. – С. 31
52. Єжов С. М. Теорія ймовірностей, математична статистика і випадкові процеси : навчальний посібник / С. М. Єжов. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 140 с.
53. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко ; Київ. нац. торговельно-економічний ун-т. – К., 2001. – 309 с.
54. Жихор О. Б. Економічна безпека : навчальний посібник / О. Б. Жихор, Т. М. Куценко – Харків : ХІБС УБС НБУ, 2013. – 144 с.
55. Журавель В. В. Зарубіжний досвід фінансового регулювання розвитку регіону [Електронний ресурс] / В. В. Журавель // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 802. – Сер.: Економіка. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/4534>
56. Журавльова І. В. Методичний підхід до моделювання фінансової безпеки регіонів України / І. В. Журавльова, А. Б. Миколайчук // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С.156–159.

57. Загородний А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородний, Г. Л. Вознюк. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.
58. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
59. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
60. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page3>.
61. Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 № 183/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>.
62. Закон України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 № 591-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/591-14>.
63. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.
64. Заржицький О. С. Правові аспекти регіональної екологічної політики : монографія / О. С. Заржицький. – Дніпропетр. : Наука і освіта, 2003. – 160 с.
65. «Зеленая экономика» – новый вектор устойчивого развития? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ictsd.org/bridges-news/мосты/news/«зеленая-экономика»---новый-вектор-устойчивого-развития>.

66. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2768-14&p=1316592302508964>.
67. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека та охорона довкілля : монографія / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2012. – 514 с.
68. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность» [Електронний ресурс] / Г. В. Иващенко // Теоретический журнал CREDO. – 2000. – № 24. – Режим доступу : <http://credonew.ru/content/view/207/25>.
69. Игнатенко Н. Г. Природно-ресурсный потенциал территории : географический анализ и синтез : монография / Н. Г. Игнатенко, В. П. Руденко. – Львов : Вища шк., 1986. – 162 с.
70. Инновационный подход к стратегии социально-эколого-экономического развития региона : учебно-методическое пособие / сост. О. В. Авраменко. – Севастополь : Севастопольский центр переподготовки и повышения квалификации, 2012. – 32 с.
71. ISO 14000 – международные стандарты в области систем экологического менеджмента.
72. Иванченко Г. В. Розробка кластерної моделі розвитку регіону: методологічний підхід [Електронний ресурс] / Г. В. Иванченко // Ефективна економіка. – 2013. – № 5. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2049>.
73. Івашура А. А. Екологія: теорія та практикум : навч. посібник / А. А. Івашура, В. М. Орехов. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2004. – 256 с.
74. Ілляшенко С. М. Менеджмент екологічних інновацій: навчальний посібник / С. М. Ілляшенко, О. В. Прокопенко ; за заг. ред. С. М. Ілляшенка. – Суми: Вид-во СумДУ, 2003. – 266 с.
75. Ісаєнко В. М. Екологічна безпека – основний чинник еколого-збалансованого розвитку України у XXI столітті /

- В. М. Ісаєнко, Г. О. Білявський // Екологічний вісник. – 2007. – № 4. – С. 14–17.
76. Калантай А. М. Роль і місце фінансової безпеки в контексті національних інтересів / А. М. Калантай // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 143–153.
77. Качинський А. Б. Сучасні проблеми екологічної безпеки України / А. Б. Качинський. – К.: Рада національної безпеки при Президентові України. Національний інститут стратегічних досліджень, 1994. – Вип. 33. – 48 с.
78. Кириченко О. Вплив інфляційних процесів на фінансову безпеку підприємства / О. Кириченко, Ю. Кім // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – 238 с.
79. Кислый В. Н. К вопросу о сущности понятия «эколого-экономический ущерб» / В. Н. Кислый // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2007. – № 1. – Т. 2. – С. 50.
80. Кіндрацька Г. І. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / Г. І. Кіндрацька. – К. : Знання, 2006. – 366 с.
81. Ковалевський Г. В. Статистика / Г. В. Ковалевський. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 313 с.
82. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / О. М. Ковалюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
83. Коваль Л. П. Понятійно-категоріальний апарат дослідження фінансової безпеки Л. П. Коваль / Фінансовий простір. – 2013. – № 3 (11). – С. 95–100.
84. Кодекс України «Про надра» від 27.07.1994 № 132/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>.

85. Козаченко Т. П. Екологічна безпека як передумова сталого соціально-економічного розвитку України [Електронне видання] / Т. П. Козаченко // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. Сер. : Державне управління. – 2014. – Т. 15, Вип. 291. – С. 138-151. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpdduu_du_2014_15_291_16.pdf.
86. Колодова А. В. Экологическая безопасность: понятие и структура / А. В. Колодова // Вестник Удмуртского университета. Правоведение. – 2005. – № 6. – С. 150–158.
87. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>.
88. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-р>.
89. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / О. Б. Коротич. – Харків : Видавництво ХарРІДУ НАДУ «Магістр», 2006. – 220 с.
90. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2001. – 1088 с.
91. Кузенко Т. Б. Управление финансовой безопасностью / Т. Б. Кузенко // Бизнес Информ. – 2007. – № 12 (1). – С. 27–29
92. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман. – М. : Прогресс ; Универс, 1993. – С. 13–14.
93. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами / С. Кульпінський // Фінансова консультація. – 2000. – № 5. – С. 34–38.
94. Куражсковский Ю. Н. Очерки природопользования : монография / Ю. Н. Куражсковский. – М. : Мысль, 1969. – 268 с.

95. Кучеров А. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития / А. В. Кучеров, О. В. Шибилева // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.
96. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні: організаційно-правові засади : монографія / О. Я. Лазор ; Львів. регіон. ін.-т держ. упр. ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів : Ліга-Прес, 2003. – 541 с.
97. Лившиц В. Зелёная экономика [Электронный ресурс] / В. Лившиц // Проза.Ру. – Режим доступа: <http://proza.ru/2013/02/19/2075>.
98. Лисенко Ю. В. Теоретичні засади управління конкурентостійкістю підприємства / Ю. В. Лисенко, І. В. Радамовська // Прометей. – 2013. – № 1 (40). – С. 172–177.
99. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. – № 1. – С. 86–87.
100. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навчальний посібник / В. А. Ліпкан. – К. : Кондор, 2012. – 552 с.
101. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3852-12&p=1316592302508964>.
102. Лукьянчиков Н. Н. Экономика и организация природопользования : учебн. для вузов / Н. Н. Лукьянчиков, И. М. Потравный. – 2-е изд. – М. : Юнити, 2002. – 454 с.
103. Маленков Ю. А. Стратегический менеджмент / Ю. А. Маленков. – М. : ТК Велби, 2008. – 224 с.
104. Малишко М. І. Екологічне право України : навч. посіб. / М. І. Малишко. – К. : Видавничий Дім «Юрид. книга», 2001. – 389 с.
105. Маннапов Р. Г. Современные закономерности, принципы, задачи и механизм регионального управления / Р. Г. Маннапов, Л. Г.

- Ахтариева // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 3 (141). – С. 47–56.
106. Марача В. Г. Региональное стратегическое планирование: основные подходы и условия реализации [Электронный ресурс] / В. Г. Марача // Международный журнал «Проблемы теории и практики управления». – 2008. – № 11. – С. 35 – 42. – Режим доступа : <http://www.fondgr.ru/lib/mmk/65>.
107. Маринич А. М. Основные направления конструктивно-географических исследований по рациональному природопользованию в Украинской ССР / А. М. Маринич // Комплексные географические исследования проблемы рационального природопользования : сб. науч. трудов. / отв. ред. Н. Г. Волков. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 3–11.
108. Махмуд А. А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / А. А. Махмуд ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К., 2000. – 24 с.
109. Михайлів Г. Фінансова спроможність соціально-економічного розвитку регіональних суспільних систем / Г. Михайлів // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 7. – С. 97-99.
110. Мишин В. М. Исследование систем управления : учеб. для вузов / В. М. Мишин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 527 с.
111. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посібник / Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова [та ін.] ; за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, І. В. Ліганенко. – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 356 с.
112. Мізюк Б. М. Стратегічне управління : підручник / Б. М. Мізюк. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Львів : Магнолія плюс, 2006. – 392 с.

113. Мінцберг Г. Школи стратегий / Г. Мінцберг, Б. Альстренд, Дж. Лемпел ; пер. с англ. ; [под ред. Ю. Н. Каптуревского]. – Спб. : Питер, 2000. – 336 с.
114. Моисеев Н. Н. Человек, среда, общество / Н. Н. Моисеев. – М. : Наука, 1992. – С. 204–208.
115. Мочалов И. И. О логике и методологии научного творчества / И. И. Мочалов, В. И. Вернадский // Вопросы философии. – 1963. – № 5. – С. 10-17.
116. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
117. Наврузов Ю. Роль регіональної політики в удосконаленні територіальної організації влади в Україні / Ю. Наврузов // Збірник наук праць УАДУ при Президентіві України. – Вип. 2. – К., 2001. – С. 121–133.
118. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29.10.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
119. Нарезный В. П. Использование природных ресурсов и охрана природы / В. П. Нарезный // Региональный мониторинг природопользования : межвуз. сб. науч. тр. – Саранск : Мордов. ун-т, 1986. – 84 с.
120. Нестеров А. П. О показателе уровня комплексного использования сырья / А. П. Нестеров // Проблемы экономики природопользования и размещения производительных сил : межвузов. сб. / отв. ред. П. М. Нестеров. – М. : Издание МИНХ им. Г. В. Плеханова, 1986. – С. 34–41.
121. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, О. А. Машков; за заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : УАДУ, 1998. – 160 с.

122. Норіцина Н. І. Екологічна безпека діяльності як індикатор соціальної відповідальності підприємства [Електронний ресурс] / Н. І. Норіцина. – Режим доступу : kneu.edu.ua/userfiles/es_pidpr_th_pr_4/5/Noritsina.rtf.
123. Организация экономического сотрудничества и развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : oecd.org/oecd_i.htm.
124. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.
125. Основы социального управления : учебное пособие / А. Г. Гладышев, В. Н. Иванов, В. И. Патрушев и др. ; под ред. В. Н. Иванова. – М. : Высшая школа, 2001. – 271 с.
126. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / ред. Е. А. Олейников. – М. : Бизнес-школа Интел-Синту, 1997. – 288 с.
127. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
128. Офіційний сайт Державної служби з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua>.
129. Офіційний сайт Програми розвитку ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org>.
130. Офіційний сайт Рамкової конвенції про зміну клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newsroom.unfccc.int>.
131. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/en/region/eca>.
132. Офіційний сайт Світового економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/>.
133. Оценка последствий чрезвычайных ситуаций / Г. Л. Кофф, А. А. Гусев, Ю. Л. Воробьев, С. Н. Козьменко. – М. : Изд-во «Полиграф. комплекс РЭФИА», 1997. – 364 с.

134. Падалка О. В. Механизм управления стратегическим развитием организации [Электронный ресурс] / О. В. Падалка // Материалы II Всерос. науч.-практ. конф. «Современные тенденции развития теории и практики управления отечественными предприятиями». – Ставрополь, 2008. Режим доступа : <http://abiturient.ncstu.ru/Science/conf/past/2008/kman2/01/29.\>
135. Папехин Р. С. Индикаторы финансовой безопасности предприятий / Р. С. Папехин. – Волгоград : Волгоградское научное изд-во, 2007. – 16 с.
136. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київськ. екон. ін-т менеджменту, 2003. – 320 с.
137. Перга Т. Стандарти сталого розвитку / Т. Перга // Віче. – 2006. – № 9–10. – С. 47 – 50.
138. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях / В. Плюта ; пер. с польск. В. В. Иванова. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 175 с.
139. Повітряний кодекс України від 19.15.2011 № 3393-VI [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3393-17>.
140. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
141. Полтерович В. Стратегии модернизации, институты и коалиции / В. Полтерович // Вопросы экономики. – 2008. – Апрель. – № 4. – С. 4–24.
142. Пономаренко В. С. Механизм управления предприятием : стратегический аспект / В. С. Пономаренко. – Харьков : Изд ХГЭУ, 2002. – 252 с.

143. Поплавська Ж. В. Економічні аспекти екологізації / Ж. В. Поплавська, В. Г. Поплавський // Вісник НАН України. – 2005. – № 10. – С. 26–34.
144. Портер М. Конкуренція / М. Портер ; [пер. с англ.] – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
145. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
146. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 № 3/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>.
147. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» № 188/98-ВР від 05.03.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр>.
148. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>.
149. Потапенко В. Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки» : монографія / В. Г. Потапенко ; [за наук. ред. д-ра. екон. наук, проф. Є. В. Хлобистова]. – К. : НІСД, 2012. – 360 с.
150. Пригожин А. И. Феномен катастрофы (дилеммы кризисного управления) / А. И. Пригожин // Общественные науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 114–126.
151. Приходько М. М. Регіональні геоекологічні дослідження в раціональне природокористування (на прикладі Івано-Франківської області) : монографія / М. М. Приходько; ред. О. М. Адаменко. – Івано-

- Франківськ : Івано-Франківський нац. техн. ун-т нафти і газу, 2006. – 245 с.
152. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-п>
153. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. , ИНФРА-М, 2006 – 494 с.
154. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур / Н. Й. Реверчук. – Л. : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
155. Регіональна економіка та природокористування : навч. посібник / А. П. Голіков, О. Г. Дейнека, Л. О. Позднякова, П. О. Черномаз ; за ред. А. П. Голікова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
156. Реймерс М. Ф. Природопользование. Словарь-справочник / М. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.
157. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; 223природоресурсне право» / С. М. Романко. – К., 2008. – 19 с.
158. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України : підручник : у 3х частинах / В. П. Руденко. – К. : ВД «К.–М. Академія» – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
159. Рудніцька Р. М. Механізми державного управління: сутність і зміст / Р. М. Рудніцька, О. Г. Сидорчук, О. М. Стельмах; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. М. Д. Лесечка, канд. екон. наук, доц. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 28 с.
160. Савицкая Г. В. Экономический анализ : учебник / Г. В. Савицкая. –

- [9-е изд.]. – М. : Новое знание, 2004. – 640 с.
161. Савицька О. Оцінка та шляхи забезпечення фінансової безпеки України / О. Савицька // Економічний форум. – 2012. – № 3. – С. 14.
162. Сергеев В. И. Лубянка: обеспечение экономической безопасности государства : сборник / В. И. Сергеев. – М. : Масс Информ-Медиа, 2002. – 448 с.
163. Серов Г. П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности / Г. П. Серов. – М. : Ось-89, 1998. – 222 с.
164. Симкин Д. Г. Некоторые особенности развития организационно-экономического механизма управления регионом / Д. Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2009. – № 8 (102). – С. 88–92.
165. Словник іншомовних слів / за заг. ред. О. С. Мельничука. – К., 1994. – 776 с.
166. Смоквіна Г. А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України / Г. А. Смоквіна // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 3 (13). – С. 24–29.
167. Соколенко Л. Ф. Алгоритм оцінювання фінансово-екологічної безпеки регіону / Л. Ф. Соколенко, Л. І. Михайлова // Проблеми і перспективи економіки та управління (Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія Економічні науки). – 2015. – № 2. – С. 229–234.
168. Соколенко Л. Ф. Аналіз економічного змісту екологічної безпеки регіону в умовах ефективного природокористування / Л. Ф. Соколенко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія Економічні науки. – 2014. – № 4 (70). – С. 92–97.
169. Соколенко Л. Ф. Детермінанти процесу прийняття управлінських рішень в системі екологічного розвитку підприємства / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційна стратегія і тактика фінансово-економічного розвитку

- суб'єктів національного господарства», м. Чернівці, 19–20 грудня 2014 року. – Чернівці, 2014. – Ч. II. – С. 166–167.
170. Соколенко Л. Ф. Диверсифікація підприємницької діяльності / Л. Ф. Соколенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 2004. – № 1. – С. 215–223.
171. Соколенко Л. Ф. До питання оцінки фінансової стійкості регіону / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція «Фінанси в умовах модернізації регіональної економіки», м. Київ, 25 квітня 2014 року. – Київ, 2014. – С. 138–139.
172. Соколенко Л. Ф. Дослідження ключових факторів впливу на рівень екологічної безпеки території / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція «Ефективна економіка та менеджмент: теорія і практика», м. Дніпропетровськ, 14–15 листопада 2014 року. – Дніпропетровськ, 2014. – Ч. II. – С. 38–40.
173. Соколенко Л. Ф. Завдання фінансово-екологічної безпеки в системі регіонального природокористування на сучасному етапі розвитку економіки України / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи стабільного економічного розвитку та економічної безпеки України та її регіонів», м. Ужгород, 8 травня 2015 року. – Ужгород, 2015. – Ч. II. – С. 93–95.
174. Соколенко Л. Ф. Методичні засади формування ефективної системи подолання дисбалансів регіонального розвитку в умовах ефективного природокористування / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція для студентів, аспірантів та молодих учених «Соціально-економічні та правові основи сучасної держави в контексті глобалізації», м. Київ, 20–21 лютого 2015 року. – Київ, 2015. – С. 50.
175. Соколенко Л. Ф. Методологія управління сучасними ризиками екологічно безпечного сталого розвитку регіону / Л. Ф. Соколенко //

- Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети нової економіки знань в XXI сторіччі», м. Дніпропетровськ, 24–26 грудня 2014 року. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 114–116.
176. Соколенко Л. Ф. Місце фінансово-екологічної безпеки в системі регіонального природокористування / Л. Ф. Соколенко, Л. І. Михайлова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Економіка і менеджмент. – 2015. – № 5(64). – С. 112–116.
177. Соколенко Л. Ф. Мотиваційний механізм у системі еколого-економічного регіонального управління / Л. Ф. Соколенко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 «Економіка». – 2014. – № 3(23). – С. 52–56.
178. Соколенко Л. Ф. Науково-методичні основи формування фінансових потоків регіону при реалізації екологічного страхування / Л. Ф. Соколенко // VI Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сучасної економіки», м. Запоріжжя, 13–14 лютого 2015 року. – Запоріжжя, 2015. – Ч. II. – С. 66–67.
179. Соколенко Л. Ф. Оцінка ступеня синхронізації процесів забезпечення фінансово-екологічної безпеки регіону / Л. Ф. Соколенко // Актуальные проблемы экономики и финансов: сборник тезисов научных работ Международной научно-практической конференции, (Киев–Санкт–Петербург–Вена, 29 декабря 2014 года), Финансово-экономический научный совет, 2014. – С. 72–74.
180. Соколенко Л. Ф. Оцінювання економічного потенціалу як індикатора впливу на рівень екологічної безпеки території / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція «Менеджмент, маркетинг, підприємництво: перспективні напрямки розвитку», м. Одеса, 20–21 лютого 2015 року. – Одеса, 2015. – С. 79–80.
181. Соколенко Л. Ф. Перспективи виробництва біодизельного палива в

- Україні / Л. Ф. Соколенко // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Аграрний форум – 2007», присвячена 30-й річниці заснування Сумського національного аграрного університету, м. Суми, 4-6 квітня 2007 року. – Суми, 2007. – Ч. 2. – С. 201–202.
182. Соколенко Л. Ф. Теоретико-методичні засади стратегічного управління фінансово-екологічною безпекою регіонального розвитку [Електронний ресурс] // Л. Ф. Соколенко // Ефективна економіка. – 2015. – № 5. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
183. Соколенко Л. Ф. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку економіки території / Л. Ф. Соколенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Фінанси і кредит. – 2013. – № 2. – С. 213–218.
184. Соколенко Л. Ф. Удосконалення методичних підходів до оцінки рівня фінансово-екологічної безпеки регіону / Л. Ф. Соколенко, Л. І. Михайлова // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 2 (37). – С. 115–118.
185. Соколенко Л. Ф. Формалізація загальних підходів до формування ефективного механізму поводження з твердими побутовими відходами / Л. Ф. Соколенко // Економічний простір: збірник наукових праць. – 2014. – № 91. – С. 223–233.
186. Соколенко Л. Ф. Формування системи раннього повідомлення про виникнення дисбалансів у фінансовому секторі економіки / Л. Ф. Соколенко, Н. В. Винниченко, О. В. Луняков, О. М. Есманов / Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління: монографія / за ред. д-ра. екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої, канд. екон. наук О. Б. Афанасьєвої. – Суми : Ярославна, 2013. – С. 131–142.

187. Соколенко Л. Ф. Сучасні тенденції та особливості управління екологічно безпечним розвитком регіону / Л. Ф. Соколенко // 11-та Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи економіки і управління», м. Дніпропетровськ, 19-20 грудня 2014 року. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 83–86.
188. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 568 с.
189. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
190. Соколенко С. Кластерная модель: мировой опыт стран с переходной экономикой [Электронный ресурс] / С. Соколенко // Public-Private Cooperation in Industrial Restructuring: regional Forum, Session 4 : Industrial and Territorial clustering as a vehicle for Industrial Restructuring, 2 – November 2004, Kazakhstan. – Режим доступа : <http://www.unecce.org/ie/wp8/documents/almsokr.pdf>.
191. Сорокин Д. О. стратегии развития России / Д. Сорокин // Вопросы экономики. – 2010, август. – № 8. – С. 28–40.
192. Стратегический менеджмент / А. Н. Петров, Л. Г. Демидова, Г. А. Буренина [и др.] ; под ред. А. Н. Петрова. – СПб. : Питер, 2005. – 496 с.
193. Стратегічне планування сталого розвитку за участі громади : практичний посібник / М. Войтович, О. Волошинський, І. Воляник [та ін.] ; за заг. редакцією В. Кашевського. –2-ге вид., доп. – Рівне : Волинський ресурсний центр, 2007. – 128 с.
194. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140–148.
195. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. – М., 1998. – С. 482–483.

196. Ткаченко В. Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов : монография / В. Г. Ткаченко; под общ. ред. проф. В. Г. Ткаченко и проф. В. И. Богачева. – Ровеньки, 2007. – 356 с.
197. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учебник / А. А. Томпсон, А. Д. Стринкленд; пер. с англ.; [под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой]. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
198. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 31–41.
199. Третяк О. З. Окремі концептуальні характеристики категорії фінансової безпеки регіону / О. З. Третяк, М. В. Кирилів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – № 2. – 2009. – С. 1–7.
200. Туница Ю. Ю. Эколого-экономическая эффективность природопользования : монография / Ю. Ю. Туница. – М. : Наука, 1980. – 152 с.
201. Туница Т. Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст : монографія / Т. Ю. Туница. – К. : Знання, 2006. – 300 с.
202. Туница Ю. Ю. Економіка і ринок: подолання суперечностей : монографія / Ю. Ю. Туница. – К. : Знання, 2006. – 314 с.
203. Тур О. М. Економічне обґрунтування стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки : дис. ... канд. екон. наук / О. М. Тур. – Суми : СумДУ, 2012. – 252 с.
204. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

205. Фатхутдинов Р. А. Стратегический менеджмент : учебник / Р. А. Фатхутдинов. – 7-е изд., испр. и доп. – М. : Дело, 2005. – 448 с.
206. Федоренко О. І. Основи екології : підручник / О. І. Федоренко, О. І. Бондар, А. В. Кудін. – К. : Знання, 2006. – 543 с.
207. Хіміч О. Екологічна безпека як елемент національної безпеки / О. Хіміч // Право України. – 2002. – № 11. – С. 44–48.
208. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України / Є. В. Хлобистов ; відп. ред. С. І. Дорогунцов. – К. : Агентство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.
209. Хлобистов Є. В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.08.01 / Є. В. Хлобистов ; [НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України]. – К., 2005. – 34 с.
210. Хлобистов Є. Екологічна безпека і засади визначення ризику техногенних катастроф / Є. Хлобистов // Економіка України. – 2000. – № 6. – С. 38–46.
211. Хміль Ф. І. Основи менеджменту : підручник / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2009. – 608 с.
212. Хотунцев Ю. Л. Экология и экологическая безопасность : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Ю. Л. Хотунцев. – М. : Академия, 2002. – 480 с.
213. Ціцак Л. М. Стратегія як центральний елемент стратегічного менеджменту / Р. І. Завадяк, В. В. Попович, Л. М. Ціцак, Ю. О. Дідович, О. А. Федорович // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія Економіка. – Ужгород, 2010. – Випуск 31. – С. 154–158.
214. Черничко Т. В. Фінансові та кредитні відносини в системі економічних відносин / Т. В. Черничко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 2011. – С. 263–267.

215. Чернишев А. Стратегический менеджмент. Основы стратегического управления / А. Чернишев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2009. – 506 с.
216. Что такое риск? / В. Г. Горский, Г. А. Моткин, Т. Н. Швецова-Шиловская [и др.] // Труды Первой Всероссийской конференции «Теория и практика экологического страхования». – М., 1995. – С. 23–30.
217. Шаститко А. Е. Кластеры как форма пространственной организации экономической деятельности: теория вопроса и эмпирические наблюдения [Электронный ресурс] / А. Е. Шаститко // Теория экономических исследований. – 2009. – № 2. – Режим доступа к журналу: <http://cyberleninka.ru>.
218. Шахов В. В. Введение в страхование : экономический аспект / В. В. Шахов. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 192 с.
219. Шемаєва Л. Г. Методика оцінки рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України / Л. Г. Шемаєва, В. П. Онофрійчук // Проблеми науки. – 2012. – № 3. – С. 38–43.
220. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
221. Шмаль А. Г. Методология создания национальной системы экологической безопасности / А. Г. Шмаль // Экологический вестник России. – 2005. – № 7. – С. 57–59.
222. Экологические налоги в диапазоне от 1,6 % от ВВП в Испании до 5,7 % в Дании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.agroru.com/news/702777.htm?print=Y>.
223. Экология и безопасность жизнедеятельности : учеб. пособ. для вузов / Д. А. Кривошеин, Л. А. Муравей, Н. Н. Роева [и др.] ; под ред. Л. А. Муравья. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 447 с.
224. Экономика предприятия : учебное пособие / Л. Г. Мельник, А. И. Каринцева, С. Н. Ильяшенко [и др.] ; под общ. ред. д-ра экон.

- наук, проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2002. – 632 с.
225. Экономика природопользования : учебник / под ред. Т. С. Хачатурова. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 271 с.
226. Экономика, свобода, солидарность / К. Г. Гофман, В. Е. Деметьев, Н. П. Федоренко [и др.]. – М. : Наука, 1991. – 304 с.
227. Экономическая энциклопедия / гл. ред. Л. И. Абалкин. – М. : Науч.-ред. совет издательства «Экономика», 1999. – 1055 с.
228. Экономические механизмы управления рисками чрезвычайных ситуаций / МЧС России. – М. : ИПП «Куна», 2004. – 312 с.
229. Юзьков Л. П. Государственное управление в политической системе развитого социализма / Л. П. Юзьков. – К., 2000. – 735 с.
230. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А – Г. – 672 с.
231. Amir E. Value-relevance of nonfinancial information: The wireless communications industry / E. Amir, B. Lev // *Journal of Accounting and Economics*. – 1996. Vol. 22. – P.3–30.
232. Amram M. Real options : Managing strategic investments in an uncertain world / M. Amram, N. Kulatilaka // *Harvard Business School Press*. – 1999. – P. 145–163.
233. Chandler A. Strategy and structure : Chapters in History of the Industrial Enterprises / A. Chandler. – MIT Press; Cfmbridhe. – Mass, 1962. – С. 340
234. Chuzhykov V. Interregional competition and innovative growth of region (Ukraine as a sample) / V. Chuzhykov, D. Ilnitsky // *Konkurencieschopnost a Regionalne Aspekty Rozvoja (Slovakia, Prešovská univezita)*. – 2006. – № 1. – P. 167-180.
235. Environmental Performance Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://epi.yale.edu/>.

236. Human Development report 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://issuu.com/undp/docs/hdr14-report-en/1?e=3183072/9245907>.
237. Index Economic Freedom [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.heritage.org/index/visualize>.
238. Jackson T. Managing Human Resources with SWOT-analysis / T. Jackson, E. Susan, S. Randall. – Cincinnati : South-Western College Publishing, 2000. – 78 p.
239. Jan P. Sustainable Value: an application to the Swiss dairy farms of the mountainous area / P. Jan, M. Lips, F. Roesch [et al.] // 12th Congress of the European Association of Agricultural Economists. – 2008. – P. 1–11.
240. Jensen M. C. Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and capital structure / M. C. Jensen // Journal of Financial Economics. – 1976. – № 10. – P.305–360.
241. Kanter R. M. The Change Masters: Corporate Entrepreneurs at Work/ R. M. Kanter. – London : Allen and Unwin, 1983. – P. 20.
242. Kenneth J. Arrow Intergenerational Equity and the Rate of Discount in Long-term Social Investment [Электронный ресурс] / J. Kenneth. – IEA World Congress. – 1995, December. Режим доступа : <http://www.econ.stanford.edu/faculty/workp/swp97005.pdf>.
243. Keys to Collaboration: Building Effective PublicPrivate Partnerships – The National Association of State Chief Information Officers (NASCIO) Corporate Leadership Council (CLC) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nascio.org/publications/documents/NASCIO-Keys%20to%20Collaboration.pdf>.
244. Knight J. Value Based Management: Developing a Systematic Approach to Creating Shareholder Value / J. Knight. – McGraw_Hill : New York, 1998. – 120 p.

245. Kolk A. Trends in sustainability reporting by the fortune global 250 / A. Kolk // *Business Strategy and the Environment*. – 2003. – Vol. 12 (5). – P. 279–291.
246. Koller T. What is value-based management? / T. Koller // *McKinsey Quarterly*. – 1994. – P. 87–101.
247. Lapointe-Antunes P. On the relationship between voluntary disclosure, earnings smoothing and the value relevance of earnings: The case of Switzerland / P. Lapointe-Antunes, D. Cormier, M. Magnan, S. Gay-Angers // *European Accounting Review*. – 2006. – Vol. 15 (4). – P. 465–505.
248. Messner M. The limits of accountability / M. Messner // *Accounting, Organizations and Society*. – 2009. – Vol. 34 (8). – P. 918–938.
249. Morin R. *Driving Shareholder Value: Value_Building Techniques for Creating Shareholder Wealth* / R. Morin, S. Jarell. – New York. McGraw_Hill, 2001. – 567 p.
250. Mueller J. How to close the value gap between market and tax values? - [Электронный ресурс] / J. Mueller. – 2006. – Режим доступа : <http://ecomod.net/sites/default/files/document-conference/ecomod2006/1642.pdf>.
251. Myers S. Abandonment Value and Project Life / S. Myers, S. Majd // *Advances in Futures and Options Research*. – 1990. – Vol. 78. – P. 1–21.
252. Social Investment Forum [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.socialinvest.org.
253. Social Investment Organization [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.socialinvestment.ca.
254. Socially-responsible investing [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Ethical_investment.
255. Starks L. T. EFA keynote speech: Corporate governance and corporate social responsibility: What do investors care about? What should investors care about? Performance and information disclosure: Empirical study /

- L. T. Starks // The Financial Review. – 2009. – Vol. 44 (4). – P. 461–468.
256. United Nation Development Program. The Green Economy Initiative [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unep.org/greeneconomy/LinkClick.aspx?fileticket=rN_rwy1dDW4%3d&tabid=1370&language=en-US.
257. Victorious-Forex: Міжнародний формат представлення бібліографічних даних [Електронний ресурс] : проект. – Режим доступу : <http://victorious-forex.com/index.php/trejderu/stati/17-indeksy-i-cfd/850-NERAX-Eco-fondovyj-indeks-s-ekologicheskim-uklonom>. – Назва з екрана.
258. Wernick I. K. National Material Metrics for Industrial Ecology [Електронний ресурс] / I. K.Wernick, J. H. Ausubel // The Rockefeller University. – Режим доступу : <http://phe.rockefeller.edu/NatMatMetIndusEcol>